

อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

สารนิพนธ์
ของ
เพียรพิทย์ เกิดสมบูรณ์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย

มีนาคม 2543

ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

๑๕๑.๖

พ๑๔๑๖

๑.๓

อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

๒๑ ส.ย. ๒๕๔๓

บทคัดย่อ
ของ
เพียรพิทย์ เกิดสมบูรณ์

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย

มีนาคม ๒๕๔๓

๒๗๐๑

เพียรพิทย์ เกิดสมบุญ. (2542). อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.

สารนิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย

มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม :

รองศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ, อาจารย์สาวิตรี พิสนุพงศ์,

นายพีรพน พิสนุพงศ์.

สารนิพนธ์ฉบับนี้ศึกษาอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร การศึกษาค้นคว้าได้พิจารณาทั้งในด้านภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดียได้ (ราชวงศ์ปัลลวะ) กับเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครในคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 รวมทั้งการรับวัฒนธรรมอินเดีย โดยอาศัยหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ปรากฏ

ผลการศึกษาพบว่า การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างอินเดียและเขมรได้มีมาก่อนที่ชาวอินเดียได้ (ราชวงศ์ปัลลวะ) จะเดินทางไปยังเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครโดยมาจากทุกภาคของอินเดีย และตั้งแต่ช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 เป็นต้นไปได้มีปัจจัยหลายประการที่ผลักดันให้มีการติดต่อกัน ไม่ว่าจะเป็นการค้าขาย การแสวงหาโภคทรัพย์ การหนีภัยสงคราม และการเผยแผ่ศาสนา รวมทั้งสภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเดินทาง แม้ว่าในสมัยนั้นการเดินทางจะยากลำบาก แต่ก็ไม่อาจหยุดยั้งการเผยแผ่วัฒนธรรมจากอินเดียได้ จึงทำให้เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครกลายเป็นดินแดนผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมจากอินเดียได้และวัฒนธรรมพื้นเมือง

วัฒนธรรมอินเดียได้ได้หลั่งไหลเข้าสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ไม่ว่าจะเป็นด้าน การเมืองการปกครอง ศาสนา อักษรศาสตร์ และศิลปกรรม โดยเฉพาะศิลปกรรมจะเด่นชัดทางด้านประติมากรรมเนื่องในศาสนา จนทำให้เขมรก่อนเมืองพระนครกลายเป็นพื้นฐานสำคัญของเขมรสมัยเมืองพระนครในเวลาต่อมา

INDIAN CULTURAL INFLUENCE IN CAMBODIA
DURING PRE - ANGKORIAN PERIOD

AN ABSTRACT
BY
PIENPIT KERDSOMBUN

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Asian History
at Srinakharinwirot University

March 2000

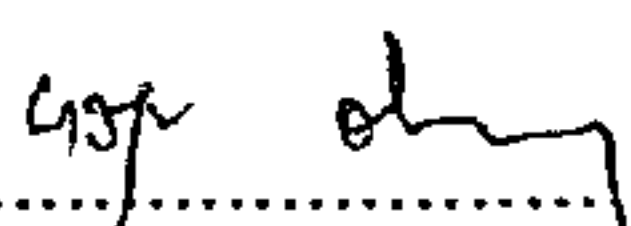
Pienpit Kerdsombun. (1999). *Indian Cultural Influence in Cambodia during Pre - Angkorian Period*. Master thesis, M.A. (Asian History). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Assoc. Prof. Dr. Phasook Indrawooth, Mrs. Sawitri Pisnupong, Mr. Pirapon Pisnupong.

This study is intended to investigate the influence of the South Indian Culture (The Pallava Dynasty) on Cambodia during the Pre - Angkorian Period (cir. 6th - 9th A.D.). The work concentrates mainly on historical and archaeological evidence.

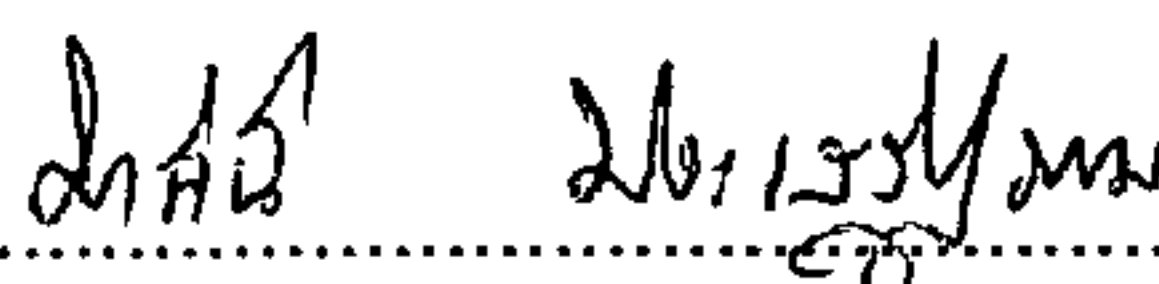
The result of this study has led to conclusion that the contact between the people living in different parts of India and people living in Cambodia had already started long before the coming of the Pallavas from South India. However, it seems that cultural contact between the two countries became more vigorous during the Pallava times (cir. 6th - 9th A.D.). Due to many factors :- trade relations, treasures searching, immigration etc. We find that the Pre - Angkorian culture received, adapted and digested many elements of the Pallava Culture such as the concept of state and kingship (including the policy of administration), religious beliefs, languages and arts (especially the religious statues) which survived up to the Angkorian Period.

อาจารย์ที่ปรึกษา ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร และคณะกรรมการสอบ
ได้พิจารณาสารนิพนธ์ฉบับนี้แล้ว เห็นสมควรรับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒได้

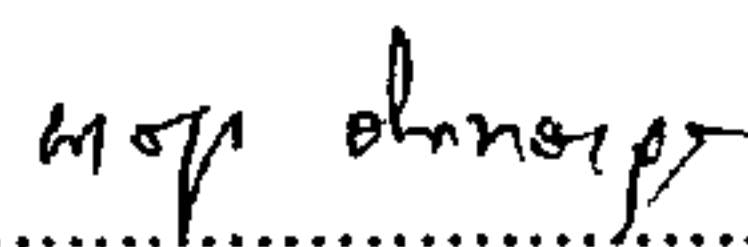
อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์

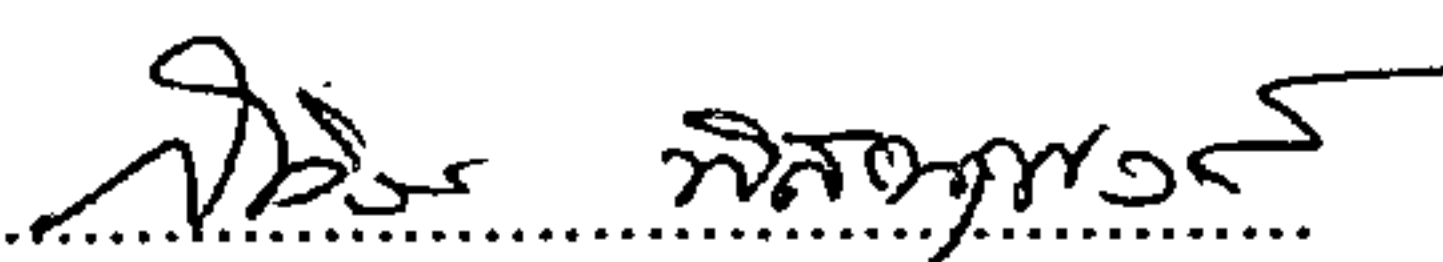

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ)

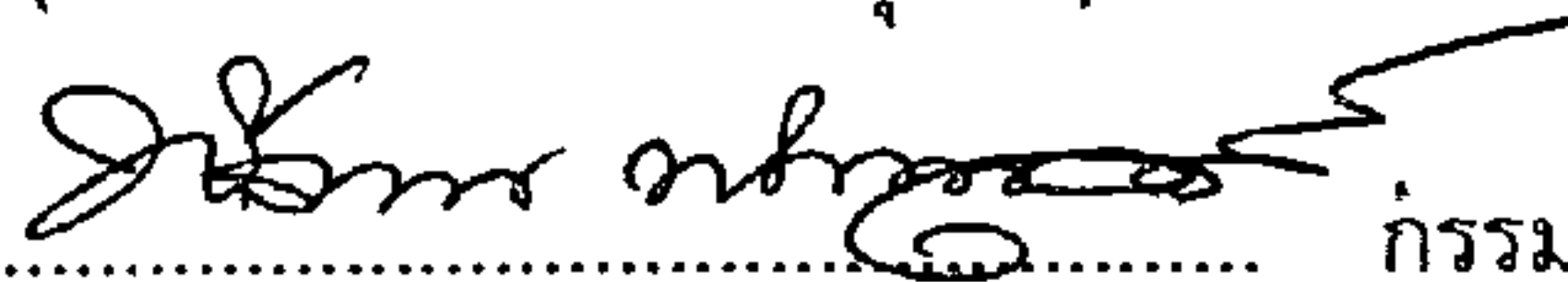
ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

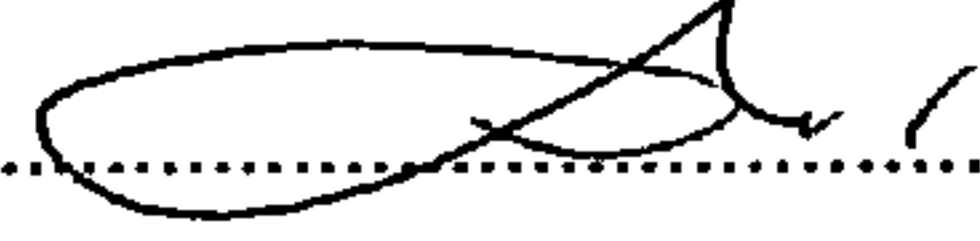

.....
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ มาลินี ประเสริฐธรรม)

คณะกรรมการสอบ

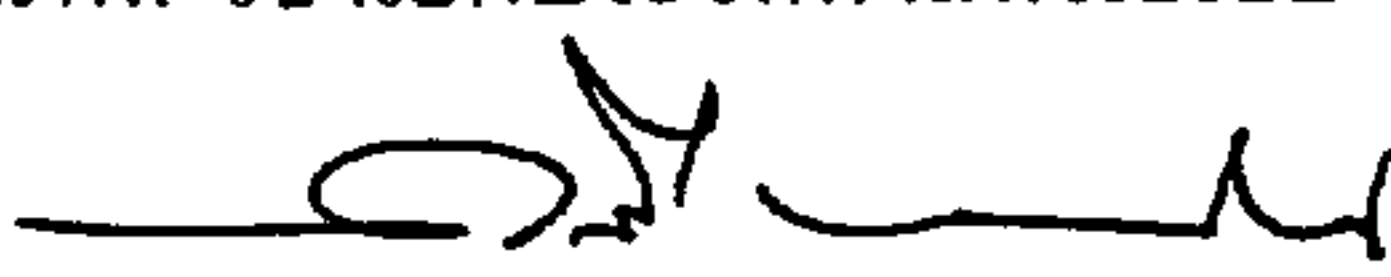

..... ประธาน
(รองศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ)

..... กรรมการ
(อาจารย์ สาวิตรี พิสนพงศ์)

..... กรรมการ
(นายพีรพน พิสนพงศ์)

..... กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(รองศาสตราจารย์ สนั่น เมืองวงศ์)

อนุมัติให้รับสารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์เอเชีย ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

..... คณบดีคณะสังคมศาสตร์
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ กวี วรกวิน)

วันที่ 8 เดือน มีนาคม พ.ศ. 2542

ประกาศคุณูปการ

สารนิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความกรุณาจากบุคคลหลายท่าน ผู้วิจัยขอกราบ
ขอบพระคุณคณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
ทุกท่านที่กรุณาให้ความรู้แก่ผู้วิจัย กระทั่งผู้วิจัยสามารถค้นคว้าข้อมูลและจัดทำสารนิพนธ์
จนประสบผลสำเร็จ

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ผาสุข อินทราวุธ อาจารย์ประจำภาควิชา
โบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อาจารย์สาวิตรี พิสนพวงศ์ อาจารย์ประจำ
ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และนายพีรพน พิสนพวงศ์ ผู้อำนวยการ
สำนักงานโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติที่ 12 จังหวัดภูเก็ต ที่กรุณารับเป็นอาจารย์
ที่ปรึกษาสารนิพนธ์และให้คำแนะนำแก้ไขข้อบกพร่องด้วยความเอาใจใส่และเป็นที่กำลังใจแก่
ผู้วิจัยมาโดยตลอดจนสำเร็จไปด้วยดี

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ สนั่น เมืองวงษ์ อาจารย์ประจำภาควิชา
ประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ที่กรุณาสละเวลามาเป็นกรรมการสอบปากเปล่า
ให้กับผู้วิจัย

ขอกราบขอบพระคุณอาจารย์ทองเหลือง บุญพร้อม อาจารย์โรงเรียนดมวิทยาคาร
จังหวัดสุรินทร์ ที่กรุณาสละเวลาให้ข้อมูลเกี่ยวกับโบราณวัตถุโบราณสถานในขณะผู้วิจัย
ลงภาคสนาม

ขอขอบพระคุณการบริการเอกสารจากเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลาง
มหาวิทยาลัยต่าง ๆ ห้องสมุดสถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอุบลราชธานี พิพิธภัณฑสถาน
แห่งชาติปราจีนบุรี หน่วยศิลปากรที่ 6 จังหวัดนครราชสีมา เป็นต้น ที่กรุณาช่วยอำนวยความสะดวก
ในการค้นคว้าข้อมูลเพื่อประกอบการวิจัย

ขอขอบคุณอาจารย์เกศรี กิติศรีปัญญา อาจารย์โรงเรียนสาธิตมหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน ที่กรุณาตรวจแก้ภาษาไทยของผู้วิจัยให้สละสลวย

ขอขอบคุณพี่ เพื่อน และน้อง วิชาเอกประวัติศาสตร์ทุกท่านที่มีส่วนช่วยเหลือและให้
กำลังใจตลอดมา

และสุดท้ายขอน้อมรำลึกถึงพระคุณของบิดามารดา ผู้เลี้ยงดูให้การศึกษาด้วยความห่วงใย เอื้ออาทร และสนับสนุนลูกมาโดยตลอด

คุณค่าและประโยชน์ของสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณของบิดามารดา และผู้มีพระคุณตลอดจนครู-อาจารย์ทุกท่าน ที่ได้วางรากฐานการศึกษาและประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ให้กับผู้วิจัยมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

เพียรพิทย์ เกิดสมบูรณ์

สารบัญ

บทที่

หน้า

บทนำ.....	ก
เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	ข
จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า.....	ฅ
ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า.....	ญ
ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า.....	ฎ
นิยามศัพท์เฉพาะ.....	ฏ
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	ฐ
แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ.....	ถ
1 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดียนใต้และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ในคริสต์ศตวรรษที่ 6-9.....	1
1.1 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดียน (ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 6) โดยสังเขป.....	1
1.2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดียนใต้ (คริสต์ศตวรรษที่ 6-9).....	5
1.2.1 ที่มาของ ปัลลวะ (Pallava).....	5
1.2.2 บริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของปัลลวะ.....	6
1.2.3 ความเป็นมาของปัลลวะ.....	6
1.2.4 ความเจริญทางด้านวัฒนธรรมของปัลลวะ.....	9
1.2.4.1 ด้านการเมืองการปกครอง.....	9
1.2.4.2 ด้านศาสนา.....	11
1.2.4.3 ด้านวรรณคดี.....	11
1.2.4.4 ด้านศิลปกรรม.....	12
1.3 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเขมร สมัยก่อนเมืองพระนคร.....	14
1.3.1 ฟูนัน (Funan).....	14

สารบัญ (ต่อ)

บทที่		หน้า
1(ต่อ)	1.3.1.1 ที่มาของคำว่า “ฟูนัน”..... 14 1.3.1.2 บริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของฟูนัน..... 16 1.3.1.3 ความเป็นมาของฟูนัน..... 18 1.3.2 เจนละ (Chenla)..... 23 1.3.2.1 ที่มาของคำว่า “เจนละ”..... 23 1.3.2.2 บริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของเจนละ..... 23 1.3.2.3 ความเป็นมาของเจนละ..... 26 1.3.3 ความเจริญทางด้านวัฒนธรรมของเขมร สมัยก่อนเมืองพระนคร..... 37 1.3.3.1 ด้านการเมืองการปกครอง..... 37 1.3.3.2 ด้านศาสนา..... 39 1.3.3.3 ด้านอักษรศาสตร์..... 40 1.3.3.4 ด้านศิลปกรรม..... 41	
	2 มูลเหตุการเดินทางและเส้นทางจากอินเดียนได้สู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร..... 47	
	2.1 มูลเหตุการเดินทางจากอินเดียนได้สู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร..... 49	
	2.1.1 การค้าขาย..... 49	
	2.1.2 การแสวงหาโภคทรัพย์..... 50	
	2.1.3 การหนีภัยสงคราม..... 50	
	2.1.4 การเผยแพร่ศาสนา..... 51	
	2.1.5 สภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเดินเรือ..... 51	
	2.2 เส้นทางการค้าทางทะเลจากอินเดียนได้สู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร..... 53	
	2.2.1 เมืองท่าโบราณของชาวอินเดียนที่ใช้เดินทางติดต่อค้าขาย..... 53	
	2.2.2 เส้นทางการค้าขายและการเดินเรือ..... 54	
	2.2.3 เส้นทางข้ามคาบสมุทรมาลายู..... 57	

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
3 วัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	67
3.1 วัฒนธรรมดั้งเดิมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	67
3.2 วัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	68
3.2.1 ด้านการเมืองการปกครอง.....	68
3.2.2 ด้านศาสนา.....	71
3.2.2.1 ศาสนาพราหมณ์.....	71
3.2.2.2 ศาสนาพุทธ.....	78
3.2.3 ด้านอักษรศาสตร์.....	80
3.2.4 ด้านศิลปกรรม.....	82
3.2.4.1 สถาปัตยกรรม.....	83
3.2.4.2 ประติมากรรม.....	85
ก. ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์.....	85
ข. ประติมากรรมในศาสนาพุทธ.....	88
4 การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	103
5 บทสรุป.....	114
บรรณานุกรม.....	116
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	131

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 เทวสถานริมหาด เมืองมาวลิปุรัม.....	42
2 วัดไกรลาสนาถ เมืองกาญจิปุรัม.....	43
3 วัดไวญญู เปรมาล เมืองกาญจิปุรัม.....	44
4 ปัญจปัญทวะ รตะ เมืองมาวลิปุรัม.....	45
5 พระนารายณ์บรรทมสิทธ์ เมืองมาวลิปุรัม.....	46
6 แผนที่แสดงเส้นทางจากอินเดียใต้สู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	65
7 แผนที่แสดงเส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู.....	66
8 เปรียบเทียบรูปแบบอักษรปัลลวะในอินเดียใต้และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร.....	90
9 ' จารึกปากน้ำมูล 1 (อบ.1).....	91
10 พักตร์ของพระนารายณ์จากปราสาทพนมดา.....	92
11 ปราสาทสมโบรีไพรกุก ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก.....	93
12 ทับหลังจากปราสาทสมโบรีไพรกุกหมู่ได้ หลังที่ 7	94
13 ทับหลังจากปราสาทไพรกเมง.....	95
14 ปราสาทอาศรมมหาฤๅษี แคว้นตาแก้ว.....	96
15 ปราสาทสมโบรีไพรกุกหมู่เหนือ หลังที่ 17.....	97
16 กัลกยาวดาร์หรือพาซีมุข จากกุกดรัป แคว้นกันทัล.....	98
17 พระกฤษณะโควรรธนะจากวัดเกาะ แคว้นตาแก้ว.....	99
18 พระนารายณ์ 8 กร จากปราสาทพนมดา แคว้นตาแก้ว.....	100
19 พระพุทธรูปจากวัดรมโลก แคว้นตาแก้ว.....	101
20 พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย.....	102

บทนำ

วัฒนธรรมอินเดียเข้ามาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 2 - 3 (พุทธศตวรรษที่ 7 - 8) ดังปรากฏหลักฐานทางเอกสารและหลักฐานอื่นๆ เช่น ศิลปจารึกภาษาสันสกฤต และงานประติมากรรมแบบศิลปะอมราวดีของอินเดียใต้ที่มีอายุในช่วงเวลาเดียวกัน ชาวอินเดียกลุ่มต่าง ๆ ที่เข้ามา เช่น กลุ่มพ่อค้าวานิชที่เดินทางมาติดต่อค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าทำให้เพิ่มปริมาณการค้าขายในดินแดนแถบนี้ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มนักบวช อันได้แก่ พราหมณ์และพระภิกษุที่เดินทางเข้ามาเพื่อทำการเผยแผ่ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ รวมทั้งเผยแพร่ศิลปวิทยาการต่าง ๆ เช่น ประเพณีเกี่ยวกับราชวงศ์ การถ่ายทอดภาษา การแต่งกาย¹ ฯลฯ

ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียโดยราชวงศ์ปัลลวะ (Pallava Dynasty) ได้แผ่เข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้อย่างมากดังหลักฐานที่ปรากฏ เช่น รูปแบบการปกครองโดยการสืบสันตติวงศ์ การใช้ตัวอักษรปัลลวะในการจารึกและการประพันธ์วรรณคดี รวมทั้งพิธีกรรมต่าง ๆ ทางศาสนา เช่น พิธีกรรมยกย่องกษัตริย์เปรียบเสมือนสมมติเทพ การบูชาศิวลึงค์ การสร้างเทวาลัยเพื่อบูชาเทพเจ้า² ฯลฯ นอกจากนี้วัฒนธรรมอินเดียที่เข้ามายังส่งผลต่อรูปแบบสถาปัตยกรรม และประติมากรรม ซึ่งมีการนำอิฐและหินมาเป็นวัสดุในการก่อสร้าง ตามที่นักโบราณคดีและนักประวัติศาสตร์ได้ทำการศึกษาไว้แล้ว พบว่าอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในสมัยราชวงศ์ปัลลวะได้แผ่เข้ามาในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร³

¹ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000*. หน้า 4 - 6.

² P.N. Chopra, T.K. Ravindran & N. Subrahmanian. (1979). *History of South India : Vol. I : Ancient Period*. p. 215. และ

Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p. 452 - 456.

³ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). *ศิลปะขอม*. หน้า 29.

1

¹ นักประวัติศาสตร์ได้แบ่งประวัติศาสตร์ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร โดยอาศัย

สมัยพุนั้น ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 2 - กลางคริสต์ศตวรรษที่ 6

สมัยเจนละ กลางคริสต์ศตวรรษที่ 6

สมัยแตกแยกของเจนละ ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 8 - ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 9

ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532 ก, มีนาคม). "ประเทศกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนคร,"

ในงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยศึกษาเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครเฉพาะช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9.

² Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p. 45-53.

³ G. Coedès. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia* = *Les États*

⁴ Claude Jacques. (1979). " 'Funan', 'Zhenla' : The Reality Concealed by Chinese Views of Indochina," in *Early South East Asia : Essays in Archaeology, and Historical Geography*. p.377.

(Mahendravarman) เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นเมืองโดยแต่ละเมืองมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง¹ และแต่งตั้งเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน เช่น ในรัชกาลของพระเจ้าภวรมัน (Bhavarman) มีการแต่งตั้งเสนาบดี นามว่า “ธรรมเทวะ” (Dharmadeva) และ “สิงหเทวะ” (Simhadeva) ซึ่งเสนาบดีทั้งสองได้รับราชการต่อมาในรัชกาลของพระเจ้ามเหศวรมัน² ด้วยเช่นกัน

ด้านศาสนามีการนับถือศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกาย (นับถือพระอิศวรหรือพระศิวะ) โดยพบหลักฐานต่างๆ ที่แสดงถึงความเชื่อในลัทธิไศวนิกาย เช่น การสร้างเทวาลัยถวายแด่พระอิศวร หรือ การสร้างศิวิไลต์ไว้ตามเนินเขา อันแสดงสัญลักษณ์แห่งชัยชนะ การสร้างรูปโคนนที เป็นสัตว์พาหนะของพระอิศวร ฯลฯ และลัทธิไวษณพนิกาย (นับถือพระนารายณ์ หรือ พระวิษณุ) มีการสร้างเทวาลัย และรูปพระนารายณ์ เพื่อเคารพบูชาเช่นเดียวกับลัทธิไศวนิกาย³ รวมทั้งศาสนาพุทธนิกายมหายาน⁴ ซึ่งเริ่มปรากฏเรื่องราวในจารึกสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชที่ 1⁵ เป็นต้นมา นอกจากนี้ยังมีการนับถือที่ผสมผสานกันระหว่างลัทธิไศวนิกายและลัทธิไวษณพนิกายออกมาในรูปของการบูชาพระหริหระ (Hari - hara)⁶

ด้านอักษรศาสตร์ มีการบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่างๆ โดยการจารึกอักษร

¹ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.60.

² Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.32.

³ กมเลศวร ภัตดาจารย์. (2516). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 15-16.

⁴ เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครจะนับถือพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรเป็นสำคัญ.

⁵ กมเลศวร ภัตดาจารย์. (2516). หน้าเดิม.

⁶ Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.50-53.

คถนถ์ หรือ กรนถ์ (Grantha) หรือที่เรียกว่า อักษรปัลลวะ บนแผ่นศิลา¹ และใช้หลักการอ่านแบบสันสกฤต ทั้งนี้พบหลักฐานที่เป็นจารึกอักษรปัลลวะจำนวน 42 หลัก เนื้อหาของจารึกประกอบด้วย การกล่าวสรรเสริญพระอิศวร หรือ พระนารายณ์ พระราชประวัติของกษัตริย์ พระราชกรณียกิจ การสถาปนาตัวลึงค์ การบริจาตทานของกษัตริย์ และความสมบูรณ์พูนสุขของบ้านเมือง นอกจากนี้ยังใช้ราชาศัพท์ และคำศัพท์ต่างๆ เลียนแบบมาจากภาษาสันสกฤต โดยเฉพาะคำลงท้ายชื่อของกษัตริย์ว่า “วรมัน” และพระนามของกษัตริย์ที่เหมือนกัน เช่น พระนามของพระเจ้ามเหศวร² ตามแบบกษัตริย์ของอินเดีย

ส่วนด้านศิลปะสะท้อนออกมาในรูปแบบของสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ซึ่งส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ทั้งนี้รูปแบบของศิลปะจะตั้งตามชื่อของศาสนสถานต่างๆ โดยแบ่งเป็น รูปแบบพนมดา (Phnom Da) แบบสมโบร์ไพรกุก (Sambor Prei Kuk) แบบไพรกเมง (Prei Kmeng) และแบบกำพงพระ (Kampong Prah)³ มีการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมด้วยประติมากรรมนูนต่ำและนูนสูงในรูปแบบต่างๆ เช่น ที่ทับหลัง เสาประดับกรอบประตู กรอบของหน้าบัน ฯลฯ เป็นเรื่องราวในศาสนาหรือการแกะสลักประติมากรรมแบบลอยตัว เป็นรูปมนุษย์ เช่น รูปพระนารายณ์ พระกฤษณะ รวมทั้งรูปสัตว์ เช่น รูปนาค สิงห์ โค⁴ ฯลฯ นอกจากนี้รูปแบบวิถีชีวิตของชาวพื้นเมืองในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครก็ยังมีอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียปรากฏให้เห็น เช่น เครื่องแต่งกาย เครื่องประดับ ที่นิยมนุ่งผ้าถุงไม่นุ่งกางเกงแบบโตรี (Dhoti) มีการโพกศีรษะ ส่วนอาหารก็นิยมรับประทานนม เนย ไปจนถึงประเพณีต่างๆ เช่น ประเพณีการเผาศพ และการลอยอังคาร⁵ เป็นต้น

¹ Ahmad Hasan Dani. (1963). *Indian Palaeography*. p. 234-236.

² Mahesh Kumar Sharan. (1974). *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*. p. 81-90.

³ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2538). *ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย, ลังกา, ขวา, จัมปา, ขอม, พม่า, ลาว*. หน้า 222.

⁴ ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). *ศิลปะขอม*. หน้า 57-60, 253-264.

⁵ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja – Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p. 65-66.

วัฒนธรรมอินเดียที่เข้านั้น ได้รับการส่งผ่านจากผู้คนกลุ่มต่างๆ ที่เดินทางมาในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วยวัตถุประสงค์ต่างๆ กัน โดยปรากฏเรื่องราวในคัมภีร์ชาดก เช่น สังขพราหมณ์ชาดก สุสันธิชาดก และมหาชนกชาดก¹ ซึ่งกล่าวถึงกลุ่มพ่อค้าวาณิชที่เดินทางมาเพื่อทำการค้าขาย และแสวงหาโภคทรัพย์และสินค้านี้มีค่าต่าง ๆ ที่มีอย่างมากมายในดินแดนแถบนี้ เช่น ยางไม้ หนังสัตว์ ไม้หอม ของป่า และเครื่องเทศ² ประกอบกับภูมิประเทศบริเวณนี้เหมาะแก่การจอดพักเรือ เพื่อหลบลมมรสุมและเตรียมเสบียงอาหารที่จะใช้ในการเดินทางต่อไป³ โดยเฉพาะไปยังประเทศจีนที่พบว่ามีเมืองท่าโบราณที่ใช้เป็นจุดแลกเปลี่ยนสินค้า เช่น ตะกั่วป่า⁴ ควนลูกปัด⁵ (คลองท่อม) เวียงสระ พุนพินบนคาบสมุทรมลายู และออกแก้ว (Oc Eo) ซึ่งเป็นเมืองท่าบนปากแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังมีกลุ่มคนที่ต้องอพยพหนีภัยสงคราม จากการที่มีสงครามสู้รบกันระหว่างราชวงศ์ปัลลวะและราชวงศ์จาลุกยะ (Cālukyas) อยู่บ่อยครั้ง⁶ รวมทั้งกลุ่มพราหมณ์ และพระ ที่เดินทางมาเพื่อเผยแผ่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และลัทธิไวษณพนิกาย และศาสนาพุทธ

เส้นทางที่อินเดียใช้ในการเดินทางส่วนใหญ่มาจากทางทะเล⁷ ซึ่งมีหลายเส้นทาง อาทิ เส้นทางที่หนึ่งจากเมืองท่าตามรลปติ (Tamralipti) บนปากแม่น้ำคงคา ข้ามอ่าวเบงกอลเข้าสู่อ่าว

¹ พระยาอนุมานราชชน. (2532). *แหลมอินโดจีนในสมัยโบราณ*. หน้า 12.

² เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia*. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราวัจจ์. หน้า 23.

³ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม-กุมภาพันธ์). "ประเทศไทยกับเส้นทางสายแพรไหมทางทะเล : บทบาทของเมืองท่าโบราณในประเทศไทย," *ศิลปากร*. 33(6) : 14.

⁴ บริเวณเขาพระนารายณ์ พบรูปประติมากรรมหิน เป็นรูปเทวดาผู้ชาย 2 องค์ และรูปเทวดาผู้หญิง 1 องค์ เป็นศิลปะแบบปัลลวะในอินเดียใต้

Reginald le May. (1954). *The Culture of South-East Asia. : the Heritage of India*. p.29, 80-81.

⁵ พบตราประทับซึ่งมีตัวอักษรอินเดียใต้ (อักษรปัลลวะ) และลูกปัดรูปแบบต่าง ๆ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม-กุมภาพันธ์). *เล่มเดิม*. หน้า 16.

⁶ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India*. p. 395-397.

⁷ Kailash K. Beri. (1994). *History and Culture of South-East Asia : Ancient & Medieval*. p.35.

เมาะตะมะ บริเวณเมืองมะละแหม่ง เข้าด่านแม่สอด กับเส้นทางที่สองจากเมืองท่าซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองชिकाโคล (Chicacole) ในปัจจุบัน ข้ามอ่าวเบงกอล บรรจบกับเส้นทางแรกบริเวณอ่าวเมาะตะมะ แล่นเลียบชายฝั่งขึ้นบกที่ท่ามะริด ทะวาย เข้าสู่ด่านพระเจดีย์ 3 องค์¹ จากนั้นทั้งสองสายเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ผ่านไปยังแม่น้ำโขงโดยผ่านทางเมืองศรีเทพ เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำมูลและที่ราบสูงโคราช ผ่านไปที่เมืองจำปาศักดิ์ เข้าสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร² นอกจากนี้ ยังมีเส้นทางที่สามเริ่มต้นเดินทางจากหลายเมืองท่า ได้แก่ เมืองอมราวดี (Amravati) ใกล้ปากแม่น้ำกฤษณา เมืองโสปัตมะ (Sopatma) เมืองกาญจีปุรัม (Kanchipuram) เมืองมามัลลปุรัม (Mamallapuram) หรือ มาวลีปุรัม (Mavalipuram) เมืองปอนดิเชรี (Pondicherry) เมืองกาวิรี ปัททินัม (Kaviripattinam) และนาคปัททินัม (Nagapattinam)³ จากเมืองท่าเหล่านี้ แยกออกเป็น สายแรกผ่านหมู่เกาะอันดามันและนิโคบาร์ เข้าสู่แหลมมลายู (เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู หรือ อ้อมแหลมมลายู โดยผ่านทางช่องแคบมะละกา⁴ อีกสายหนึ่งแล่นผ่านหมู่เกาะนิโคบาร์และแหลมอจิน (Achin) ในเกาะสุมาตรา เข้าสู่ช่องแคบซุนดา อ้อมแหลมมลายู เส้นทางทั้งสาม มุ่งสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เดินบกต่อไปยังลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านเมืองศรีเทพ ที่ราบสูงโคราช เข้าสู่เมืองจำปาศักดิ์⁵ หรือตัดข้ามอ่าวไทย เข้าสู่ชายฝั่งทะเลตอนใต้ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร⁶

เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายูซึ่งเป็นเส้นทางสำคัญในการเดินทาง แยกออกได้เป็น 7 สาย ได้แก่ เส้นทางตะนาวศรีเริ่มจากเมืองมะริด ตะนาวศรี ข้าม “ช่องสิงขร” ออกอ่าวไทยที่อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์⁷ เส้นทางข้ามคอคอดกระเริ่มจากปากแม่น้ำกระบี่ ข้าม

¹ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *สุวรรณภูมิ*. หน้า 54-64.

² ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000*. หน้า 7.

³ Kailash K. Beri. (1994). *History and Culture of South-East Asia : Ancient & Medieval*. p.36.

⁴ *Ibid.* p.37.

⁵ ดี.จี.อี. ฮอลล์. (2526). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South-East Asia*. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 31.

⁶ Kailash K. Beri. (1994). *loc. cit.*

⁷ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *สุวรรณภูมิ*. หน้า 65.

คลองปากจั่น ออกอ่าวไทยที่ปากน้ำชุมพร อำเภอเมือง จังหวัดชุมพร¹ เส้นทางข้ามแม่น้ำตะกั่วป่า จังหวัดพังงา ผ่านช่องเขาสกไปลงแม่น้ำพุมดวง ออกอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี² เส้นทางปากพนมเริ่มจากปากคลองลาว ผ่านตำบลเขาต่อ ข้ามคลองสกและคลองพนม ออกอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน เส้นทางคลองท่อม ผ่านคลองสินปุน ไปบรรจบที่แม่น้ำตาปี ออกอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน³ และเส้นทางแม่น้ำตรัง ข้ามช่องเขา นครศรีธรรมราช ออกอ่าวไทยที่อำเภอปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช รวมทั้งเส้นทางไทรบุรี ไปลงแม่น้ำปัตตานี เพื่อออกอ่าวไทย⁴

ในบรรดาเส้นทางจากเมืองท่าต่างๆ ในอินเดียนั้นที่นับว่ามีความสำคัญที่สุด คือ เส้นทางที่ออกจากเมืองกาญจิปุรัม มามัลลปุรัม (มาวลีปุรัม) และนาคปฏฐินัม⁵ ในอินเดียใต้ ผ่านหมู่เกาะอันดามัน และนิโคบาร์ เข้าสู่คาบสมุทรมลายู โดยเฉพาะเส้นทางตะกั่วป่า ปากลาว คลองท่อม เพื่อออกอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน และตัดข้ามอ่าวไทย ไปยังชายฝั่งทะเลตอนใต้ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งเป็นเส้นทางที่ผู้วิจัยคาดว่ามีความสำคัญมากที่สุด ที่ใช้ในการเผยแผ่อิทธิพลวัฒนธรรมจากอินเดียใต้ ในสมัย ราชวงศ์ปัลลวะเข้าสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษา “อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร” ผ่านเส้นทางการค้าทางทะเลในอินเดียใต้ ที่มีผลกระทบต่อสภาพการเมืองการ ปกครอง ศาสนา อักษรศาสตร์ และศิลปกรรม โดยมีปัจจัยทางการค้า การแสวงหาโภคทรัพย์ การหนีภัยสงคราม และการเผยแผ่ศาสนา เป็นปัจจัยที่สนับสนุนในการศึกษาค้นคว้านี้ เพื่อให้เกิดความเข้าใจที่กระจ่างชัด และเป็นมุมมองทางประวัติศาสตร์ด้านหนึ่ง

¹ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). สุวรรณภูมิ. หน้า 65.

² ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2522, มีนาคม-พฤษภาคม). “เส้นทางเดินบกข้ามเขาสกแต่โบราณ,” ศิลปากร. 23(1-2) : 113-117.

³ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2524, กรกฎาคม). “เมืองท่าสำคัญบนแหลมมลายู,” ศิลปากร. 25(3) : 74.

⁴ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). สุวรรณภูมิ. หน้า 66.

⁵ มามัลลปุรัม (มาวลีปุรัม) เป็นท่าหลวง ส่วนนาคปฏฐินัม เป็นท่ารองในสมัย ราชวงศ์ปัลลวะ

ไมเคิล ไรท์. (2539ก, พฤษภาคม). “จีนกับอินเดีย หลักฐานที่พบใหม่,” ศิลปวัฒนธรรม. 17(7) : 63.

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

มีนักปราชญ์ทางประวัติศาสตร์ โบราณคดี ได้เคยทำการศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับเรื่องที่ผู้วิจัยศึกษาอยู่บ้าง ดังนี้

Chatterji, Bijan Raj. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. Calcutta : University of Calcutta. เป็นงานที่ศึกษาเกี่ยวกับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรโดยตรง เรื่องราวที่น่าสนใจส่วนใหญ่เป็นภาพรวมทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครจนถึงสมัยเมืองพระนคร เน้นวัฒนธรรมอินเดียสมัยเมืองพระนคร โดยมีได้จำแนกให้เห็นถึงอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในแต่ละด้านที่มีต่อเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ผู้วิจัยได้นำงานเขียนดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์ถึงวัฒนธรรมอินเดียซึ่งเข้ามามีอิทธิพลเหนือวัฒนธรรมพื้นเมืองในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร งานเขียนนี้จึงเป็นประโยชน์ในการนำมาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลของวัฒนธรรมอินเดียใต้ในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

Coedès, G. (1966). *The Making of South East Asia = Les Peuples de la Péninsule Indochinoise*. translated by H.M. Wright. London : Routledge & Kegan Paul. งานเขียนนี้ ดร.ปัญญา บริสุทธี นำมาแปลในชื่อว่า “ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน” กล่าวถึงกำเนิดและการตั้งหลักแหล่งของประชาชนในแหลมอินโดจีน ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 6 ถึงคริสต์ศตวรรษที่ 13 เน้นถึงลักษณะทางภูมิศาสตร์ว่ามีส่วนสัมพันธ์กับการตั้งถิ่นฐาน เป็นงานเขียนที่ให้ข้อคิดเห็นเกี่ยวกับการเมือง ศาสนา วรรณคดี และศิลปะของประชาชนในแหลมอินโดจีน ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับปัจจัยที่ส่งผลต่อความสัมพันธ์ระหว่างเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและอินเดียใต้

Coedès, G. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia = Les États hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*. translated by Susan Brown Cowing. Honolulu : East-West Center Press. งานเขียนนี้ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล ได้นำมาแปลและเรียบเรียงในชื่อใหม่ว่า “ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000” กล่าวถึงกำเนิดและวิวัฒนาการของรัฐต่าง ๆ ในเอเชียอาคเนย์ที่ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างรัฐต่าง ๆ เป็นงานเขียนที่เน้นความสำคัญของรัฐต่าง ๆ ที่ได้รับวัฒนธรรมอินเดีย ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียใต้ที่มีต่อเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

Majumdar, R.C. (1953). *Inscriptions of Kambuja*. Calcutta : The Asiatic Society. (The Asiatic Society Monograph Series ; Vol.8) เป็นงานเขียนที่ได้รวบรวมรายชื่อจารึกของเขมรสมัยโบราณไว้เกือบทั้งหมด มีเนื้อความจารึกบอกประวัติความเป็นมา พร้อมข้อสันนิษฐานต่าง ๆ เกี่ยวกับข้อความที่ปรากฏในจารึก ตลอดจนการตีความศัพท์บางคำที่มีปัญหา เรียบเรียงโดยศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์, บาร์ธ และหลุยส์ ฟิโน เป็นต้น ผู้วิจัยได้นำ

งานดังกล่าวมาใช้เป็นฐานข้อมูลทางประวัติศาสตร์ เพื่อสนับสนุนและวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับผลของวัฒนธรรมอินเดียได้ในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครทางด้านอักษรศาสตร์

Majumdar, R.C. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. Philadelphia : Institute for the Study of Human Issues. เป็นงานเขียนที่ศึกษาเกี่ยวกับการเผยแผ่อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมร เสนอภาพรวมทางประวัติศาสตร์ความเป็นมาตั้งแต่สมัยฟูนัน เจนละ และสมัยเมืองพระนคร ผู้วิจัยได้นำงานเขียนนี้มาศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครกับอินเดียได้ รวมทั้งผลของวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อดินแดนนี้

Wheatley, Paul. (1961). *The Golden Khersonese*. Kuala Lumpur : University of Malaya Press. เป็นงานที่ศึกษาและรวบรวมเอกสารโบราณเกี่ยวกับดินแดนที่เรียกว่า “คาบสมุทรทอง” หรือ “เกาะทอง” เสนอแผนที่แสดงโครงร่างของคาบสมุทรมาเลย์โบราณ (ตามความเข้าใจของนักภูมิศาสตร์และพ่อค้าสมัยนั้น) ตลอดจนเส้นทางการเดินเรือของชาวจีน อาหรับ ทิศทางลม และตำแหน่งเมืองท่าสมัยต่าง ๆ รวมทั้งเส้นทางน้ำข้ามคาบสมุทรบริเวณภาคใต้ของไทย ผู้วิจัยได้นำมาศึกษาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางการค้าทางทะเลจากอินเดียสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

กมลเศวต ภัตตาจารย์.- (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เนศ. เป็นงานที่ศึกษาเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและสมัยเมืองพระนคร เน้นลัทธิไศวนิกาย ไวษณพนิกาย และมีพุทธศาสนาปะปน ใช้หลักฐานจากจารึกและลักษณะรูปภาพต่าง ๆ เป็นเกณฑ์ งานเขียนนี้มีประโยชน์ที่ทำให้เห็นถึงผลของวัฒนธรรมอินเดียได้ในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครทางด้านศาสนา แต่ไม่ได้ครอบคลุมวัฒนธรรมทางด้านอื่น

ธิดา สาระยา. (2538). *อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน. เป็นงานที่ศึกษาเกี่ยวกับเจนละ โดยเสนอแนวความคิดใหม่ที่ว่าศูนย์กลางอำนาจทางการเมืองน่าจะเกิดขึ้นบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล-ชีตอนล่างในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ก่อนที่จะแผ่อิทธิพลลงไปถึงเศรษฐกิจ (เดิมนักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสเชื่อว่าเป็นศูนย์กลางแห่งแรกของเจนละ มีวัดภูเป็นศาสนสถานสำคัญ) เป็นงานเขียนที่ให้แนวความคิดเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางประวัติศาสตร์ของเจนละว่ามีส่วนเกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์อีสาน ซึ่งผู้วิจัยได้นำงานเขียนดังกล่าวมาศึกษาวิเคราะห์ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเส้นทางการเดินทางและผลของวัฒนธรรมอินเดียได้ในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

สายหยุด กระเวณกิจ. (2524). *อักษรสมัยก่อนพระนคร*. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (จารึกภาษาไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร. เป็นงานวิจัยเกี่ยวกับรูปแบบตัวอักษรอักษรวิธี และเครื่องหมายต่าง ๆ ซึ่งชนชาติเขมรสมัยก่อนเมือง

พระนครใช้บันทึกเรื่องราวต่าง ๆ ลงในศิลาจารึก มีอายุประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 และเรียกอักษรชนิดนี้ว่า อักษรปัลลวะ เนื่องจากได้รูปแบบและอิทธิพลจากอินเดียได้ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ งานวิจัยนี้มีประโยชน์ในการใช้เป็นพื้นฐานการศึกษาและสนับสนุนข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวกับผลของวัฒนธรรมอินเดียที่ได้ที่มีอิทธิพลต่อเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ความจริงมีเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องอีกมาก เท่าที่นำมากล่าวถึงนี้เป็นเพียงเสนอให้เห็นโดยสังเขปว่า การศึกษาค้นคว้าเรื่องราวเกี่ยวกับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครดำเนินมาอย่างไร

จุดมุ่งหมายของการศึกษาค้นคว้า

1. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
2. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ทำให้อินเดียได้ (สมัยราชวงศ์ปัลลวะ) เดินทางมาสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
3. เพื่อศึกษาเส้นทางการค้าทางทะเลจากอินเดียได้ (สมัยราชวงศ์ปัลลวะ) สู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ความสำคัญของการศึกษาค้นคว้า

1. ทำให้ได้รับความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับวัฒนธรรมอินเดียที่มีต่อเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ทั้งในด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา อักษรศาสตร์ และศิลปกรรม
2. ทำให้ทราบว่าการค้า การแสวงหาโภคทรัพย์ การหนีภัยสงคราม และการเผยแพร่ศาสนา เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลทำให้อินเดียได้เดินทางมาสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
3. ทำให้ทราบถึงเส้นทางการค้าทางทะเลระหว่างอินเดียได้ (สมัยราชวงศ์ปัลลวะ) กับเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร โดยเน้นความสำคัญของเส้นทางจากเมืองท่าในอินเดียได้ สู่เมืองท่าบริเวณชายฝั่งทะเลตอนใต้ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
4. สามารถใช้เป็นแนวทางให้กับผู้สนใจในเรื่องดังกล่าวได้ศึกษาต่อเนื่องให้กว้างไกล และลึกซึ้งยิ่งขึ้น

ขอบเขตของการศึกษาค้นคว้า

สารนิพนธ์ฉบับนี้จะศึกษา “อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร” โดยเฉพาะช่วงเวลาคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 ที่มีผลต่อเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ในด้านการเมืองการปกครอง ศาสนา อักษรศาสตร์ และศิลปกรรม โดยผ่านเส้นทางการค้าทางทะเล

นิยามศัพท์เฉพาะ

วัฒนธรรม ในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2525 หมายถึง ลักษณะที่แสดงถึงความเจริญงอกงาม ความเป็นระเบียบเรียบร้อย ความกลมเกลียวก้าวหน้าของชาติ และศีลธรรมอันดีของประชาชน ซึ่งในงานวิจัยฉบับนี้จะศึกษาเฉพาะด้านการเมืองการปกครอง, ศาสนา, อักษรศาสตร์ และศิลปกรรม

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร หมายถึง รัฐซึ่งตั้งขึ้นเมื่อกลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 โดยการประกาศอิสรภาพต่อพุนั้น มีความเจริญสืบมาจนถึงราว ค.ศ.706 จึงแตกแยก และในที่สุดตกเป็นประเทศราชของชาวซึ่งปกครองโดยราชวงศ์ไศเลนทร์ (ตั้งอยู่บริเวณหมู่เกาะอินโดนีเซีย และสุมาตรา) ในราว ค.ศ.802 (ตามทฤษฎีของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์) จึงถือเป็นการสิ้นสุดของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครหรือที่ในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์สุย (Sui Dynasty) เรียกดินแดนนี้ว่า เจนละ หรือเจินละ

วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การศึกษาค้นคว้าในเรื่องนี้ ใช้วิธีการทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) และเสนอรายงานแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาค้นคว้าจะใช้ข้อมูลจากเอกสารชั้นต้น (Primary Sources) ได้แก่ เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว และอาศัยข้อมูลจากเอกสารชั้นรอง (Secondary Sources) ได้แก่ หนังสือและวารสารต่าง ๆ รวมทั้งวิทยานิพนธ์ประกอบ ตลอดจนใช้วิธีการศึกษาจากภาคสนาม เพื่อรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นจากแหล่งโบราณสถาน โบราณวัตถุ ศิลปกรรมในทางประวัติศาสตร์ที่เกี่ยวข้อง ประกอบการวิเคราะห์เรื่องอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

แหล่งศึกษาค้นคว้าที่สำคัญ

1. หอสมุดแห่งชาติ
2. หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยต่าง ๆ เช่น หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร มหาวิทยาลัยศิลปากร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
3. ห้องสมุดสยามสมาคม
4. ห้องสมุดสถานเอกอัครราชทูตอินเดียประจำประเทศไทย
5. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติพระนคร กรุงเทพมหานคร
6. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติอุบลราชธานี อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี
7. พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติปราจีนบุรี อำเภอเมือง จังหวัดปราจีนบุรี
8. หน่วยศิลปากรที่ 6 พินาย จังหวัดนครราชสีมา
9. แหล่งโบราณคดี ศึกษาบริเวณลุ่มน้ำมูล-ชีตอนล่าง บริเวณวัดทองทั่วและวัดบน จังหวัดจันทบุรี

บทที่ 1

ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดียใต้และเขมรสมัยก่อน

เมืองพระนครในคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9

1.1 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดีย (ก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 6)

โดยสังเขป

อินเดียก่อนราชวงศ์เมารยะ (Maurya Dynasty) แบ่งเขตการปกครองเป็นรัฐต่าง ๆ แต่ละรัฐปกครองแบบประชาธิปไตยหรือแบบสาธารณรัฐ มีการทำสงครามระหว่างกันเพื่อความยิ่งใหญ่ทางการเมืองและหลายครั้งสามารถยุติลงด้วยการแต่งงาน รัฐต่าง ๆ เหล่านั้นส่วนใหญ่มีกษัตริย์ปกครอง ถ้ากษัตริย์องค์ใดปกครองประชาชนโดยไม่ชอบธรรมก็จะเปลี่ยนกษัตริย์ที่เป็นพราหมณ์มาปกครองแทนกษัตริย์องค์นั้น¹

ต่อมาอินเดียได้มีการรวมอำนาจทางการเมือง เริ่มมีการปกครองโดยราชวงศ์เริ่มจากราชวงศ์เมารยะ ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมบริเวณอินเดียเหนือทั้งหมด และบางส่วนของอินเดียใต้ กษัตริย์ที่สำคัญในราชวงศ์นี้ ได้แก่ พระเจ้าจันทรคุปต์เมารยะ และพระเจ้าอโศกมหาราช การปกครองแบ่งจักรวรรดิออกเป็นแคว้นและเป็นประเทศราชขึ้นตรงต่อรัฐบาลกลาง มีการแบ่งการบริหารออกเป็นสาขต่าง ๆ อาทิ การเก็บภาษีอากร การชำระไ้ซึ่งกฎหมาย การบำรุงรักษากองทัพ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการบริการด้านชลประทาน การรักษาดินและทางหลวง การดูแลท่าเรือ การขุดค้นเอาสินแร่และทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์² เป็นต้น

ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาก พระองค์ทรงนำศาสนาเข้ามาช่วยในการบริหารบ้านเมือง คือใช้เป็นเครื่องสร้างความสามัคคีให้แก่ประชาชนในประเทศซึ่งมีความเชื่อแตกต่างกัน นอกจากนี้ทรงส่งคณะธรรมทูตไปเผยแผ่พุทธศาสนาไปยังดินแดนห่างไกล เช่น ประเทศในตะวันออกกลางและยุโรป แนวความคิดทางการเมืองของพระองค์เป็นแนวความคิดที่ต่างจากกษัตริย์โดยทั่วไปซึ่งมุ่งสร้างความเป็นใหญ่ด้วยการทำสงคราม แต่พระองค์

¹ ดนัย ไชยโยธา. (2536). *มนุษย์กับอารยธรรมในเอเชียใต้* เล่ม 1. หน้า 161.

² กรุณา - เรื่องอุไร กุศลาลัย. (2542). *อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง*. หน้า 18.

กลับสร้างความยิ่งใหญ่ด้วยธรรมหรือแสงหาธรรมวิชัยทาน เพราะพระองค์ทรงตระหนักว่า ชัยชนะทางธรรมเท่านั้นเป็นสิ่งที่มีความค่า¹ ศิลปกรรมในสมัยนี้เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา ดังเห็นได้จากพระสถูปเจดีย์ และภาพสลักที่เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือชาดก นอกจากนี้ยังมีหัวเสาจารึกศิลาที่สารนาถ เมืองพาราณสี จำหลักเป็นรูปพญาลิงห์ 4 ตัว ยืนบายหน้าไปยังทิศทั้ง 4 ที่ฐานสลักเป็นรูปธรรมจักรมีซี่ ระหว่างจักรมีรูปสัตว์ 4 ตัว คือ ช้าง ม้า วัวและสิงโต และมีบัวรับอีกทีหนึ่ง ซึ่งปัจจุบันรัฐบาลอินเดียนำมาใช้เป็นตราแผ่นดิน²

หลังจากราชวงศ์เมารยะเสื่อมอำนาจลง อินเดียแตกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย ในอินเดียได้กษัตริย์ราชวงศ์อันธระหรือศาตวาหนะ (Andhra or Satavahana Dynasty) ได้มีบทบาทสำคัญขึ้น โดยมีศูนย์กลางอยู่บริเวณที่ราบสูงเดคขาน (Deccan) ราชวงศ์ศาตวาหนะเป็นเสมือนสะพานเชื่อมวัฒนธรรมในภาคเหนือให้ติดต่อกับชนเผ่าดราวิเดียน (Dravidian) ในภาคใต้³

ในระยะนี้ มีชนหลายเผ่าจากเอเชียกลาง อาทิ พวกสกะ (Saka) และพวกยูเอจิ (Yueh-Chi) ได้บุกเข้ามาทางภาคตะวันตกเฉียงเหนือของอินเดียในแคว้นปัญจาบและภาคตะวันตกของอินเดีย พวกสกะได้แต่งตั้งอุปราชไปปกครองเขตแดนของตน แต่ในที่สุดเขตแดนเหล่านี้ถูกราชวงศ์คุปตะยึดไปในคริสต์ศตวรรษที่ 4⁴

อย่างไรก็ตาม พวกยูเอจิหรือที่รู้จักในนามว่า ราชวงศ์คุษาณะ (Kushan Dynasty) ได้รุ่งเรืองขึ้นโดยเฉพาะพระเจ้ากนิษกะ (Kanishka) ทรงขยายอาณาเขตตั้งแต่เมืองมถุราบนฝั่งแม่น้ำยมุนาในอินเดียเหนือถึงเอเชียกลาง จนจดชายแดนจีนเกียงในประเทศจีน⁵ ทรงให้การสนับสนุนพุทธศาสนา และมีพระทัยกว้างในการนับถือศาสนาอื่นด้วย มีการเปลี่ยนแปลงการเขียนจากภาษาบาลีเป็นภาษาสันสกฤต ในสมัยนี้ ศิลปะแบบคันธารราฐได้เจริญมาก รวมทั้งพระพุทธรูปและพระโพธิสัตว์ได้เริ่มปรากฏให้เห็นเด่นชัด⁶

¹ ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. (2539). "อารยธรรมอินเดีย," ใน *อารยธรรมตะวันออก*. หน้า 20-21.

² Roy C. Craven. (1994). *Indian Art : A Concise History*. p.40-41.

³ กรุณา - เรื่องอุไร กุศลาลัย. (2542). *อินเดียอนุทวีปที่น่าทึ่ง*. หน้า 21.

⁴ ดนัย ไชยโยธา. (2536). *มนุษย์กับอารยธรรมในเอเชียใต้ เล่ม 1*. หน้า 228.

⁵ กรุณา - เรื่องอุไร กุศลาลัย. (2542). *หน้าเดิม*.

⁶ ดนัย ไชยโยธา. (2536). *เล่มเดิม*. หน้า 230-232.

ในคริสต์ศตวรรษที่ 4 กษัตริย์แห่งราชวงศ์คุปตะ (Gupta Dynasty) ได้รวบรวมดินแดนให้เป็นปึกแผ่นอีกครั้ง มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงปาฏลีบุตร (Pataliputra) กษัตริย์องค์สำคัญในราชวงศ์นี้ ได้แก่ พระเจ้าสมุทราชคุปต์ (Samudra Gupta) พระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 (Chandra Gupta II) และพระเจ้าสกันทคุปต์ (Skanda Gupta) การเมืองการปกครองมีกษัตริย์เป็นประมุข กษัตริย์มีฐานะเป็นสมมุติเทพ ดังจารึกที่เมืองอัลลาฮบาด (Allahabad) กล่าวว่า “พระเจ้าสมุทราชคุปต์ไม่เพียงเป็นตัวแทนของเทพเจ้าที่ยิ่งใหญ่ 4 องค์ คือ ท้าวกุเวร พระวรุณ พระอินทร์ พระยม แต่ยังเป็นตัวแทนของสิ่งที่ไม่สามารถเข้าใจได้ (incomprehensible being) คือเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลาย”¹ การสืบราชสมบัติเป็นแบบสืบสันตติวงศ์ นอกจากนี้ในการปกครองมีเสนาบดีเป็นผู้ช่วยเหลือ เสนาบดีมีหลายกรม เช่น กรมสงครามและสันติภาพ กรมอาลักษณ์ เป็นต้น การปกครองส่วนภูมิภาคแบ่งเป็นมณฑล โดยส่งข้าหลวงไปปกครองในฐานะผู้แทนพระองค์

สมัยนี้กษัตริย์ได้ทรงทำนุบำรุงศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ให้เฟื่องฟูอีกครั้งหลังจากศาสนานี้ได้เสื่อมไปตั้งแต่พระเจ้าอโศกมหาราชและพระเจ้ากนิษกะที่ 2 กษัตริย์เกือบทุกพระองค์ทรงเลื่อมใสในศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู นิยายไวษณพ แต่ไม่ทรงรังเกียจศาสนาอื่น พุทธศาสนายังมีอิทธิพลอยู่มาก ดังเห็นได้จากศูนย์กลางทางการศึกษาที่มีชื่อเสียงมากในพุทธศาสนา คือ มหาวิทยาลัยนาลันทาและมหาวิทยาลัยวิกรมศिला² ยังมีพระภิกษุเดินทางเข้ามาสืบพระพุทธศาสนาในประเทศอินเดีย อาทิเช่น พระภิกษุฟาเหียน (Fa - Hien) ซึ่งเป็นระยะที่พุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมากและได้แผ่ขยายไปยังประเทศต่าง ๆ ในเอเชีย นอกจากนี้พระภิกษุชาวอินเดียนามว่า อสังกะ (Asangga) และวสุพันธู (Vasubandhu) ได้แต่งตำราพุทธศาสนาขึ้นซึ่งใช้เป็นหลักทั้งในอินเดียและดินแดนอื่น ๆ ในทวีปเอเชีย ขณะเดียวกันมีการแต่งมหากาพย์สรรเสริญวีรบุรุษ รวมทั้งกัมภีร์ปุราณะ ตลอดจนตำราปรัชญาในกัมภีร์เวทานตะ³ วรรณคดีเจริญรุ่งเรืองขึ้นในสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ที่ 2 ซึ่งถือเป็นยุคทองของวรรณคดีสันสกฤต เนื่องจากมีกาลีทาส (Kālidāsa) ซึ่งเป็นรัตนกวี บทละครที่มีชื่อของเขา ได้แก่ ศกุนตลา⁴

¹ R.C. Majumdar, H.C. Raychaudhuri & Kalikinkar Datta. (1978). *An Advanced History of India*. p.184-185.

² ดนัย ไชยโยธา. (2536). *มนุษย์กับอารยธรรมในเอเชียใต้* เล่ม 1. หน้า 247.

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2511). *ศิลปะอินเดีย* เล่ม 2. หน้า 4-5.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 249.

ด้านศิลปกรรมก็เจริญรุ่งเรืองมาก อาทิ ด้านสถาปัตยกรรม มีการสร้างสถูป ใช้อิฐก่อและ ปั้นปูน รูปร่างสถูปจะสูง มีฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส เช่น สถูปที่เมืองดักคิลาและจารสัท (Chārsada) ในแคว้น คันธาระ รวมทั้งที่มिरปุรฆาส (Mirpur Khās) ในแคว้นสินท์¹ สำหรับศาสนสถานกลางแจ้งและอาคารที่ขุด เข้าไปในภูเขามีแผนผัง 2 แบบ คือ สี่เหลี่ยมผืนผ้าปลายมน และสี่เหลี่ยมจัตุรัส มีลักษณะเป็นห้องรูปสี่ เหลี่ยม มีหลังคาตัดและมีมณฑปอยู่ด้านหน้า มีวงโค้งเกือกม้าประดับอยู่เหนือประตู² นอกจากนี้ ศิลปกรรมในสมัยนี้ยังให้ความรู้สึกและงดงามมาก เช่น รูปภาพจากถ้ำที่เมืองอชันตา (Ajanta Caves) ลักษณะการก่อสร้างใช้ไม้และอิฐ ต่อมาใช้อิฐอย่างเดียว เช่น วิหารไกรลาสที่เมืองเอลโลรา (Ellorā) มี ลักษณะเป็นหอสูงบนยอดเขา มียอดแหลมคล้ายปิรามิด และมีรูปปั้นประดับโดยรอบ³

ส่วนด้านประติมากรรม ในสมัยราชวงศ์คุปตะ แบ่งสกุลช่างออกเป็น 2 สกุล คือ ที่เมือง สารนาถและมถุรา⁴ ซึ่งผลงานประติมากรรมไว้งดงามมาก ลักษณะงานประติมากรรมแบ่งออกเป็น ประติมากรรมในพุทธศาสนา แสดงอาการสงบนิ่งอันหมายถึงความอ่อนโยน ความเมตตากรุณาต่อ สรรพสัตว์และความอ่อนหวานอันเกิดจากจริยธรรมในพุทธศาสนา และงานประติมากรรมในศาสนา พราหมณ์ ซึ่งแสดงท่าเคลื่อนไหว หมายถึง เทวอำนาจ ความโอ้อำ และความได้สัดส่วนของสิ่งที่ ขัดแย้งกันของศาสนาฮินดู เช่น พระพุทธรูปปางประทานปฐมเทศนา ประดิษฐานอยู่ที่เมืองสารนาถ และ พระพุทธรูปประทับยืน จากเมืองมถุรา⁵ เป็นต้น

เมื่อราชวงศ์คุปตะเสื่อมอำนาจลง พวกฮั่นชาวบุกรุกเข้ามาทำลาย อินเดียถูกแบ่ง เป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อยอีกครั้ง จนกระทั่งพระเจ้าหรรษะ (Harsha) ได้รวบรวมอินเดียเหนือไว้ใน พระราชอำนาจ แต่เมื่อพระองค์สิ้นพระชนม์ลง อินเดียก็ขาดเอกภาพทางการเมืองอีก แต่ว่ารัฐ ต่าง ๆ ที่ปกครองอินเดียในภาคเหนือสืบต่อมา ก็ยังคงมีกำลังสามารถต่อต้านการบุกรุกของมุสลิม

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2511). ศิลปะอินเดีย เล่ม 2. หน้า 24.

² แหล่งเดิม. หน้า 26.

³ ชาวลี จงประเสริฐ. (2528). ประวัติศาสตร์อินเดีย. หน้า 65.

⁴ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2511). เล่มเดิม. หน้า 41.

⁵ แหล่งเดิม. หน้า 37-38.

ให้แตกพ่ายได้¹ ระหว่างนี้เองดินแดนอินเดียซึ่งอยู่ทางใต้ได้เริ่มจัดระบบทางการเมืองขึ้นอีกครั้ง แบ่งเป็นแคว้น ๆ ซึ่งต่างก็มีกษัตริย์ของตนเป็นผู้นำการปกครอง ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไป

1.2 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของอินเดียใต้ (คริสต์ศตวรรษที่ 6-9)

กลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 อินเดียใต้ตั้งแต่บริเวณที่ราบสูงเดคข่าน (Deccan) จนถึงตอนใต้สุดของคาบสมุทรถูกปกครองโดย 3 ราชวงศ์ คือ ราชวงศ์จาลุกยะ (Chālukyas) แห่งพาทามิ (Bādāmi) ราชวงศ์ปัลลวะ (Pallava) แห่งกาณจิ (Kānchi) และราชวงศ์ปาณฑยะ (Pāndyas) แห่งมทุระ (Madura) แต่ละราชวงศ์มีดินแดนของตนเอง ฉะนั้นจึงมีความขัดแย้งทางการเมืองอยู่เสมอ² แต่ความขัดแย้งทางการเมืองไม่เป็นอุปสรรคต่อการถ่ายทอดวัฒนธรรมอินเดียได้มาสู่ประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้โดยเฉพาะราชวงศ์ปัลลวะ ซึ่งขณะนั้นมีอำนาจมากจึงเป็นผู้นำในการเผยแผ่วัฒนธรรม

1.2.1 ที่มาของปัลลวะ (Pallava)

นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่าปัลลวะเป็นชนต่างชาติที่อพยพเข้ามาสู่อินเดียใต้ในสมัยที่ราชวงศ์ศาตวาหนะ (Śātavāhanas) ปกครองอยู่ บางทีอาจเข้ามาในฐานะผู้ปกครอง (ใช้กำลังทหารเข้ามา) หรืออาจเป็นพวกเดียวกับปาห์ลวะ (Pahlava) ทางอินเดียตะวันตกเฉียงเหนือ หรืออาจเป็นชนพื้นเมืองและมีความสัมพันธ์กับพวกกูรัมพะ (Kurumbas)

นาย เอ็ม.ซี. ราสนายากัม (Mr. M.C. Rasanayagam) สันนิษฐานว่า ปัลลวะเป็นเชื้อสายโจพะ - นาคะ (Cola - Nāga) และตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ของคาบสมุทรและเกาะศรีลังกา (Ceylon) ศาสตราจารย์กฤษณะสวามี ไอยังการ์ (Krishnaswami Aiyangar) กล่าวว่า ปัลลวะถูกพบในวรรณคดีสันสกฤต (Śāngam) เช่น โทณทัยยาร์ (Tondaiyar) ซึ่งเชื่อว่าพวกปัลลวะสืบเชื้อสายมาจากพวกนาคะ (Nāga) ผู้ซึ่งเป็นทาสของกษัตริย์ศาตวาหนะ ส่วนศาสตราจารย์ เค.พี. ยัสวาล (K.P. Jayasval) กล่าวว่า ปัลลวะไม่ได้เป็นทั้งชาวต่างชาติและพวกดราวิเดียน (Dravidians) แต่เป็นพราหมณ์ที่มาจากทางเหนือ³

¹ ชาวลี จงประเสริฐ. (2528). *ประวัติศาสตร์อินเดีย*. หน้า 66-67.

² K.A. Nilakanta Sastri. (1955). *A History of South India : from Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar*. p.141.

³ Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.441-443.

1.2.2 บริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของปัลลวะ

ราชวงศ์ปัลลวะตั้งราชธานีอยู่ในบริเวณตอนใต้ของคาบสมุทร อยู่ที่เมือง กาญจิ (Kānchī) ปัจจุบันเรียกว่ากาญจิปุรัม (Kānchīpuram) หรือคอนจีเวอร์ม (Conjeeveram) ซึ่งอยู่ทางใต้ของเมืองมัทราสในปัจจุบัน¹

1.2.3 ความเป็นมาของปัลลวะ

หลักฐานจากการจารึกในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ซึ่งจารึกบนแผ่นทองแดงและ เขียนเป็นภาษาปรากิต (Prākit) กล่าวถึงพระเจ้าสิงหรวมณ (Simhavarman) และลูกชายนามว่า พระเจ้าศิวะสกันทรวมณ (Śivaskandavarman) หรือพระเจ้าสิงหวิษณุ (Simhavishnu) ได้กระทำ พิธีกรรมบวงสรวงตามแบบศาสนาพราหมณ์และแนวทางการปกครอง มีการขยายอาณาเขต ครอบคลุมตอนเหนือของคาบสมุทร ทอดยาวจากฝั่งทะเลด้านหนึ่งสู่อีกด้านหนึ่ง นอกจากนี้ ในจารึกแผ่นทองแดงยังปรากฏชื่อกษัตริย์อีก 8 พระองค์ แต่เป็นภาษาสันสกฤตว่า มีการ ปราบปรามกลุ่มคนป่าเถื่อน เพื่อพัฒนาดินแดนแถบนี้²

พระเจ้าสิงหวิษณุ (ค.ศ. 575 - 600) เป็นโอรสของพระเจ้าสิงหรวมณ ทรงทำ สงครามชนะพวกโจฬะ (Cholas) ปาณฑยะ (Pāndyas) และมัลลวราช (Malavarayas) ขยาย อาณาเขตลงมาทางใต้ตั้งแต่แม่น้ำกฤษณะ (Krishnā) ถึงกาเวรี (Kāveri) ทรงบูชาพระวิษณุ (Vishnu)³ ต่อมาโอรสได้ขึ้นครองราชย์สมบัตินามว่า พระเจ้ามเหศวรมณที่ 1 (Mahendravarman) (ค.ศ. 600 - 630) ทรงมีความสามารถมาก เป็นกษัตริย์ที่ทรงมีอัจฉริยภาพสูง ทรงเขียนวรรณคดี ภาษาสันสกฤต ทรงแนะนำการสร้างวัดวิหารโดยใช้หินที่มีความแกร่งสูง มีความสามารถ ทางด้านกวี ดนตรี ทรงขยายอาณาเขตไปทางตะวันออกของแคว้นอันทระ (Andhra) และชายฝั่ง โคโรมันเดล (Coromandel) จากลุ่มแม่น้ำกฤษณะในทางเหนือจนถึงลุ่มแม่น้ำกาเวรีใน

¹ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India*. p.394.

² *Ibid.* p.395.

³ K.A. Nilakanta Sastri. (1955). *A History of South India : from Prehistoric*

Times to the Fall of Vijayanagar. p.144.

ทางใต้¹ หลังจากนั้นทรงถูกรุกรานจากพระเจ้าปุลเกซี (Pulakesi) แห่งจาลุกยะ เพื่อหวังชิงดินแดนทางภาคเหนือสงครามได้เริ่มขึ้นและยาวนาน ในที่สุดพระองค์ทรงสูญเสียดินแดนทางภาคเหนือให้จาลุกยะ²

พระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 1 (Narasimhavarman I) ค.ศ. 630 - 668 ทรงครองราชย์สมบัติต่อจากพระบิดาคือพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 พระองค์ทรงประสบความสำเร็จในการต่อต้านการรุกรานของพระเจ้าปุลเกซี และสามารถรุกเข้าไปยังพาทามิ (Bādāmi) และยึดครองไว้ได้สำเร็จ นอกจากนี้ทรงต้องการทำลายล้างพวกโจฬะ (Cholas) เจระ (Cheras) และกาลาบราส (Kalabhras) และยังให้ที่หลบภัยแก่เจ้าชายมานะวรมัน (Mānavarman) แห่งศรีลังกา ทรงส่งกองทัพเรือ 2 กองเข้าไปช่วยรบในศรีลังกาเพื่อช่วยป้องกันบ้านเมือง ทรงเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่และมีอำนาจมากในดินแดนตอนใต้ ทรงสร้างชื่อเสียงและบารมีจนเป็นที่รู้จัก³ หลังจากพระเจ้าปุลเกซีสิ้นพระชนม์ พระเจ้าวิกิรมาทิตย (Vikramāditya) ได้ขึ้นราชาภิเษกแทน (ค.ศ. 655) พระเจ้าวิกิรมาทิตยมิได้ต้องการเข้าทำลายเฉพาะพระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 1 แต่ยักรวมถึงโอรสทั้งสอง คือ พระเจ้ามเหศวรมันที่ 2 (Mahendravarman II) และพระเจ้าปรเมศวรวรมันที่ 1 (Parameśvaravarman I)⁴

ประมาณกลางคริสต์ศตวรรษที่ 7 ในบันทึกซึ่งพบที่วาทาพิ (Vatapi) ได้พบว่าการต่อท้ายพระนามของพระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 1 ด้วยคำว่ามหาัมลละ (Mahāmalla) เพื่อเป็นการแสดงถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่ ทรงมีความสนใจในสถาปัตยกรรม ดังเห็นได้จากวัดที่เมืองทริชิโนโพลี (Trichinopoly) และปุดุกอตต (Pudukotta) ในรัชกาลนี้หลวงจีนยวน ฉาง (Yuan Chwang) เดินทางมาเยือนกาญจิ ประมาณ ค.ศ. 642⁵ พระเจ้ามเหศวรมันที่ 2

¹ P.N. Chopra, T.K. Ravindran & N. Subrahmanian. (1979). *History of South India : Vol. I : Ancient Period.* p.71-72.

² K.A. Nilakanta Sastri. (1955). *loc. cit.*

³ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India.* p.396.

⁴ *Ibid.* p.396.

⁵ Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India.* p.448-449.

(Mahendravarman II) ค.ศ. 668 - 670 ครองราชย์สมบัติต่อ แต่อยู่ได้ไม่นานก็ถูกลอบปลงพระชนม์

พระเจ้าปรเมศรวรมันที่ 1 (ค.ศ. 670 - 700) ถูกบุกรุกจากพวกปาลทยะทางตอนใต้แต่ก็ประสบผลสำเร็จในการเข้าโจมตีพาทามิ (Bādāmi) ด้วยความผูกพยาบาทของพระเจ้าวิกรมาทิตย์ พระองค์ทรงเข้าบุกรุกทำลายอาณาเขตของปัลลวะ และขยายวงออกไปจนถึงอุไรยูร์ (Urāiyur) ในกาเวรีและทรงกล่าวว่าสงครามทำให้พระเจ้าวิกรมาทิตย์ ซึ่งมีทหารนับแสน ๆ คน ต้องต่อสู้ทำสงครามอย่างหนักเพื่อขยายอาณาเขต¹

พระเจ้านรสิงหวรมันที่ 2 (Narasimhavarman II) ค.ศ. 700 - 728 หรือที่รู้จักกันในนามราชสิงห์ (Rājasimha) เป็นโอรสของพระเจ้าปรเมศรวรมันที่ 1 รัชกาลนี้มีความสงบสุข ทรงมีความสามารถทางด้านการออกแบบสถาปัตยกรรม ซึ่งมีลักษณะรูปแบบเฉพาะที่เรียกว่า “ดราวิเดียน” (Dravidian) ศาสนสถานหลายแห่งที่พระองค์สร้างมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักและที่มีชื่อเสียงมากคือ วัดราชสิงเหศวร (Rājasimhesvara) หรือวัดไกรลาสนาถ (Kailāsanātha) ที่เมืองกาญจี มีนักเขียนภาษาสันสกฤตที่เก่งอยู่ในราชสำนัก ชื่อ ทัณติน (Daṇḍin) นอกจากนี้ยังมีการส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน ค.ศ. 720 และจักรพรรดิฉินทรงยกย่องและให้เกียรติกองกำลังของปัลลวะ²

ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าปรเมศรวรมันที่ 2 (Paramesvaravarman II) ค.ศ. 728 - 731 ทรงเผชิญภัยสงครามจากการบุกรุกของจาลุกยะ (Chālukya) และสามารถยึดครองเมืองกาญจีไว้ได้ พระองค์ทรงถูกขับไล่ออกจากบัลลังก์และสิ้นพระชนม์ ในปี ค.ศ. 731 ทำให้บรรดาหัวหน้ารัฐต่าง ๆ คัดเลือกกษัตริย์องค์ใหม่นามว่า พระเจ้านันทิวรมันที่ 2 (Nandivarman II) ค.ศ. 731 - 796³ ทรงปกครองดินแดนอย่างน้อย 65 ปี เนื่องจากพบจารึกในวัดอาทิวราหะ (Ādivarāha) ที่มาวลีปรัม ได้รับสมญานามปัลลวะมัลละ (Pallava malla)

¹ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India*. p.396-397.

² Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.450.

³ K.A. Nilakanta Sastri. (1955). *A History of South India : from Prehistoric*

Times to the Fall of Vijayanagar. p.148.

ระยะแรกของการขึ้นครองราชย์ทรงต่อสู้กับกษัตริย์ราชสิงห์ที่ 1 (Rājasimha I) แห่งปาณฑยะ ผู้อ้างสิทธิ์เหนือบัลลังก์แห่งปัลลวะ แต่ในที่สุดพระเจ้านันทิวรมันที่ 2 ได้รับชัยชนะ เนื่องจากพระองค์มีแม่ทัพที่ยิ่งใหญ่และเก่งกาจนามว่า อุทัยจันทรา (Udayachandra) ซึ่งเข้าพิชิตเมือง นิชาทะ (Nishāda) ทางตอนเหนือและเป็นเมืองขึ้นของจาลุกยะนำมาถวายแด่พระเจ้านันทิวรมันที่ 2 ต่อมาพระเจ้าวิกรมมหาราชที่ 2 ได้เข้าโจมตีพระเจ้านันทิวรมันที่ 2 และยึดเมืองหลวงไว้ได้ แต่มิได้มีการทำลายเมือง เพียงแต่นำทรัพย์สินสมบัติอันมีค่าไปและแม้จะถูกบุกรุกหลายครั้ง แต่ยังรักษาอาณาเขตไว้ได้ พระเจ้านันทิวรมันที่ 2 ทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับพระเจ้าศิวมาราที่ 2 (Śivamāra II) แห่งลุ่มแม่น้ำคงคา และพระเจ้าราชฐรกุฏ โควินทะ ที่ 2 (Rāshtrakūṭa Govinda II) ด้วยบรรณาการล้ำค่ามากมาย¹

พระเจ้าตันทิวรมัน (Dantivarman) ค.ศ. 796 - 847 ได้ขึ้นครองราชย์ต่อและปกครองปัลลวะในระยะที่ลำบากเนื่องจากถูกโจมตีจากพวกปาณฑยะทางตอนใต้และราชฐรกุฏทางตอนเหนือ อย่างไรก็ตามพระองค์ทรงโจมตีปาณฑยะและยึดครองอาณาเขตคืนมา พระเจ้านันทิวรมันที่ 3 (Nandivarman III) ขึ้นครองราชย์ต่อ แต่ไม่นานก็ถูกโจมตีโดยพวกปาณฑยะและสิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 865 หลังจากนั้น พระเจ้านฤปาติงก์ (Nirpatunga) ค.ศ. 869 ทรงทำสงครามกับพวกปาณฑยะ จนสามารถสร้างชื่อเสียงเกียรติยศและอำนาจของปัลลวะกลับมาอีก

หลังจากสมัยพระเจ้านฤปาติงก์ ค.ศ. 885 พวกปาณฑยะถูกโจมตีโดยปัลลวะอีกครั้งที่ศรี ปุรัมบิยัม (Śrī Purumbijam) ขณะนั้นปัลลวะมีผู้ปกครองนามว่าพระเจ้าอภารจิต (Aparājita) แต่ไม่สามารถรักษาปัลลวะได้ ถูกหัวหน้าที่โจ่งปลั่งเนื่องจากอ่อนแอจากการทำสงครามกับพวกปาณฑยะ²

1.2.4 ความเจริญทางด้านวัฒนธรรมของปัลลวะ

1.2.4.1 ด้านการเมืองการปกครอง

กษัตริย์ปัลลวะได้สืบทอดนโยบายจากกษัตริย์วงศ์ศาควาหนะ มาปฏิบัติ มีการสืบสันตติวงศ์กล่าวคือผู้ที่ขึ้นครองราชย์ต้องเป็นโอรสหรือพระญาติ งานบริหาร

¹ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India*. p.397.

² Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.451-452.

บ้านเมืองเป็นหน้าที่โดยตรงของกษัตริย์ ในจารึกเรียกมหาราชา (Mahārāja) และธรรมมหาราชา (Dharmamahārāja)¹ ทรงแต่งตั้งรัฐมนตรีหรือเทศมนตรีเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ซึ่งคณะรัฐมนตรีประกอบด้วยสำนักงานมากมาย เรียกว่า มาตระ (Matras) หรือมนตริ (Mantris) โดยแบ่งหน้าที่ออกเป็นเลขาส่วนตัวของกษัตริย์ เรียกว่า รหस्याधिकार (Rahasyadhikarta) เจ้าหน้าที่ผู้ใกล้ชิดเรียกว่า วายิเกลปัน (Vayilkelpan) เจ้าหน้าที่คลัง คือ โกษา-अध्यक्ष (Kosa - Adhyaksha) ผู้ซึ่งถูกเรียกว่า อัจฉปติ (Ajnapati) เจ้าหน้าที่เกี่ยวกับการพิจารณาคดีซึ่งเป็นที่รู้จัก เช่น อธิकरणे पोषके (Adhikarana Bhojakas)

นอกจากนี้ยังแบ่งเป็นระบบองค์กรตามลำดับชั้น โดยแบ่งเป็นฝ่ายพลเรือนและฝ่ายทหาร เช่น ผู้ปกครองอำเภอ เรียกว่า รัฐฎีกะ (rattika) ข้าหลวงท้องถิ่นเรียกว่า เทศาधिक (desadhikata) ผู้มีสิทธิถือครองที่ดิน เรียกว่า คามะ - คามโพชกะ (gama - gamabhojaka) จารชน เรียกว่า สังจาร์นตากะ (sanjarantakas) และนักรบเรียกว่า ภัทมनुषะ (bhadamanusas) กษัตริย์มีอำนาจสูงสุดในการตัดสิน และได้รับรายได้จากการผูกขาดเกลือของรัฐ การผสมพันธุ์วัวควาย การสอนศาสนา เครื่องปั้นดินเผา ช่างทอง สิ่งทอ พ่อค้าน้ำมัน นายหน้าซื้อขาย พ่อค้านม คนผลิตอาวุธสงคราม เจ้าของสวน เป็นต้น ซึ่งทั้งหมดจะออกมาในรูปของภาษี²

ดินแดนถูกแบ่งออกเป็นจังหวัดโดยส่งสมาชิกในราชวงศ์หรือขุนนางและครอบครัวที่มีชื่อเสียงไปปกครอง มีการแบ่งย่อยออกเป็นโกฏฏัม (Kottams) นาฑู (nāḍus) และ อูร์ (ur) ซึ่งถูกปกครองโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐบาลท้องถิ่น หมู่บ้านซึ่งแบ่งเป็น ur³ หรือสภา (sabha)⁴ ถูกปกครองโดยคณะกรรมการท้องถิ่น

¹ Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.452.

² P.N. Chopra, T.K. Ravindran & N. Subrahmanian. (1979). *History of South India : Vol.I : Ancient Period*. p.86-87.

³ ur คือ ประชาชนทั้งหมดโดยถือครองที่ดินในหมู่บ้าน

⁴ sabha คือ หมู่บ้านที่รวบรวมพระโดยมีการถือครองที่ดิน

K.A. Nilakanta Sastri. (1955). *A History of South India : from Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar*. p.158.

1.2.4.2 ด้านศาสนา

ศาสนามีความสำคัญต่อประชาชนทำให้พวกเขาเข้าใจในทางโลกมากขึ้น กษัตริย์บางพระองค์นับถือทั้งศาสนาไชนะ (Jainas) และศาสนาพุทธ (Buddhists) แต่ก็มีกษัตริย์ระยะแรกบางพระองค์ ดังเช่นพระเจ้าคิเวสกันทอวรมันที่นับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ในขณะที่กษัตริย์บางพระองค์ อย่างเช่น พระเจ้าสิงหวิษณุ มีความเลื่อมใส ศรัทธาในลัทธิไวษณพนิกาย¹ หรือแม้แต่พระเจ้ามเหศวรทอวรมันที่ 1 ตอนแรกนับถือศาสนาไชนะ แต่ต่อมานับถือไศวนิกาย ดังคำกล่าวของหลวงจีนเหียนจั่ง (Hiuen Tsiang) ซึ่งเดินทางมาถึงเมืองกาญจิปุรัมในปลายสมัยพระเจ้ามเหศวรทอวรมันได้กล่าวว่า “มีพระภิกษุ จำนวน 100 รูป และนักบวช 10,000 คน ในนิกายเถรวาทหรือสถวีระ (Sthavira) ศาสนาพุทธยังไม่เลื่อม แต่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายกลับรุ่งเรืองขึ้น² ลัทธิไศวนิกายได้แบ่งย่อยออกเป็น 2 นิกาย คือ กาลามุขะ (Kalamukhas) และปาสุปตะ (Pasupatas) เป็นนิกายย่อยที่ป่าเถื่อน มีการชุมนุมดื่มสุราและบวงสรวงมนุษย์เพื่อทำให้บริสุทธิ์ เมื่อไศวนิกายโดดเด่นขึ้นจึงหาทางจัดการกับศาสนาไชนะและศาสนาพุทธ กษัตริย์ปัลลวะเมื่อนับถือศาสนาใดก็จะสร้างศาสนสถานเพื่อบ่งบอกถึงความศรัทธา และอุทิศชีวิตเพื่อศาสนา เช่น พระเจ้านรสิงหทอวรมันที่ 2 ทรงสร้างวัดไกรลาสนาถ แม้แต่พระเจ้านันททอวรมันที่ 2 ก็ทรงสร้างวัดไวภูณฐ เปรมาล นอกจากนี้ยังมีการบูชาเทพเจ้าโดยการสร้างศิวลึงค์ด้วย³

1.2.4.3 ด้านวรรณคดี

จารึกของราชวงศ์ปัลลวะในช่วงแรกบันทึกเกี่ยวกับภาษาและเหตุการณ์ต่าง ๆ⁴ ในสมัยนี้เกิดวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวกับการปกครอง โดยเฉพาะในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 6-10 วรรณคดีจะเกี่ยวพันกับศาสนา โดยมีการนำลิมาใช้ในการเปรียบเทียบ ดังเช่นวรรณคดีนารายิรัม (Nalayiram) ของไวษณพนิกาย และเทวารัม (Tevaram)

¹ A.H. Longhurst. (1982). *Pallava Architecture Part I (Early Period)*. p.7.

² Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.455.

³ P.N. Chopra, T.K. Ravindran & N. Subrahmanian. (1979). *History of South India : Vol.I : Ancient Period*. p.86.

⁴ Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.454.

ของไศวนิกาย ผลงานดังกล่าวนี้เหมือนผลงานจินตามณี (Chintamani) และจุฬามณี (Chulamani) ของศาสนาไชนะ เป็นต้น เป็นการท่อมเทเกี่ยวกับศาสนา นอกจากนี้มีการดัม (Bharatam) ของ เปรณทวนาร์ (Perundevanar) ถูกแปลเป็นมหากาพย์ ซึ่งมีอคติต่อศาสนาส่วนเรื่องนั้นทิกกัลัมพกัม (Nandikkalambakam) มุตโตลลายุรัม (Muttollayiram) และเปรูกาทย (Perungathai) ในตอนที่ 2 และ 3 อยู่ในช่วงต้นของวรรณคดีสมัยปัลลวะซึ่งเหมือนกับช่วงท้ายของวรรณคดีสันสกฤต ให้ ข้อมูลเกี่ยวกับทางโลกเหมือนกับงานร่วมสมัยเรื่อง อีรายนาร์ กาลาวิยัล (Iraiyanar Kalaviyal) และ ทณฑิลันการัม (Dandialankaram) ผลงานเรื่อง อติอุลา (Adi Ula) ของกษัตริย์เจพะ เปรูมาล นายนาร์ (Perumal Nayanar) เกี่ยวข้องกับศาสนาเหมือนกัน นอกจากนี้ยังมีผลงานวรรณคดี อื่น ๆ อาทิ 12 อวตาร (Alvars) ของพระวิชณุในไวษณพนิกาย, 3 Nayanmars - Appar, ซัมบันดาร์ (Sambandar) และซันดารา (Sundarar) ซึ่งดีเท่า ๆ กับของไศวนิกาย ดังผลงานเช่น กาไรกัลล อัมไม (Karaikkal Ammai) และไอยดิก กาดาวกร (Aiyadigal Kadavarkon) มีการแต่งโคลงกลอน ถึง 1,000 โคลง และเพลงในวรรณคดีอีกด้วย¹ นักเขียนโคลงกลอนที่มีชื่อเสียงคือ ทณฑิน (Dandin) ซึ่งอยู่ในรัชกาลพระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 2

พระนามของกษัตริย์ มีคำว่า “วรมัน” ต่อท้ายพระนาม หมายถึงการ พิทักษ์คุ้มครอง ดังเช่นพระเจ้าสิงหรวรมัน พระเจ้ามเหศวรวรมันที่ 1 นอกจากนี้ที่ท้ายพระนาม กษัตริย์บางพระองค์ยังเพิ่มคำต่อท้าย เช่น พระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 1 มหามัลละ หรือพระเจ้า นรสิงหรวรมันที่ 2 ราชสิงห์ เป็นต้น

1.2.4.4 ด้านศิลปกรรม

ก. สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมในสมัยราชวงศ์ปัลลวะเกี่ยวข้องกับศาสนา โดย ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมจากอาณาจักรที่ใกล้เคียง² จากการศึกษาพบว่า สถาปัตยกรรมสมัยปัลลวะ แบ่งออกเป็น 4 แบบ ได้แก่

¹ P.N. Chopra, T.K. Ravindran & N. Subrahmanian. (1979). *History of South India : Vol.I : Ancient Period.* p.85.

² A.H. Longhurst. (1982). *Pallava Architecture Part I (Early Period).* p.8.

1. แบบมเหนทร (Mahēndra style) ค.ศ. 610 - 640 รูปแบบสถาปัตยกรรมเกี่ยวข้องกับการใช้หิน และเรื่องราวเกี่ยวข้องกับศาสนา ศาสนสถานส่วนใหญ่ประกอบด้วยห้องโถงและมีสถานที่สำหรับเคารพสักการะบูชา ซึ่งจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออกหรือตะวันตก ยกเว้นวัดในลัทธิไวษณพนิกายที่มเหนทราวดี (Mahēndravādi) ส่วนลัทธิไศวนิกาย มีการสร้างคิวงิ่งเพื่อเป็นตัวแทนเทพเจ้า คิวงิ่งมีรูปร่างใหญ่ตั้งอยู่บนฐานโยนิ อาจจะตั้งอยู่ภายในห้องหรือหน้าประตูทางเข้า

2. แบบมามัลละ (Māmalla style) ค.ศ. 640 - 674 รูปแบบสถาปัตยกรรมแบ่งเป็น 3 แบบ คือ วัดถ้ำ วัดซึ่งเรียกว่า ราชะ (Rathas) และประติมากรรมหิน สถาปัตยกรรมแบบนี้ได้พัฒนามาจากแบบมเหนทร ซึ่งจะสร้างในแนวตั้ง ส่วนใหญ่พบที่เจดีย์ 7 องค์ (Seven Pagodas) และมามัลลปุรัม (Māmallapuram) การสร้างศาสนสถานในสมัยนี้ส่วนใหญ่จะสร้างเพื่อบูชาไศวนิกาย ส่วนไวษณพนิกายมีน้อย

3. แบบราชสิงห (Rājasimha style) ค.ศ. 674 - 800 เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสถาปัตยกรรม มีภาพวาดติดผนังหินซึ่งเป็นเรื่องราวทางธรรมชาติ เช่น ภาพป่ากับช้าง, แมวและลิง, น้ำตกและถ้ำ ในสมัยนี้มีการสร้างวัดชายหาดขึ้นที่มามัลลปุรัม (ภาพประกอบ 1) และวัดไกรลาสนาถที่กาญจิปุรัม (ภาพประกอบ 2) เป็นวัดที่สวยงามมากและเป็นวัดตัวอย่างที่ยอดเยียมสำหรับงานสถาปัตยกรรมชิ้นหลังในเวลาต่อมา¹

4. แบบนันทิวรมัน (Nandivarman style) ค.ศ. 800 - 900 จัดอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 9 พัฒนารูปแบบมาจากแบบมามัลละ รูปแบบนันทิวรมันจัดอยู่ระหว่างสมัยราชสิงหและโจฬะตอนต้น คิวงิ่งในสมัยนี้จะสร้างเล็กกว่าสมัยมามัลละ² สมัยนี้มีการสร้างวัดไวคุณฐเปรูมาล (Vaikuntha Perumal) (ภาพประกอบ 3) ซึ่งประตูล้อมมีการประดับประดามากมาย นอกจากนี้มีการสร้างวัดมุกเตศวร (Muktesvara temple) ที่กาญจิปุรัม วัดวิรัตตเนศวร (Virattanesvara temple)

¹ A.H. Longhurst. (1982). *Pallava Architecture Part I (Early Period)*. p.9-12.

² *Ibid.* p.12.

ที่ติรุตตานี (Tiruttani) และวัดปรศุรามะศวร (Parasuramesvara) ที่คุทิมัลลัม (Gudimallam) วัดไวญญู
เปรมาลถือเป็นระยะสุดท้ายของความเจริญของสถาปัตยกรรมสมัยปัลลวะ¹

ข. ประติมากรรม

ในสมัยนี้ประติมากรรมมีรูปร่างค่อนข้างสูง แข็งกระด้าง ทรงผม
ได้รับการตกแต่งด้วยเครื่องประดับมากขึ้น ส่วนใหญ่พบที่เมืองมาวลิปรัม²

นอกจากนี้ที่มาวลิปรัม ยังปรากฏภาพสลักดั้งเดิมซึ่งแบ่งได้ 3 พวก คือ

พวกแรกใช้ตกแต่งเทวาลัยที่สลักจากกลุ่มก้อนหินหรือโลหะ เป็น
ภาพบุคคลยืน มีรูปร่างสงบนค่อนข้างสูงอยู่ระหว่างเสาติดกับผนัง (ภาพประกอบ 4)

พวกที่สอง สลักบนผนังถ้ำ เป็นภาพสลักเล่าเรื่อง มีทั้งภาพที่ได้
สัดส่วน เช่น ภาพการสรงน้ำพระลักษมี และภาพที่ไม่ได้สัดส่วน แม้ว่าศิลปะที่มาวลิปรัมจะเป็น
ระเบียบและแข็งกระด้าง มีความได้สัดส่วนระหว่างองค์ประกอบของภาพและท่าทางของบุคคล แต่
แฝงไว้ด้วยพลังอำนาจ ซึ่งภาพที่สวยงามลักษณะแบบนี้คือ ภาพพระนารายณ์มรรทมสินธุ์ในถ้ำ
อวตารที่มาวลิปรัม (ภาพประกอบ 5)

พวกที่สาม สลักบนหินก้อนใหญ่ที่กั้นทะเลสาบ ซึ่งหินก้อนนี้มี
ช่องที่น้ำอาจไหลตกลงมายังพื้นดิน ซึ่งช่างอินเดียสลักช่องดังกล่าวให้ตรงตามเทพนิยายของอินเดีย
แสดงถึงการที่แม่น้ำคงคาไหลลงสู่พื้นโลก³

1.3 ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

1.3.1 ฟูนัน (Funan)

1.3.1.1 ที่มาของคำว่า “ฟูนัน”

คำว่า ฟูนัน ปรากฏในจดหมายเหตุจีน ออกเสียงตามสำเนียง
ท้องถิ่นของจีนได้หลายสำเนียง อาทิเช่น “ฟุหน่า” ในภาษากวางตุ้ง “พูหน่า” ในภาษาไหหลำ

¹ P.N. Chopra, T.K. Ravindran & N. Subrahmanian. (1979). *History of South India : Vol.I : Ancient Period.* p.84.

² ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2511). *ศิลปะอินเดีย เล่ม 2.* หน้า 46.

³ แหล่งเดิม. หน้า 47.

“ไปหน้าหรือปาหน้า” ในจดหมายเหตุของหลวงจีนฮั้วจิง¹ นอกจากนี้ ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) ได้แสดงความเห็นว่า “ฟูนัน” น่าจะตรงกับภาษาเขมรว่า “พนม” ซึ่งแปลว่า “ภูเขา” และถ้าแปลงเป็นภาษาสันสกฤตใช้เป็นชื่อราชวงศ์ก็จะได้ว่า “บรรพตภูบาล” (Parvatabhūpāla) หรือ “ไศลราช” (Sailaraja) ซึ่งหมายถึง “เจ้าแห่งภูเขา”² และพบว่าภูเขา “บาพนม” (Ba Phnom) ซึ่งอยู่ทางตอนใต้ของทะเลสาบเขมรบริเวณตอนล่างของประเทศกัมพูชา สันนิษฐานว่าเป็นที่ตั้งของดินแดนฟูนัน ทั้งนี้ “บาพนม” แปลว่า “เขาอันศักดิ์สิทธิ์” เป็นชื่อที่ปรากฏในจารึกตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 10 โดยมีชื่อเป็นภาษาเขมรว่า “วระ วนัม” อันอาจจะเป็นต้นเค้าของคำว่า “ฟูนัน” ก็ได้

แต่นักปราชญ์บางท่านให้ความเห็นเพิ่มเติมซึ่งคล้ายกับความเห็นของศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์ ว่า “ฟูนัน” ได้มาจากคำที่จีนออกเสียงเป็นสองลักษณะ คือ บุษหน้า (B' iu - nām) ชื่อที่รู้มาจากอาณาจักรก่อนเขมร (pre - Khmer kingdom) ซึ่งตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมตามลำน้ำโขง ระหว่างโชดก (chaudoc) และพนมเปญ (Phnom Pehn) อีกลักษณะหนึ่งคือ พนม (Phnom) อันเป็นชื่อของเขมรใหม่ ในชื่อเขมรเก่าว่า Bnam และมีชื่อเดิมว่า Kurung bnam (เจ้าแห่งภูเขา) ซึ่งคล้องกับชื่อในภาษาสันสกฤตว่า “ไศลราชะ” และมาจากชื่อของกษัตริย์ปัลลวะในอินเดียได้³

นอกจากนั้น อองแต็ง อัมโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสตีความคำว่า “ฟูนัน” คือคำจีนแท้ที่หมายถึง “ผู้คุ้มครองฟากใต้” (Protected South) โคลเนล จี.อี. เจริญ (Colonel G.E. Gerini) นักปราชญ์ชาวอิตาลีกล่าวว่า “ฟูนัน” เป็นคำเรียกในภาษาจีน (ส่วนในภาษาเขมร เรียกว่า “banam”) นอกจากนี้ หลุยส์ ฟินอต (Louis Finot) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสเชื่อว่าเป็นภาษาจีนท้องถิ่น และคำว่า “nagarbham” (นครพนม)

¹ พระยาอนุนมานราชชน. (2532). *แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ*. หน้า 49.

² Claude Jacques. (1979). “‘Funan’, ‘Zhenla’ : The Reality Concealed by these Chinese Views of Indochina,” in *Early South East Asia : Essays in Archaeology, History and Historical Geography*. p.375.

³ ดี. จี. อี. ฮอลล์. (2526). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South - East Asia*. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 32.

“city of the capital” หรือ “เมืองแห่งนครหลวง” อาจแปลงเป็นภาษาจีนว่า “Fu - nan - kua” หรือ “kuin - kuo” ซึ่งแปลว่า “อาณาจักรแห่งภูเขา” (Kingdom of the mountain)¹

1.3.1.2 บริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของฟูนัน

บรรดาจดหมายเหตุ เอกสารและหนังสือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ของจีนได้กล่าวถึงที่ตั้งเมืองหลวงของฟูนันไว้มากมาย เช่น

ก. จดหมายเหตุจีนราชวงศ์จิ้น (ราว ค.ศ. 265 - 383) ได้กล่าวไว้ว่า “ฟูนันตั้งอยู่บนฝั่งทะเล ห่างจากลินยี (จามปา บริเวณภาคกลางของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน) ไปทางทิศตะวันตกกว่า 3,000 ลี้”

ข. หนังสือนาน จิวยิ วู เจ (Nan tcheouyi wou tche) ของวันเจิน (Wan Tchen) ซึ่งเขียนขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ได้กล่าวว่า

“ฟูนันตั้งอยู่ห่างจากลียี (Li - yi) ไปทางตะวันออกกว่า 3,000 ลี้ คำว่า “ลินยี” และ “ลียี” น่าจะเป็นคำเดียวกัน และเป็นประเทศเดียวกัน ดังนั้นที่ตั้งของฟูนันน่าจะอยู่ทางตะวันออกของลินยีมากกว่าอยู่ทางตะวันตก ซึ่งหากฟูนันตั้งอยู่ทางตะวันตกแล้ว ก็ไม่ได้อยู่ริมฝั่งทะเลตามที่เข้าใจกัน แต่จะตั้งอยู่ในบริเวณแถบที่ราบ ที่ไม่ใช่บริเวณแถบแม่น้ำโขง ดังจะกล่าวถึงทฤษฎีอื่น ๆ เกี่ยวกับที่ตั้งของฟูนันว่าอาจอยู่ในลุ่มแม่น้ำโขงทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยปัจจุบันต่อไป

ค. จดหมายเหตุจีนราชวงศ์เหลียง (ค.ศ. 502 - 556) ได้กล่าวถึงที่ตั้งของฟูนันไว้ว่า

“ฟูนัน ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของมณฑลเซนัน (Je - nan) บริเวณอ่าวใหญ่ทางทิศตะวันตกของทะเล ดินแดนนี้ตั้งอยู่ห่างจากมณฑลเซนันราว 7,000 ลี้ และห่างจากลินยีไปทางทิศตะวันตกเฉียงใต้กว่า 3,000 ลี้ ราชธานีตั้งอยู่ห่างจากทะเล 500 ลี้ มีแม่น้ำสายใหญ่ที่ไหลลงมาจากทิศตะวันตกเฉียงเหนือไปยังทิศตะวันออกและไหลลงทะเลไปดินแดนนี้มีพื้นที่กว้าง 300 ลี้”

นักปราชญ์สรุปว่า แม่น้ำสายใหญ่ดังกล่าวก็คือแม่น้ำโขง นั่นเอง

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.12-13.

ง. หนังสือชุยกิ่งจู่ (Chouei king tchou) แต่งขึ้นระหว่าง ค.ศ. 456 - 507 กล่าวว่า ฟูนันตั้งอยู่ทางทิศใต้ของลินยีและตวนซิอู (Touen Siun) ซึ่งเป็นประเทศราชขึ้นแก่ฟูนันในแหลมมลายู

จ. หนังสือซันตูฟู (San toufou) แต่งขึ้นระหว่าง ค.ศ. 657 - 717 กล่าวไว้ว่า ฟูนันตั้งห่างจากกิมหลิน (Kim - lin) หรือประเทศแห่งเขตแดนทอง นอกจากนี้ในคริสต์ศตวรรษที่ 19 มีนักวิชาการชาวยุโรปหลายท่านได้อ่านและศึกษาเรื่องของฟูนันจากเอกสารของจีนและพากันตีความไปต่าง ๆ นานา ว่า
ปี ค.ศ.1825 อาเบล เรมูแซท (Abel-Rémusat) เขียนว่า Tonkin คือฟูนัน

ปี ค.ศ.1826 เจ. เอช. คลาพรอธ (J.H. Klaproth) ชี้ลงไปบนแผนที่ว่าฟูนันอยู่ระหว่างพยู (Pegu) และเบงกอล (Bengal)

ปี ค.ศ.1887 ดับบลิว.พี. เกรินนิเวลด์ (W.P. Groeneveldt) เน้นใจว่าฟูนันอยู่แถบลุ่มน้ำเจ้าพระยา (Menam valley)

ปี ค.ศ.1889 ลีออน เดอ รอสนี (Leon de Rosny) สันนิษฐานแตกต่างจากนักวิชาการอื่นว่า ศูนย์กลางของฟูนันอยู่ที่เชียงใหม่และแผ่ขยายจากไทยไปยัง Tonkin ส่วน ออกุส บาร์ธ (Auguste Barth) ซึ่งแปลจารึกสมัยแรกสุด สันนิษฐานว่าอยู่ที่ Tenasserim

ปี ค.ศ.1900 อองแต็ง อัมโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสคนแรกที่ศึกษาอยู่ในกัมพูชา ซึ่งเป็นทั้งนักปราชญ์ นักภาษาศาสตร์ นักอ่านจารึก และนักประวัติศาสตร์ กล่าวว่าฟูนันอยู่ระหว่างดินแดนจาก Tonkin ถึง Siam แต่ตอนหลังกลับกล่าวว่าดินแดนดังกล่าวคือเจนละ (Chenla)¹

จากคำกล่าวของจดหมายเหตุจีนและข้อคิดเห็นของนักวิชาการชาวยุโรปหลายท่านแล้วจึงอาจสรุปได้ว่า ฟูนันมีศูนย์กลางอยู่บริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและตอนใต้ ซึ่งเป็นที่ตั้งประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ครอบคลุมไปจนถึงประเทศเวียดนามตอนใต้ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ตลอดจนลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาและแหลมมลายู

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.12.

1.3.1.3 ความเป็นมาของฟูนัน

หลักฐานจากจีนกล่าวไว้ว่า ดินแดนนี้ตั้งขึ้นในปลายคริสต์ศตวรรษที่ 2 ดังปรากฏในบันทึกของทูตจีนในสมัยราชวงศ์ฮั่น ผู้บันทึกคือ คังไถ (K'ang T'ai) และชุยอิง (Chu Ying) ซึ่งได้เดินทางมาในกลางคริสต์ศตวรรษที่ 3 แม้ว่าต้นฉบับจริงได้หายไปแล้ว แต่ก็ยังมีอ้างอิงอยู่ในจดหมายเหตุอื่น ๆ และศัพทานุกรมของจีน คังไถกล่าวว่า

“พระราชองค์แรกของฟูนันทรงพระนามว่า ฮุนเถียน (Hun-t'ien) หรือโกณฑิณฺฑะ (Kaundinya) ตามตำนานกล่าวว่า ท่านผู้นี้มาจากประเทศอินเดีย หรือแหลมมลายู หรือหมู่เกาะอินโดนีเซีย โดยฝันไปว่าเทวดาประจำตระกูลได้มอบศรให้และสั่งให้ลงเรือไป ครั้นตอนเช้าโกณฑิณฺฑะได้พบศรวางอยู่ที่โคนต้นไม้ในศาสนสถาน จึงได้ลงเรือมาจนถึงฟูนัน นางกษัตริย์แห่งดินแดนนั้นทรงนามว่า ลิวเย (Liu-ye) หรือนางพญาใบไม้ (Willow Leaf) ต้องการที่จะปล้นสะดมและยึดเรือลำนั้น โกณฑิณฺฑะจึงแผลงศรไปทะลุเรือนางลิวเย นางตกใจกลัวจึงยอมอ่อนน้อมเป็นภรรยาของโกณฑิณฺฑะ ขณะนั้นนางไม่ได้สวมเสื้อผ้า โกณฑิณฺฑะจึงพับผ้าเข้าและสวมลงไปบนศีรษะของนาง ต่อจากนั้น เขาก็ขึ้นปกครองประเทศและสืบเชื้อพระวงศ์ต่อมา”¹

เรื่องที่คังไถเล่านี้ ได้เค้าโครงมาจากเรื่องราวของอินเดียซึ่งมีปรากฏอยู่ในศิลาจารึกภาษาสันสกฤตของจามปา (Champa) ซึ่งกล่าวว่าพราหมณ์โกณฑิณฺฑะได้รับหอก (javelin) จากพราหมณ์อัสวัตถามัน (As'vatthāman) ซึ่งเป็นบุตรแห่งพราหมณ์โทรณะ (Drona) ได้พุ่งหอกนั้นเพื่อไปสร้างราชธานีในแหล่งใหม่ ต่อมาได้แต่งงานกับธิดาพญานาค (Nagas) ซึ่งมีนามว่า โสมา (Soma) และได้สืบเชื้อสายต่อมา² นิยายเรื่องหลังนี้คล้ายคลึงกับนิยายปฐมวงศ์แห่งกษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะในอินเดียใต้

¹ G. Coedès. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia = Les États hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*. translated by Susan Brown Cowing. p.37.

² วิไลเลขา บุรณศิริ และ สิริรัตน์ เรืองวงศ์วาร. (2521). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนการเข้ามาของชาวตะวันตก*. หน้า 35.

จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์เหลียง กล่าวว่า หลังจากที่โกณฑัญญะ สิ้นพระชนม์ มีกษัตริย์ปกครองต่อมา ทรงพระนามว่า ฮุนพันฮวง (Hun - p'an - huang) ครองราชย์ต่อมาจนสวรรคตเมื่อมีพระชนมายุ 90 ปี พระราชโอรสองค์ที่สองทรงพระนามว่า พันพัน (P'an - p'an) ขึ้นครองราชย์ แต่อำนาจในการปกครองตกอยู่ใต้อำนาจของนายพล พัน มั่น (Fan Man) หรือชื่อเดิมว่า พันชิมัน (Fan Shih - man) ได้ตั้งราชวงศ์ใหม่ขึ้นปกครอง ฟูนัน หลังจากที่พันพันสิ้นพระชนม์ลงแล้ว¹

พระเจ้าพันชิมัน เป็นกษัตริย์ที่มีพระปรีชาสามารถมาก ทรงปราบปรามดินแดนใกล้เคียงและทรงดำรงตำแหน่งเป็นมหาราชแห่งฟูนัน พระองค์ทรงสร้าง กองทัพเรือและยกกองทัพเรือไปปราบดินแดนอีก 10 กว่าแห่ง เป็นต้นว่าอาณาจักรฉูตุน (Ch'ü - tu - k'un) จิวจิ (Chiu - chih) และเตียนซุน (Tien - sun) ซึ่งเป็นทางผ่านระหว่างตะวันตกกับ ตะวันออก (เส้นทางนี้อาจจะผ่านคาบสมุทรมลายู ซึ่งอาจจะเป็นรัฐของพวกมอญในตอนล่าง ของลุ่มแม่น้ำโขง นักประวัติศาสตร์สันนิษฐานว่า อยู่แถบนครปฐมคือส่วนหนึ่งของทวาราวดี นั้นเอง)² อาณาเขตของพันชิมันขยายออกไปมาก ทางทิศตะวันตกขยายออกไปถึงเขตเมือง ญาดรง ซึ่งปรากฏเรื่องนี้ในจารึกสันสกฤตเก่าแก่คือ ศิลาจารึกที่โวคาญ (Vo-can) บริเวณ เมืองญาดรง ในประเทศเวียดนาม ทางใต้ขยายไปสู่ทางตอนเหนือของคาบสมุทรมลายู ทาง ตะวันตกขยายไปถึงพม่าตอนใต้ พระเจ้าพันชิมันได้สิ้นพระชนม์ลงขณะทรงยกกองทัพไปปราบ รัฐที่ชื่อว่า จินหลิน (Chin-lin) แปลว่า แดนทอง (Frontier of Gold) สันนิษฐานว่าเป็นพม่า ตอนล่าง คาบสมุทรมลายู หรือเมืองสะเทิมของมอญ พันจินเจง (Fan - Chin - chêng) ผู้เป็น ราชโอรสได้ปกครอง แต่ถูกแม่ทัพชื่อ พันจัน (Fan Chan) แย่งอำนาจได้ ในสมัยนี้มีความสำคัญมากเพราะได้เริ่มทำไมตรีกับอินเดียและจีน จดหมายเหตุจีนในคริสต์ศตวรรษที่ 5 กล่าวว่า ชายผู้หนึ่งนามว่า เจียเซียงลิ (Chia - hsiang - li) แห่งเมืองตันยั้ง (T'an - yang) ซึ่งอยู่ ทางทิศตะวันตกของอินเดียได้เดินทางข้ามประเทศอินเดียมายังฟูนัน และได้เล่าเรื่องเกี่ยวกับ อินเดียถวายพระเจ้าพันจัน พระองค์จึงส่งพระญาติองค์หนึ่งนามว่า ซูวู (Su - Wu) ไปยังประเทศ

¹ ดี. จี. อี. ฮอลล์. (2526). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South - East Asia*. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 33.

² แหล่งเดิม. หน้า 34.

อินเดีย ท่านผู้นี้ได้ลงเรือที่ ญูจูลิ (T'ou - chü - li) ซึ่งอาจจะเป็นเมืองตักโกละ แสดงให้เห็นว่า อิทธิพลของฟูนันนั้นได้แผ่ขยายลงมาถึงมหาสมุทรอินเดีย คณะทูตฟูนันได้แล่นเรือขึ้นไปตามแม่น้ำคงคาจนถึงเมืองหลวงของราชวงศ์มูรุนตะ (Murunda) กษัตริย์อินเดียได้รับรองคณะทูตฟูนันเป็นอย่างดี และตอนกลับได้ฝากม้าพันธุ์อินเดียซีเทียน (Indo-Scythian) จำนวน 4 ตัว มาถวายเป็นของขวัญแก่กษัตริย์ฟูนันด้วย และส่งชาวอินเดียชื่อว่า เฉินซุง (Ch'en - sung) ให้ร่วมเดินทางกลับมาด้วยกัน

นอกจากนี้ จดหมายเหตุจีนสมัยสามก๊กได้กล่าวว่า ใน ค.ศ. 243 ฟูนันได้ส่งคณะทูตมายังประเทศจีนพร้อมด้วยนักดนตรีและผลิตผลภายในประเทศเป็นเครื่องราชบรรณาการ ซึ่งระยะนี้ก็อยู่ในสมัยพันจันเช่นกัน¹

ต่อมาพันจันได้ถูกโอรสของพันชิมันองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พันฉัง (Fan Ch'ang) ปลงพระชนม์และฉังเองก็ถูกขุนพลพันซุน (Fan Hsün) ประหารอีกต่อหนึ่ง ต่อมาขุนพลผู้นี้ได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระราชาแห่งฟูนัน ในสมัยนี้คณะทูตของราชวงศ์มูรุนตะ และคณะทูตชุด กังไถ และซูยিং ของจีนได้พบกัน ณ ดินแดนฟูนันนี้ และพระเจ้าพันซุนก็ได้ส่งคณะทูตไปยังจีน ระหว่าง ค.ศ. 268-287 ซึ่งจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์จิ้นได้กล่าวไว้ คณะทูตฟูนัน 3 ครั้งหลัง ระหว่าง ค.ศ. 285-287 อาจเข้ามาเพื่อผลประโยชน์การค้าทางทะเล เพราะราชวงศ์จิ้นได้รวบรวมประเทศจีนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไว้ใน ค.ศ. 280 จึงต้องการสินค้าจำนวนมากสำหรับราชสำนัก² กังไถได้กล่าวไว้เกี่ยวกับฟูนันว่า

“ประเทศฟูนันสวยงาม ชาวเมืองของฟูนันมีหน้าตาน่าเกลียด (ugly) ผิวดำ ผมหยิก ไม่สวมเสื้อผ้า และเดินเท้าเปล่า ลูกผู้ดีมีตระกูลจะสวมใส่รองเท้า ชาวฟูนันนิยมใส่รองเท้า ผู้หญิงจะใช้ผ้าคลุมศีรษะ ส่วนคนจนจะใช้ผ้าผืนเดียวพันกาย ชาวฟูนันนิยมเครื่องประดับที่เป็นแหวน หรือสร้อยคอทองคำ หรือเครื่องใช้ที่ทำด้วยเงิน มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ไม่ชอบลักขโมย เมื่อมีความขัดแย้งจะโจมตีดินแดนใกล้เคียงที่ไม่ยอมอ่อนน้อม และเอาชาวเมืองในดินแดนที่ดีได้มาเป็นทาส ประชาชนรู้จักการกลั่นกรองชอบทำการเพาะปลูกโดยหว่านพืช 1 ปี

¹ ดี. จี. อี. ฮอลล์. (2526). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South - East Asia. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 34-35.

² Lawrence Palmer Briggs. (1951). The Ancient Khmer Empire. p.21-22.

และเก็บเกี่ยวผลไป 3 ปี รู้จักท่อน้ำ ขุดคลอง ปลูกข้าวเจ้า อ้อย ไม้หอม สำหรับการค้า สินค้าที่สำคัญได้แก่ ไข่มุกและไม้หอม นอกจากนี้ยังค้าเงิน ไหม แหวนทอง กำไล ขอบแกะสลักเครื่องประดับ และประดิษฐ์ภาชนะที่ใช้ในการรับประทานอาหารด้วยเงิน ชาวเมืองจะเสียภาษีด้วยเงินทอง ไข่มุก และเครื่องหอม”¹

หลังพันซุน เรื่องราวของฟูนันขาดตอนหายไปกว่า 50 ปี จนถึงปี ค.ศ. 357 ปรากฏว่าฟูนัน ได้มีกษัตริย์เป็นชาวต่างชาติปกครอง คือ เป็นชาวอินเดียชื่อ จันถัน (Chan - t'an) เป็นชาวอิหร่าน (Iranian) หรืออาจจะเป็นพวกกุษาณะ (Kushans) จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์จิ้นและราชวงศ์เหลียงได้บันทึกว่า ได้รับช้างที่ฝึกแล้วจากฟูนันเป็นเครื่องราชบรรณาการ โดยจีนเรียกพระนามกษัตริย์ที่ส่งเครื่องราชบรรณาการมาครั้งนี้ว่า เกียนชู จันถัน (T'ien Chu Chan-t'an) ซึ่งคำว่า เกียนชู เป็นชื่อที่จีนใช้เรียกอินเดีย หลังจากนั้นไม่มีการบันทึกกล่าวถึงฟูนันอีกนาน²

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 5 จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์เหลียง ได้กล่าวว่า ผู้ครองราชย์ต่อมาทรงนามว่า เจียวเจนชู (Chiao Chen - ju) หรือ โกณทิญญะที่ 2 เป็นพราหมณ์มาจากอินเดีย สมัยนี้มีการรับวัฒนธรรมอินเดียครั้งใหญ่ มีการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเมือง จดหมายเหตุจีนกล่าวถึงฟูนันในสมัยนี้ว่า “สินค้าฟูนันมีทองคำ แพร พวกชนชั้นสูงมีเครื่องนุ่งห่มทอด้วยไหมเงิน ไหมทอง สตรีใช้ผ้าคลุมชนิดหนึ่งคล้ายหมวกแขก ราษฎรทำแหวนและสร้อยข้อมือด้วยทองคำ กษัตริย์ประทับอยู่ในพลับพลาหลายชั้น บ้านเรือนราษฎรปลูกยกพื้นสูงมีรั้วกัน รู้จักต่อเรือใช้ หัวและท้ายเรือทำเป็นรูปหัวและหางปลา กษัตริย์เสด็จไปไหนทรงช้าง การละเล่นมีตีไก่ กัดหมู บ้านเมืองไม่มีคุกตะราง เมื่อต้องคดีตัดสินด้วยการพิสูจน์ ประเพณีเป็นแบบอินเดียตลอดจนทั้งลัทธิศาสนาและไสยศาสตร์ เช่นไว้ทุกข์ โดยโกนผมหนวดเครา การทำศพมี 4 วิธี คือ เผา ฝัง โยนลงแม่น้ำ ทิ้งให้นกกิน”³

¹ ดี. จี. อี. ฮอลล์. (2526). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South - East Asia*. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 35-36.

² วิไลเลขา บุรณศิริ และ สิริรัตน์ เรืองวงศ์วาร. (2521). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ก่อนการเข้ามาของชาวตะวันตก*. หน้า 37.

³ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.29.

เมื่อโกณฑิญญะที่ 2 สิ้นพระชนม์แล้ว ผู้ครองราชย์ต่อมาคือ โกณฑิญญะ ชัยวรมัน (Kaundinya Jayavarman) ได้ส่งพระภิกษุชาวอินเดียเข้ามาว่า นาคเสน ไปเป็นทูตนำเครื่องราชบรรณาการไปถวายพระเจ้าจักรพรรดิจีน เพื่อขอกำลังทัพจีนมาช่วย ด้านทานการรุกรานของจามปาแต่ปรากฏว่าจีนไม่ได้ช่วยเหลือ และพุนันก็สามารถต้านทานทัพ จามปาไว้ได้¹ กษัตริย์องค์นี้ได้รับเกียรติจากราชสำนักจีนยกย่องให้เป็น “General of the Pacified South, King of Funan (นายพลแห่งดินแดนภาคใต้ที่มีความสงบ กษัตริย์แห่ง พุนัน)”² สมัยของโกณฑิญญะ ชัยวรมันนี้ พุนันเฟื่องฟูมีอาณาเขตกว้างใหญ่ และมีความเจริญ ด้านวัฒนธรรม ได้เป็นศูนย์กลางความเจริญในบรรดาดินแดนใกล้เคียง และดินแดนสามเหลี่ยม ปากแม่น้ำโขง ปรากฏชื่อเมืองหลวงของพุนันว่า วยาธปุระ (Vyādhapura) หรือเมืองของ นายพราน (City of the hunter) สมัยนี้ได้มีประเพณีการบูชาพระศิวะ หรือเรียกว่า มเหศวร (Maheśvara) ซึ่งเชื่อว่าเสด็จมาประทับอยู่ยอดเขาชื่อ โมตัน (Mo - tan) ซึ่งเป็นชื่อของ เทือกเขา เป็นที่สักการะทางศาสนา เพราะถือว่าเป็นสถานที่ที่โลกสวรรค์และโลกมนุษย์จะติดต่อกันได้ ได้มีการบูชาพระเจ้าในรูปของศิวลึงค์ และนับถือลัทธิไวษณพนิกายด้วย

เมื่อโกณฑิญญะ ชัยวรมันได้สิ้นพระชนม์ลง เกิดมีการแย่งชิงราชสมบัติ ผลปรากฏว่าพระโอรสองค์โต คือ รุทรวรมัน (Rudravarman) ซึ่งประสูติจากมเหสีรองได้ปราบปรามและได้ชัยชนะต่อโอรสองค์เล็กที่มีสิทธิจะได้ราชสมบัติ พระโอรสองค์เล็กนี้ ทรงนามว่า คุณวรมัน (Gunavarman) ซึ่งประสูติจากพระนางกุลประภาวดี (Kulaprabhāvatī) มเหสีเอก

หลังจากรุทรวรมันได้ขึ้นครองราชย์แล้ว ได้ส่งทูตไปจีนหลายครั้ง ระหว่าง ค.ศ. 417 - 539 เพื่อให้จักรพรรดิจีนยอมรับฐานะของพระองค์ว่าเป็นกษัตริย์แห่งพุนัน หลักฐานจากจีนกล่าวว่า ในระยะรัชกาลนี้พุทธศาสนาได้เจริญรุ่งเรืองมากในพุนัน มีทูตจากจีนเดินทางเข้ามาในพุนัน ระหว่าง ค.ศ. 535 - 545 เพื่อขอให้กษัตริย์แห่งพุนันรวบรวมกัมภีร์ทาง พุทธศาสนาและส่งพระภิกษุที่เป็นครูของพุทธศาสนาเดินทางไปยังจีน กษัตริย์พุนัน จึงได้ส่ง พระภิกษุชาวอินเดียที่พำนักอยู่ในดินแดน คือ พระปรมารถ (Paramārtha) หรือคุณรัตนะ

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.28.

² G. Coedès. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia = Les États hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*. translated by Susan Brown Cowing. p.59.

(Gunaratna) ไปยังประเทศจีน พระปรมาภรณ์ได้เดินทางไปใน ค.ศ. 546 และนำคัมภีร์ศาสนาจำนวน 240 ผูกไปด้วย เพื่อนำไปเผยแพร่ในประเทศจีน¹

ตอนปลายรัชกาลของรุทรวรรมัน เจ้าชายจิตรเสนแห่งอาณาจักรเจนละได้ยกกองทัพมาตีฟูนัน รุทรวรรมันเสด็จหนีไปอยู่ที่เมือง นาฟูนา (Na - fu - na) จากนั้นฟูนันตกเป็นเมืองขึ้นของเจนละ และในปี ค.ศ. 627 พระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 แห่งเจนละให้กองทัพยกมาตีฟูนันอีกครั้งหนึ่ง คราวนี้ฟูนันถูกผนวกรวมกับเจนละและถูกกลืนหายไปในปีที่สุด²

1.3.2 เจนละ (Chenla)

1.3.2.1 ที่มาของคำว่า “เจนละ”

คำว่า เจนละ หรือ เจินละ เป็นคำเรียกในจดหมายเหตุจีน ซึ่งยังไม่มีผู้ใดทราบแน่นอนว่า มีความหมายอย่างไรและเหตุใดจึงเรียกเช่นนั้น³ ในปัจจุบันนักประวัติศาสตร์ได้ให้ความหมายไว้หลายนัย บ้างก็ว่า เจนละเป็นชื่อที่สัมพันธ์กับคนกลุ่มหนึ่งคือพวกเขมรโบราณหรือหมายถึงรูปแบบทางศิลปกรรมเฉพาะของคนกลุ่มนี้ในช่วงเวลาก่อนที่เขมรจะตั้งเมืองสำคัญคือเมืองพระนคร (Angkor) ฉะนั้นเจนละจึงมีความหมายครอบคลุมถึงวัฒนธรรมของคนกลุ่มนั้น ทั้งในด้านศิลปกรรม ความเชื่อและวิถีชีวิตความเป็นอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคติความเชื่อที่โดดเด่นคือ การบูชาพระศิวะ นับถือวัตถุรูปเคารพ เช่น โคนนทิ ศิวลึงค์⁴

1.3.2.2 บริเวณที่ตั้งเมืองหลวงของเจนละ

จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์สุย (ค.ศ. 589 - 618) ได้กล่าวถึงที่ตั้งของเจนละไว้ว่า

“เจนละตั้งอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงใต้ของลินยี (จามปา) เดิมเป็นประเทศราช ขึ้นต่อฟูนัน... ราชวงศ์ของพระราชโอรสใช้คำว่า ฉาลิ (Ch'a - li หมายถึง กษัตริย์)

¹ G. Coedès. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia = Les États hindouisés d' Indochine et d' Indonésie*. translated by Susan Brown Cowing. p.60-61.

² เฉลิม คำผาย. (2521). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์*. หน้า 54.

³ นิคม มุสิกคามะ. (2536). *ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี กัมพูชา*. หน้า 56.

⁴ ธิดา สาระยา. (2538). *อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. หน้า 6.

พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าเซโตซุนา (She - to - suu - na หรือจิตรเสน) บรรพบุรุษของพระองค์ได้ขยายอำนาจออกไป พระเจ้าจิตรเสนได้เข้ารุกรานพุนั้นและปราบปรามลงได้¹

นักวิชาการชาวฝรั่งเศสสันนิษฐานว่า เจนละเป็นต้นกำเนิดของประวัติศาสตร์เขมร มีอาณาบริเวณอยู่ในลุ่มน้ำโขงและขยายอาณาเขตเข้าไปในบริเวณทะเลสาบใหญ่ของประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ดังที่ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ได้กำหนดอาณาบริเวณของเจนละ ว่าตั้งอยู่ทางตอนกลางของแม่น้ำโขงแถบเมืองจำปาศักดิ์ของประเทศลาวในปัจจุบัน มีเศรษฐกิจเป็นศูนย์กลางและวัดภูหรือปราสาทภูเป็นศาสนสถานที่สำคัญ² หลังจากนั้นจึงขยายอำนาจเข้าอีสานทางปากแม่น้ำมูล นอกจากนี้ยังเชื่อว่าภูเขานี้เป็นที่ตั้งของวัดภูคือภูเขากล่าวถึงในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์สุยว่า “ใกล้กับราชธานี (ของเจนละ) มีภูเขาสองเขานามว่า หลิงเจียโปโพ (Ling - chia - - po - p'o) บนยอดภูเขานี้ มีศาสนสถานซึ่งมีทหาร 1,000 คนคอยเฝ้ารักษาอยู่เป็นประจำ ศาสนสถานแห่งนี้อุทิศถวายแด่เทพผู้มีนามว่าโพโตลิ (P'o - to - li) และมีการสังเวชนุษย์ถวายแด่เทพองค์นี้ด้วย ทุกปีพระราชจะเสด็จเข้าไปในศาสนสถานเพื่อทรงกระทำการสังเวชนุษย์ด้วยพระองค์เองในเวลากลางคืน” ซึ่งศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ได้อธิบายคำว่า หลิง (Ling) คือ ลิงคบรรพต ส่วนคำว่า โพโตลิ หมายถึง ภัทเรศวร ซึ่งเป็นนามของเทพเจ้าที่บูชากันอยู่ที่วัดภู³

รองศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา สันนิษฐานว่า เจนละมีต้นกำเนิดบริเวณลุ่มแม่น้ำมูล-ชีตอนล่าง แถบบ้านเมืองเดย บ้านดาดทอง บ้านบึงแก บ้านเปือยหัวดง บ้านโพนเมือง ในเขตจังหวัดยโสธร และจังหวัดอุบลราชธานี⁴ และขยายตัวลงมาทางใต้ตามลำน้ำโขงข้ามทิวเขาตองรัก สู่ปราจีนบุรีและออกทะเลที่จันทบุรี เนื่องจากพบหลักฐานทางจารึก เช่น จารึกดงเมืองเดย จารึกบ้านดาดทอง จารึกถ้ำเปิดทอง 3 หลัก จารึกปากน้ำมูล 1, 2

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 149.

² ธิดา สาระยา. (2538). *อาณาจักรเจนละ : เล่มเดิม*. หน้า 7.

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *เล่มเดิม*. หน้า 150.

⁴ ธิดา สาระยา. (2538). *อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. หน้า 18.

เป็นต้น¹ รวมทั้งยังพบหลักฐานทางโบราณคดีประเภทประติมากรรมและสถาปัตยกรรม เช่น ทับหลังปราสาท อยู่ที่วัดสระแก้ว จังหวัดอุบลราชธานี และที่ดอนขุมเงิน เขตบ้านสะพือใต้ ซึ่งลวดลายของทับหลังเป็นแบบถาลาบริวัตตอนปลายก่อนสมโบร์ และทับหลังแบบไพรกเมง ที่วัดทองทั่ว จังหวัดจันทบุรี นอกจากนี้ยังมีปราสาทภูมิโปน และปราสาทยายเหงา จังหวัดสุรินทร์² จากหลักฐานเหล่านี้เป็นเครื่องยืนยันว่า ที่นี่คือภูมิลำเนาเดิมของกษัตริย์ (เจนละ) แห่งสกุล “เสนะ” ซึ่งกษัตริย์องค์สำคัญในสายสกุล “เสนะ” คือ จิตรเสน (พระเจ้ามเหศวรธรรม) มีศูนย์กลางอยู่ที่ปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี ก่อนที่จะขยายตัวไปยังเศรษฐกิจประจวบ ร่องศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา สรุปว่าเจนละมีต้นกำเนิดในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย เป็นประวัติศาสตร์ส่วนหนึ่งของอีสาน และเป็นต้นกำเนิดประวัติศาสตร์เขมร³

รองศาสตราจารย์ ดร.ธิดา สาระยา ได้นำหลักฐานทางจารึกของศาสตราจารย์โคลด ชาค (Claude Jacques) มาสนับสนุนข้อสันนิษฐานของตนว่า พระเจ้ามเหศวรธรรม (จิตรเสน) แผ่อิทธิพลอยู่แถบภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เนื่องจากพบจารึก อาทิจารึกดงเมืองเตย จังหวัดยโสธร ซึ่งได้กล่าวถึง พระนามของกษัตริย์ ไม่มีคำว่า “วรมัน” แต่มีคำว่า “เสน” เหมือนกับนามเดิมของพระเจ้ามเหศวรธรรม คือ เจ้าชายจิตรเสน⁴ นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางจารึกบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่น จารึกช่องสระแจง จารึกเขาน้อย จารึกเขาร้าง รวมทั้งทับหลังแบบสมโบร์ไพรกุก และแบบไพรกเมงซึ่งศาสตราจารย์โคลด ชาค ได้อธิบายว่าในสมัยพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 คงใช้เส้นทางแถบอรัญประเทศ วัฒนานคร เป็นเส้นทางผ่าน จาก

¹ ธิดา สาระยา. (2533, มกราคม - มีนาคม). “เจนละ ที่อุบลราชธานี,” *เมืองโบราณ*. 16(1) : 67.

² ธิดา สาระยา. (2531, กันยายน). “ย้อนหลังดูอีสานโบราณ, “*ศิลปวัฒนธรรม*. 9(11) : 122.

³ ธิดา สาระยา. (2538). *เล่มเดิม*. หน้า 18 และ 51-52.

⁴ ธิดา สาระยา. (2531, กันยายน). *เล่มเดิม*. หน้า 123.

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือออกสู่ทะเลที่จันทบุรี ซึ่งในเรื่องนี้ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ มีความเห็นว่า เจนละแผ่อิทธิพลมาถึงจันทบุรีแต่ไม่ได้เดินทางมาจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือ¹

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า เจนละมีอาณาเขตครอบคลุมประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน รวมทั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและตอนล่างของประเทศลาว ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ทิวเขาตงรัก แม่น้ำป่าสักจนถึงจันทบุรีในประเทศไทย

1.3.2.3 ความเป็นมาของเจนละ

จารึกปราสาทปักชีจำกรง (Baksei Camkron) ในคริสต์ศตวรรษที่ 10 ได้กล่าวถึงกำเนิดของราชตระกูลเขมรว่า สืบเชื้อสายมาจากพระฤๅษีกัมพูสว้ายัมภูวะ (Kambu Svāyambhuva) ซึ่งเป็นผู้ให้นามแก่ชาวกัมพูช กับนางอัปสรเมรา (Merā) ซึ่งศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ ได้กล่าวว่า “เมรา” นี้อาจตั้งขึ้นเพื่ออธิบายคำว่า “เขมร” นิยายเรื่องนี้คล้ายกับนิยายต้นกำเนิดของราชวงศ์ปัลลวะแห่งเมืองกามูจิปุรัมในอินเดียใต้²

จารึกปราสาทตาพรหม (Ta Prohm) กล่าวว่า จากพระฤๅษีกัมพูและนางอัปสรเมรานี้ เกิดมีราชวงศ์ขึ้นซึ่งกษัตริย์องค์แรกทรงพระนามว่า ศรุตวรมัน (Śrutavarman) พระองค์ทรงมีพระโอรสทรงพระนามว่า เศรษฐวรมัน (Śreṣṭhavarman) มีเมืองหลวงชื่อ เศรษฐปุระ (Śreṣṭhapura)³ ซึ่งตั้งอยู่ใกล้กับเมืองจำปาศักดิ์ การสร้างเมืองนี้อาจเป็นการฉลองชัยชนะที่มีต่อพวกจามในดินแดนแถบนี้ ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 6 ทั้งพระเจ้าศรุตวรมันและเศรษฐวรมันได้ตั้งเจนละให้เป็นอิสระไม่ขึ้นต่อพุนัน⁴

ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7 ปรากฏเรื่องราวของพระเจ้าภววรมัน (Bhavavarman) ในจารึกอังก ชุมนิค (Ang Chumnik) ซึ่งกล่าวว่าพระองค์ได้เป็นกษัตริย์เนื่องจาก

¹ ธิดา สาระยา. (2538). *อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*. หน้า 57-60.

² ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 150.

³ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.45.

⁴ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2512, มกราคม). “ประวัติอาณาจักรขอม,” *แถลงงานประวัติศาสตร์เอกสาร โบราณคดี*. 3(1) : 4-5.

ความกล้าหาญ¹ นอกจากนี้จารึกปากน้ำมูล 2 ยังได้กล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นราชันดาดาแห่ง พระจักรพรรดิ (ศรีสารวเคามะ) คือทรงเป็นราชันดาดาของพระราชาแห่งพูนันนั่นเอง² จารึก ปราสาทตาพรหมยังให้ข้อความเพิ่มเติมว่า พระเจ้าภวรวรมัน ได้ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงใน ราชสกุลทางพระมารดาของพระเจ้าเชษฐาจารย์ คือ พระนามกัมพูชราชลักษมี (Kambujarājalakshmi)³ ดังนั้นพระองค์จึงได้ขึ้นครองราชย์เนื่องจากการสมรส และการที่ พระองค์ทรงพยายามที่จะครอบครองพูนัน ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ สันนิษฐานว่าอาจเป็น เพราะพระองค์ทรงสืบเชื้อสายทางพูนัน และต้องการทวงสิทธิอันชอบธรรมกลับคืน ตลอดจน ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ในขณะที่พระเจ้ารุทรวรมันทรงนับถือพุทธศาสนา⁴

พระเจ้าภวรวรมันและพระญาติของพระองค์คือ เจ้าชายจิตรเสน (Citrasena) ไม่ได้รวมเจนละและพูนันเข้าด้วยกัน คงปล่อยให้พูนันเป็นอิสระจนถึงสมัยของ พระเจ้าอโศกนรรมันที่ 1 จึงได้รวมดินแดนทั้งสองเข้าด้วยกัน ทั้งสองพระองค์ได้แผ่ขยายอำนาจเข้าไปจนถึงเมืองกระเต็ย (Kratie) บนฝั่งแม่น้ำโขงถึงจังหวัดบุรีรัมย์ในประเทศไทย และเมืองมณฑลบุรี ทางทิศตะวันตกของทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา⁵ เนื่องจากได้พบจารึกหลายหลัก อาทิ จารึกหันชัย (Hanchey) จารึกพนมบันทายนาง (Phnom Banteai Neang) จารึกวิลกันเดล (Veal Kantel)⁶ ต่อมาได้ค้นพบจารึกบริเวณเมืองศรีเทพในเขตลุ่มแม่น้ำป่าสัก คือ จารึกบ้านวังไผ่ ได้กล่าวถึงพระเจ้าภวรวรมัน ได้ทรงสร้างศิลาจารึกหลักนี้ขึ้นในขณะที่เสด็จขึ้นครองราชย์

¹ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.46.

² ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2529ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12 - 14*. หน้า 163.

³ Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.34.

⁴ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 151-152.

⁵ แหล่งเดิม.

⁶ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.42.

ราชธานีของพระองค์คือเมืองภวปุระ (Bhavapura) ในขณะที่พระเจ้าภวรวรมันทรงครองราชย์ เจ้าชายจิตรเสนได้ยกกองทัพไปปราบปรามและรวบรวมชาวกำพูไว้ในอำนาจ ทุกครั้งที่ทรงได้ชัยชนะก็จะสร้างศาสนานุสาวรีย์ พร้อมทั้งจารึกประกาศพระราชประสงค์ที่สร้างรูปเคารพขึ้นประดิษฐานในศาสนสถานเป็นการอุทิศถวายแด่พระศิวะเทพเจ้า มีรูปศิวลึงค์ รูปคิริศะเทพเจ้าแห่งภูเขา คือ พระศิวะ และรูปโคนนทิ พาหนะของพระศิวะ เป็นต้น ทั้งนี้โดยมีพระประสงค์จะให้เป็นที่สักการะบูชาของปวงชน ณ อาณาบริเวณนั้น ๆ อีกทั้งเพื่อเป็นการเฉลิมฉลอง และเป็นที่ระลึกแห่งชัยชนะของพระองค์ด้วย¹

เมื่อสิ้นรัชกาลพระเจ้าภวรวรมันแล้วประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 7 หรือระหว่าง ค.ศ. 599-615 เจ้าชายจิตรเสนได้เสด็จขึ้นเสวยราชย์สมบัติสืบต่อมา ทรงพระนามว่า พระเจ้ามเหศวรมัน (Mahendravarman) สังเกตได้ว่าในรัชกาลพระเจ้ามเหศวรมันนี้มีอาณาเขตกว้างขวาง ตามหลักฐานจารึกเท่าที่พบแล้วในปัจจุบันทำให้ทราบถึงร่องรอยความยิ่งใหญ่ของเจนละ ซึ่งมีอาณาเขตครอบคลุมลุ่มน้ำโขง ตั้งแต่เมืองภวปุระ ซึ่งเป็นเมืองราชธานีในเขตประเทศกัมพูชา ผ่านเมืองนครจำปาศักดิ์ เขตประเทศลาวเนื่องจากพบหลักฐานทางจารึก อาทิ จารึกตมาแกร (Thma Krê) จารึกวัดชรอยอัมพิล (Vat Chruol Ampil) จารึกภูละคร (Phu Lakhon)² จากนั้นเข้าสู่ดินแดนทิศตะวันตกซึ่งเป็นเขตประเทศไทย ที่ปากแม่น้ำมูล จังหวัดอุบลราชธานี ล่องตามลำน้ำเข้ามาถึงลำน้ำชี บริเวณจังหวัดบุรีรัมย์ ขอนแก่น ส่วนดินแดนตอนไต้นั้นเข้าไปถึงบริเวณเทือกเขาดงรัก ที่จังหวัดปราจีนบุรี ซึ่งอยู่ในลุ่มแม่น้ำบางปะกง และบางที่อาจจะเลยเข้าไปถึงลุ่มแม่น้ำป่าสักที่จังหวัดเพชรบูรณ์อีกด้วย

พระเจ้ามเหศวรมัน ทรงดำเนินวิเทโศบายด้านการปกครองบ้านเมืองตามแบบอย่างบรรพบุรุษของพระองค์ นั่นก็คือ ได้สร้างสัมพันธไมตรีกับจามปา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกและขยายอาณาเขตเจนละไปทางใต้และตะวันตกให้กว้างขวางทดแทนกัน ในด้านศาสนาทรงนับถือศาสนาฮินดูลัทธิไศวนิกาย ในด้านการทำนุบำรุงบ้านเมืองโปรดให้สร้าง

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2531, กรกฎาคม - สิงหาคม). “อารยธรรมอีสานสมัยพระเจ้ามเหศวรมัน,” ศิลปากร. 32(3) : 14.

² R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.54.

รูปเคารพกำหนดบริเวณเป็นศาสนสถานและสร้างบ่อน้ำ อำนวยประโยชน์ให้ประชาชนได้ใช้อุปโภคบริโภคตามภูมิภาคต่าง ๆ

วิเทโศบายในด้านการทำนุบำรุงบ้านเมือง สร้างขวัญและกำลังใจแก่ประชาชนของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน นับเป็นแบบอย่างอันดียิ่ง เป็นแนวทางที่กษัตริย์แห่งกัมพูชาในสมัยหลังต่อมาานิยมนำไปใช้เป็นแบบอย่างถือเป็นหลักปฏิบัติดำเนินตามวิธีการดังกล่าวนั้นโดยตลอด¹

ในประเทศไทย ได้พบจารึกของพระองค์เพียง 10 หลัก ถึงแม้จารึกเหล่านั้นจะไม่ปรากฏศักราช แต่เมื่อศึกษาวิเคราะห์รูปอักษรในจารึกแล้วจะทราบได้ว่า เป็นรูปอักษรปัลลวะ มีอายุอยู่ในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 7 จารึกไว้ด้วยภาษาสันสกฤตเหมือนกันทุกหลัก ข้อความในจารึกส่วนใหญ่จะมีเนื้อหาใกล้เคียงกัน คือ กล่าวถึงเจ้าชายจิตรเสน กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ทรงได้ชัยชนะเหนือกัมพูประเทศเมื่อเสวยราชย์แล้ว เฉลิมพระนามว่าพระเจ้ามเหศวรธรรมัน โปรดให้สร้างรูปเคารพหรือศาสนานุสาวรีย์ มีรูปแบบต่าง ๆ ตามลัทธิไศวนิกายขึ้น เพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งชัยชนะของพระองค์²

ตามที่ได้กล่าวมาในเบื้องต้นแล้วว่า จารึกพระเจ้ามเหศวรธรรมัน มีจำนวน 10 หลักนั้น เครื่องหนึ่งของจารึกทั้งหมดมีอักษรข้อความเหมือนกัน ได้แก่ จารึกวัดศรีเมืองแอม จังหวัดขอนแก่น จารึกปากน้ำมูล 1 จารึกปากน้ำมูล 2 จารึกลำโดมน้อย และจารึกวัดสุปฏิหาราม 1 จังหวัดอุบลราชธานี จารึกทั้ง 5 หลักนี้ มีรูปร่าง ขนาดและจำนวนบรรทัดที่จารึกอักษรแตกต่างกันเล็กน้อย แต่รูปอักษร ภาษา ตลอดจนข้อความในจารึกเหมือนกันทุกประการ คือ ใช้อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต และยังมีจารึกดงเมืองเตย ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับสายสกุลของพระเจ้ามเหศวรธรรมัน รวมทั้งได้พบจารึกพระเจ้ามเหศวรธรรมันอีกกลุ่มหนึ่ง ในเขตจังหวัดบุรีรัมย์ คือ บริเวณผนังถ้ำเปิดทอง ซึ่งมีอักษรจารึก 3 ตอน อยู่ภายในถ้ำตอนหนึ่ง เรียกชื่อว่า จารึกถ้ำเปิดทองด้านใน อีกตอนหนึ่งอยู่บริเวณผนังถ้ำด้านนอก เรียกชื่อว่า จารึกถ้ำเปิดทองด้านนอก อีกตอนหนึ่งซึ่งเป็นตอนที่ 3 อยู่บริเวณผนังถ้ำด้านนอกเช่นเดียวกัน

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2531, กรกฎาคม - สิงหาคม). "อารยธรรมอีสานสมัยพระเจ้ามเหศวรธรรมัน," ศิลปากร. หน้า 15-16.

² นิคม มุสิกคามะ. (2536). ประวัติศาสตร์ - โบราณคดี กัมพูชา. หน้า 60-61.

เรียกชื่อว่าจารึกผนังถ้ำเปิดทอง การกำหนดชื่อจารึกถ้ำเปิดทองให้แตกต่างกันก็เพื่อช่วยให้ทราบว่จารึกส่วนไหนกล่าวถึงเรื่องอะไรบ้าง ซึ่งสรุปได้ว่าข้อความในจารึกบริเวณผนังถ้ำด้านนอกกล่าวถึงเจ้าชายจิตรเสน กษัตริย์ผู้เรืองอำนาจ ส่วนข้อความที่ผนังถ้ำด้านในกล่าวถึงการบูชาเทพเจ้า¹ นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุ โบราณสถาน อาทิ ทับหลัง ฐานศิวิลิ่งค์ เสาประดับกรอบประตู ปราสาทภูมิโปน ปราสาทยายเหงา² และยังได้พบจารึกช่องสระแจง บริเวณตำบลดาพระยา อำเภอตาพระยา จังหวัดปราจีนบุรี เป็นจารึกของพระเจ้ามเหศวรมันอีกหลักหนึ่ง³

จากหลักฐานที่ได้กล่าวมาทำให้สันนิษฐานได้ว่า พระเจ้ามเหศวรมันได้ขยายอำนาจครอบคลุมบริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ลงมาถึงจังหวัดปราจีนบุรีบางส่วนด้วย

หลังจากที่พระเจ้ามเหศวรมันสิ้นพระชนม์ ผู้ที่สืบต่อพระองค์คือ พระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 (Īśānavarman I) พระองค์ทรงปราบปรามอาณาจักรฟูนันได้ราบคาบดังที่จดหมายเหตุจีนฉบับใหม่สมัยราชวงศ์ถังได้กล่าวอ้างถึง ได้ค้นพบจารึกของพระองค์ในแคว้นกำพงจาม ไพรเวง กันทัล และตาแก้ว แถบปากแม่น้ำโขงได้ลงมากกว่าเมืองกระเตี้ย อาทิ จารึกปราสาท โต๊ด (Prasat Toc) จารึกบายัง (Bayang) จารึกวัดจ๊กเรต (Vat Chakret) จารึกสมโบร์ไพรกุก (Sambor - Prei Kuk) จารึกอังพูหรือวัดภู (Ang Pou or Vat Pou) จารึกกได อัง (Kdei Ang) จารึกสวาย ชนอ (Svai Chno)⁴ ซึ่งในดินแดนแถบนี้ไม่ได้เคยค้นพบจารึกของพระเจ้ามเหศวรมันเลย ด้วยเหตุนี้จึงแสดงว่าพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 ได้ทรงแผ่อาณาภพลงมาทางทิศใต้ยิ่งกว่าบรรพบุรุษของพระองค์ มีการค้นพบจารึกบ้านดาตทองทางทิศตะวันตกได้ค้นพบจารึกของพระองค์ในเขตจังหวัดจันทบุรี 3 หลัก เป็นจารึกภาษา

¹ ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2529ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ* หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12 - 14. หน้า 147-167.

² ธิดา สารยา. (2531, กันยายน). "ย้อนหลังดูอีสานโบราณ," *ศิลปวัฒนธรรม*. 9(11) : 122.

³ ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2529ก). *เล่มเดิม*. หน้า 40-42.

⁴ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.46.

สันสกฤตและภาษาเขมร หลักหนึ่งมาจากอำเภอขลุ้ง 20 กิโลเมตรทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของ อำเภอเมืองจันทบุรี หลักหนึ่งจากวัดทองทั่ว และอีกหลักหนึ่งมาจากวัดสระบาป¹

พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์ที่มีความสามารถ ทรงตีได้เมืองพาลา ทิตยปุระ (Bālādityapura) หรือที่รู้จักกันในภายหลังว่า อนินทิตปุระ (Aninditapura) ซึ่งเป็นนคร ของเจ้าชายองค์หนึ่งนามพระเจ้าพาลาทิตย์ (Bālāditya) ซึ่งมีเชื้อสายสืบมาจากวงศ์โกณฑิยาญะ- โสมา ดินแดนนี้อยู่ใกล้ทะเลสาบใหญ่ขนานกับแม่น้ำโขงหรือบริเวณหุบเขาของเมืองสตริงเสน (Stung Sen) เมื่อตีดินแดนส่วนนี้ได้ก็ทรงสร้างเมืองหลวงขึ้นใหม่ชื่อ อีสานปุระ (Isānapura) ซึ่งตั้งอยู่บริเวณเมืองกำพงธม (Kompong Thom) ในปัจจุบัน² พระองค์ทรงรักษาสัมพันธไมตรี กับจามปาเช่นเดียวกับพระราชบิดาของพระองค์ นอกจากนี้พระองค์ทรงส่งราชทูตเข้าไปยัง ประเทศจีน ซึ่งตรงกับราชวงศ์ถัง³ มีชาวจีนผู้หนึ่งซึ่งเดินทางมากับคณะทูตจีนชื่อม้าตวนลิน (Ma - tuan - Lin) ได้เขียนเล่าไว้ว่า

“อีสานปุระเป็นเมืองหลวงมีประชากรประมาณ 20,000 ครัวเรือน ขณะนั้นเจนละแบ่งการปกครองออกเป็นเมืองประมาณ 30 เมือง แต่ละเมืองมีผู้คนอาศัยอยู่ ประมาณ 1,000 ครัวเรือน แต่ละเมืองมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง ชื่อยศของข้าหลวงคล้าย จามปา⁴ ทุก ๆ สามวัน กษัตริย์จะเสด็จออกจากราชการ เสด็จขึ้นประทับบนพระแท่นซึ่งทำด้วย ไม้หอม 5 ชนิด และประดับด้วยเพชรพลอย 7 ประการ เหนือพระแท่นมีพลับพลาซึ่งหลังคาคาด ด้วยผ้าอย่างสวยงาม มีเสาทำด้วยไม้มีลวดลายและฝาทำด้วยแผ่นงาช้างประดับด้วยไม้ ทองคำ ข้างพระแท่นมีที่เผาเครื่องหอมทำด้วยทองซึ่งมีชาย 2 คนดูแลรักษา⁵ กษัตริย์ทรงฉลอง พระองค์ด้วยผ้าสีขาวเนื้อละเอียด เรียกว่าเปตี (pe - tre) ทรงคาดสายรัดพระองค์ทำด้วยผ้าฝ้าย

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2519, ตุลาคม - ธันวาคม). “อาณาจักรเจนละ,” เมืองโบราณ. 3(1) : 18.

² Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.47.

³ Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.50.

⁴ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.61.

⁵ Bijan Raj Chatterji. (1928). *op.cit.*

กิเป (ki - pei) มีสีแดง สายรัดพระองค์นี้ยาวจนถึงข้อพระบาท ทรงพระมาลาประดับด้วยทอง และเพชรพลอยห้อยอุบะไข่มุก ทรงสวมฉลองพระบาทหนังหรืองา ทรงภูณทลทองคำ เมื่อพระองค์ไม่ทรงพระมาลาจะไม่มีการเพชรพลอยประดับ เครื่องแต่งกายของขุนนางชั้นผู้ใหญ่คล้าย ๆ กับฉลองพระองค์ของกษัตริย์คือใช้ผ้าที่มีราคาแพง¹ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือเสนาบดีซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมีจำนวน 5 ท่าน² เรียงตามลำดับตำแหน่ง คือ กุโลยู (ku - lo - you) เชียงเกาปิง (hsiang - kao - ping) โพโฮโตลิง (p'o - ho - to - ling) เซมาลิง (she - ma - ling) และชั้นโลลู (jan - lo - lou) ส่วนขุนนางชั้นผู้น้อยมีจำนวนมาก³

ผู้ที่เข้าเฝ้ากษัตริย์ต้องเอาหน้าผากจรดแผ่นดินสามครั้งที่เชิงบันไดพระแท่น ถ้ากษัตริย์มีรับสั่งเรียกใคร บุคคลนั้นต้องคุกเข่าลงและเอามือประสานไว้บนบ่า จากนั้นพวกขุนนางจะเข้ามานั่งเป็นวงล้อมรอบกษัตริย์เพื่อปรึกษาราชการแผ่นดิน เมื่อเสร็จการประชุม ขุนนางจะคุกเข่าอีกครั้ง หมอบกราบและคลานถอยออกมา นอกจากนี้มีทหารรักษาพระองค์มากกว่าพันคนสวมเสื้อเกราะและถือหอกยืนเป็นแนวอยู่ที่เชิงบันได ทั้งในห้องต่าง ๆ ภายในพระราชวัง ที่ประตูและตามระเบียบ

โอรสของมเหสีเท่านั้นจึงจะมีสิทธิในราชสมบัติ และในวันที่พี่น้องผู้หนึ่งได้ขึ้นครองราชย์นั้นบรรดาพี่น้องอื่น ๆ จะถูกตัดหู จมูก นิ้ว เพื่อป้องกันการกบฏ แต่ก็ยังคงได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี โดยจัดวังให้ประทับเป็นของตนเองแต่ก็ไม่ได้รับ การยินยอมให้ออกมาช่วยว่าราชการเลย⁴

ลักษณะของคนเจนละ ผู้ชายมักตัวเล็กผิวดำ สตรีมักขาวกว่า ทั้งชายและหญิงไว้ผมมวยใส่ต่างหู นิสสัยเป็นคนสนุกสนาน เชื่อว่ามีอวชาของตนบริสุทธิ์ส่วนมือซ้ายไม่บริสุทธิ์ รักความสะอาดอาบน้ำทุกเช้า ใช้เศษไม้เล็ก ๆ สีฟัน มีการอ่านหนังสือและสวดมนต์

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.50.

² *Ibid.*

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*.

หน้า 158.

⁴ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *loc. cit.*

เป็นประจำทุกวัน เวลาไปไหนต้องพกอาวุธ เพราะว่าเวลาเกิดทะเลาะกันมักจะมีการต่อสู้กันถึงขนาดมีเลือดออก

ธรรมเนียมการแต่งงาน เจ้าบ่าวจะต้องส่งของกำนัลมาให้ฝ่ายหญิง ซึ่งฝ่ายหญิงจะเป็นผู้กำหนดวันแต่ง ในวันแต่งผู้ใหญ่จะพาเจ้าบ่าวไปบ้านฝ่ายหญิง สิทธิในมรดก ถ้าแม่ตายก่อนแต่งงานก็จะมีสิทธิในมรดก แต่ถ้าแต่งงานก่อนแม่ตายมรดกจะตกเป็นของสาธารณะ

ประเพณีทำศพ ลูกผู้ชายจะต้องอดอาหารและโกนหัว ต้องร้องไห้ดัง ๆ ญาติจะหาพระและชีมาเดินตามศพสวดมนต์ ศพจะถูกเผาบนกองฟืนโดยใช้ไม้หอมเป็นฟืน อัฐิใส่โกศทองและเงินเสร็จแล้วโยนลงทะเลหรือแม่น้ำหมด บางคนก็จมนกใส่โกศดินเผาหาลิ แต่ก็มีคนบางกลุ่มนิยมเอาศพไปทิ้งบนภูเขาให้สัตว์กินด้วย¹

ศาสนาในสมัยอีสานวรรณที่ 1 คนเจนละนิยมนับถือศาสนาพราหมณ์มากดังปรากฏหลักฐานจากศิลาจารึกในสมัยนี้ เทพเจ้าที่นับถือกันมากคือพระศิวะ มีการสร้างศิวบาทไว้สำหรับบูชา และมีการบูชาเทพเจ้าอีกองค์หนึ่ง คือ พระหริหระ (พระนารายณ์ + พระศิวะ) ซึ่งต้นกำเนิดความเชื่อถือแรกเริ่มมาจากอินเดียซึ่งเริ่มบูชามาประมาณ ค.ศ. 450 ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ แต่พุทธศาสนาสมัยนี้คงจะมีนับถือน้อย เพราะในจารึกไม่กล่าวถึงไว้เลย²

สถาปัตยกรรมและศิลปกรรม คงได้เค้าแบบมาจากฟูนัน เพราะเจนละได้เข้ามาแทนที่ฟูนันซึ่งเจริญมากทางด้านสถาปัตยกรรม การก่อสร้างยุคแรก ๆ ใช้อิฐเป็นส่วนใหญ่ หินใช้บ้างเป็นเพียงส่วนประกอบสำคัญ เช่น ขอบประตูหน้าต่าง หรือที่เรียกว่า ทับหลัง (Lintel) เพราะว่าข้างบนทับหลังในสมัยนี้เริ่มมีการสลักลวดลายแล้ว³

¹ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.65-66.

² Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.50-51.

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532ข, สิงหาคม). "ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของ 'ขอม'," *ศิลปวัฒนธรรม*. 10(10) : 62-64.

หลังจากพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 สิ้นพระชนม์แล้ว พระเจ้าภววรมันที่ 2 (Bhavavarman II) ได้ทรงครองราชย์ต่อ จากหลักฐานทางจารึกวัดกุดแต่ ได้กล่าวว่า พระองค์ทรงเป็นโอรสของพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1¹ หลังรัชกาลของพระองค์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (Jayavarman I) ได้ทรงขึ้นครองราชย์ พระองค์ทรงขยายอาณาเขตออกไปมากเนื่องจากพบหลักฐานทางจารึกในดินแดนตั้งแต่วัดภูโกล์เมืองจำปาศักดิ์ในประเทศลาวทางทิศเหนือลงไปจนกระทั่งถึงอ่าวไทยทางทิศใต้ เช่น จารึกภูฮู (Phu Huu) จารึกบาสด (Basat) จารึกปราสาทพระธาตุ (Prasat Preah Theat) จารึกวัดไพรเวียล 1 (Vat Prei Vier I) จารึกตวลพระธาตุ (Tūol Preah Theat) จารึกพระคูหาหลวง (Preah Kuha Luong)² พระองค์ทรงสร้างศาสนสถานแถบเมืองวยาธปุระ (เขบาพนม) และทรงปฏิสังขรณ์ศาสนสถานโบราณที่ลึงคบรรพต ณ วัดภูสำหรับการเกี่ยวข้องกับประเทศจีน จดหมายเหตุจีนฉบับเก่าสมัยราชวงศ์ถังได้กล่าวถึงคณะทูตของเจนละ³ ที่พระเจ้าถังเกาจงฮ่องเต้ (ค.ศ. 650-683) ได้ทรงรับรองรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ว่าสงบสุข ภายหลังสิ้นพระชนม์พระนางชัยเทวีซึ่งเป็นพระมเหสีหม้ายได้ครองราชย์ต่อ พระนางไม่สามารถจัดการกับความยุ่งเหยิงต่าง ๆ ได้ ในที่สุดเจนละแตกแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ เจนละบก และเจนละน้ำ³

ก. เจนละบก (Land Chenla)

ดินแดนส่วนใหญ่ของเจนละบกอยู่ทางตอนเหนือซึ่งเป็นภูเขาและหุบเขา⁴ มีศูนย์กลางอยู่ตอนบนแถบวัดภูจำปาศักดิ์ จดหมายเหตุจีนเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เวนต์ัน (Wen Tan) หรือโพเลียว (P'o - lou) พบหลักฐานว่า

¹ ชะเอม แก้วคล้าย. (2530ก, พฤศจิกายน - ธันวาคม). “จารึกพระเจ้าภววรมันที่ 2 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12,” ศิลปากร. 31(5) : 77. แต่

ม.ร.ว. สूरียวุฒิ สุขสวัสดิ์. (2537ค, มีนาคม). “เขียนเขมร : เจนละแตก แยกเป็น 2 แคว้น,” ศิลปวัฒนธรรม. 15(5) : 53. กล่าวว่าพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 ไม่มีโอรส และพระเจ้าภววรมันที่ 2 คงเป็นผู้แย่งราชสมบัติ.

² Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.54.

³ *Ibid.* p.57.

⁴ *Ibid.* p.58.

ค.ศ. 717 มีการส่งคณะทูตเข้าไปยังประเทศจีน

ค.ศ. 722 มีการยกทัพไปยังประเทศเวียดนาม เพื่อช่วยหัวหน้าชาวเวียดนามในการเป็นกบฏต่อประเทศจีน

ค.ศ. 753 โอรสของพระราชเจ้าแห่งเจนละบก เป็นหัวหน้าคณะทูตเข้าไปยังประเทศจีน

ค.ศ. 754 เจ้าชายองค์นี้หรือโอรสอีกองค์หนึ่งของพระราชเจ้าแห่งเจนละบกได้ร่วมไปในกองทัพจีนเพื่อไปทำการรบพุ่งกับน่านเจ้าทางทิศตะวันออก ซึ่งขณะนั้นมีพระเจ้าโกะล่อฝง (Kolofong) ทรงครองราชย์อยู่ ต่อมาเจ้าชายองค์นี้ได้รับพระราชทานยศจากจักรพรรดิจีนว่า “ผู้พิทักษ์ที่เข้มแข็งและอดทน” (Protector Firm and Persevering)¹

ค.ศ. 771 และ ค.ศ. 799 มีคณะทูตของเจนละบกเดินทางไปยังประเทศจีนอีก

ข. เจนละน้ำ (Water Chenla)

เป็นดินแดนที่อยู่ทางใต้บริเวณที่ทะเลโอบล้อม เดิมไปด้วยทะเลสาบ ห้วย หนอง คลอง บึง เจนละน้ำรวมกันไม่ติด แยกออกเป็นแคว้นเล็กแคว้นน้อย ได้แก่

1. แคว้นพาลาทิตยปุระ (Bālādityapura) ภายหลังชื่ออนินทิตปุระ (Aninditapura) สันนิษฐานว่าอยู่ใต้สุดแถบปากแม่น้ำโขง บริเวณเมืองออกแก้ว (Oc - Eo) หรือ อังกอร์บอเรย์ (Angkor Borei) มีพระเจ้าพาลาทิตยปุระครอง ซึ่งพระองค์ทรงอ้างว่าสืบเชื้อสายมาจากฟูนัน กษัตริย์ที่สืบต่อจากพระองค์ทรงพระนามว่า พระเจ้านฤปติन्द्रวรมัน (Nripatindravarman)

2. แคว้นศัมภุปุระ (Sambhupura) หรือสมโบร์ ตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำโขง จะเป็นเชื้อสายอะไร ประวัติ รายละเอียดเป็นอย่างไรไม่ทราบชัด

3. อีสานปุระ เป็นแคว้นเดิมที่มีเชื้อสายกษัตริย์เจนละยุคเริ่มแรกปกครอง

¹ ดี. จี. อี. ฮอลล์. (2526). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South - East Asia. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 127-128.

ในตอนหลังเจนละน้ำทั้ง 3 แคว้น ได้มารวมกันโดยการอภิเษกสมรสระหว่างราชวงศ์เริ่มจากเจ้าชายปุษกรหรือปุษกรากษ์ (Pushkarāksha) โอรสของพระเจ้านฤปติन्द्रวรมัน (Nripatindravarman) แห่งแคว้นพาลาติตปุระ (อนินทิตปุระ) ไปอภิเษกกับเจ้าหญิงแห่งแคว้นคัมภปุระ แล้วได้ปกครองแคว้นคัมภปุระด้วย ภายหลังเมื่อสิ้นพระชนม์ทรงพระนามว่า พระเจ้าอินทรโลก มีโอรสต่อมาคือ พระเจ้าคัมภวรมัน (Sambhuvarman) ปกครองดินแดนอยู่ในราวคริสต์ศตวรรษที่ 9 ต่อมาคือพระเจ้าราเชนทรวรมัน (Rājendravarman) ซึ่งถือว่าเป็นกษัตริย์ที่ปกครองในสมัยที่เจนละน้ำรวมตัวเข้าด้วยกันได้หมด ในพระนามพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 1 (Rajendravarman I) ทรงมีเชื้อสายปกครองต่อมาคือ พระเจ้ามหิปติวรมัน (Mahipativarman) ไม่ทราบปีครองราชย์แน่ชัด แต่อยู่ในระยะตอนปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8¹

ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 8 พวักชาวแห่งมะทะรัม (Mataram) ทางภาคกลางชวา ซึ่งปกครองในนามราชวงศ์ไศเลนทร์ (Sailendra) ได้ยกทัพมาตีเจนละ สาเหตุของสงครามเนื่องมาจากกษัตริย์เจนละองค์หนึ่งอายุยังน้อยปรารถนาอยากได้ศิระของมหาราชผู้เป็นราชาแห่งซาบัค (Zābag) เมื่อซาบัคทรงทราบก็พิโรธ จึงยกมาตีเจนละแถบใต้ได้ชัยชนะจับกษัตริย์เจนละตัดพระเศียร และเอากลับไปดองไว้ในโก แล้วส่งกลับมาถวายพระราชาองค์ใหม่พร้อมกับพระราชสาส์นเตือนให้ระลึกถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น พวกไศเลนทร์ไม่ได้เอาทรัพย์สินสมบัติอะไรของเจนละไปเลย แต่ทำให้เจนละตกอยู่ใต้อำนาจของชวาอยู่ระยะหนึ่งไม่ทราบว่านานเท่าไร²

ในปี ค.ศ. 802 มีความสำคัญเกิดขึ้นอีกครั้งหนึ่ง เพราะเป็นปีที่มีการขับไล่พวกไศเลนทร์ออกไปได้สำเร็จ โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 (Jayavarman II) ซึ่งทรงเป็นพระญาติทางด้านสตรีของพระเจ้าปุษกรหรือปุษกรากษ์ เจ้าชายแห่งเมืองอนินทิตปุระ และต่อมาได้ขึ้นครองราชย์เป็นพระราชาแห่งเมืองคัมภปุระ (สมโบร์) ได้เสด็จกลับมาจากชวา ทรงกอบกู้อิสรภาพและรวบรวมเจนละบกและเจนละน้ำเข้าด้วย และสถาปนาใหม่นามว่าเขมรสมัยเมืองพระนคร (Angkor)³

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.60-64.

² R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.73-75.

³ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *op. cit.* p.69.

1.3.3 ความเจริญทางด้านวัฒนธรรมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ทราบได้จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ไม่ว่าจะเป็นบรรดา เอกสารและหนังสือประวัติศาสตร์ราชวงศ์ของจีน ซึ่งได้บันทึกเรื่องราวในขณะเดียวกับที่ เหตุการณ์เหล่านั้นกำลังเกิดขึ้นจริง หรือบางที่ใช้คำบอกเล่าของบุคคลที่ได้ไปเห็นสภาพการณ์ ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร รวมทั้งหลักฐานทางด้านศิลปกรรมไม่ว่าจะเป็นงาน สถาปัตยกรรมหรือแม้แต่งานประติมากรรมที่ยังปรากฏอยู่ซึ่งสามารถแบ่งความเจริญทางด้าน วัฒนธรรมออกได้ดังนี้

1.3.3.1 ด้านการเมืองการปกครอง

กษัตริย์ของฟูนันมีฐานะเป็นไศลราชหรือบรรพตภูบาลซึ่งแปลว่า เจ้าแห่งภูเขา (King of Mountain)¹ ฐานะกษัตริย์ฟูนันมีลักษณะแตกต่างจากเจ้าเมืองคือเป็น กษัตริย์อย่างสมบูรณ์ มีอำนาจเด็ดขาดเป็นจอมทัพ ทำสงครามขยายอาณาเขตออกไป อย่างกว้างขวาง ดังเช่น พระเจ้าฟันมัน (Fan Man) หรือฟันซิมัน (Fan Shih-man) ศูนย์กลาง การปกครองคือพระราชวัง กษัตริย์จะออกว่าราชการวันละ 3 - 4 ครั้ง ในระบบการปกครองให้ หัวเมืองประเทศราชมีสิทธิปกครองตนเอง แต่ต้องอ่อนน้อมต่อกษัตริย์ฟูนัน บางหัวเมืองก่อ การกบฏ กษัตริย์ต้องแต่งตั้งพระราชวงศ์ไปปกครองแทนเพื่อป้องกันการกบฏ²

ฟูนันมีเมืองขึ้นหลายเมืองอยู่กระจัดกระจายตามบริเวณปากแม่น้ำโขง เวียดนามตอนใต้ ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา จนถึงตอนเหนือของแหลมมลายู³ การตั้งเจ้าครองนคร ส่วนใหญ่ตั้งจากหัวหน้าในท้องถิ่นแล้วขึ้นตรงต่อกษัตริย์ ถ้ากษัตริย์องค์ใดเก่งกล้าก็สามารถคุม เจ้าครองนครไว้อยู่ ถ้ากษัตริย์องค์ใดไม่เก่งกล้า เจ้าครองนครก็เอาใจออกห่าง เช่น ดังสมัยเจน ละ และจามปา ปลีกตัวออกไปตั้งตนเป็นอิสระ

¹ ยอร์ช เซเดส์. (2521). *ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน = Les Peuples de la Peninsule Indochinoise*. แปลโดย ปัญญา บริสุทธี. หน้า 52.

² ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. (2524). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์*. หน้า 24.

³ ยอร์ช เซเดส์. (2521). *เล่มเดิม*. หน้า 53.

มีการติดต่อสัมพันธ์ไมตรีกับอินเดีย ดังในรัชกาลพระเจ้าฟ้างุ้มได้ส่งราชทูตเข้าไปติดต่อกับราชวงศ์มรุตตะในอินเดีย ซึ่งกษัตริย์อินเดียได้ทรงรับรองคณะราชทูต ฟัน และมอบม้าพันธุ์อินเดียชี่เถียนหรืออินเดีย - ศกะ 4 ตัวมาถวายแก่กษัตริย์ฟูนัน¹ พร้อมกับส่งชาวอินเดียนามว่า เฉนซุง (Ch'en - sung) ให้ร่วมเดินทางกลับมาด้วย นอกจากนี้ ยังได้ส่งเครื่องราชบรรณาการไปถวายราชสำนักจีน ระหว่างปี ค.ศ. 253 และ 519 เพื่อให้จีนยอมรับฐานะกษัตริย์ของตน และเพื่อผลประโยชน์เกี่ยวกับการค้าทางทะเล หรือขอให้จีนช่วยเหลือเมื่อประสบปัญหาภัยกับดินแดนเพื่อนบ้าน²

ส่วนการปกครองของเจนละเป็นแบบการสืบสันตติวงศ์ กษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงเป็นจอมทัพเช่นเดียวกับฟูนัน กล่าวคือทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขตให้กว้างขวาง ทรงแต่งตั้งเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน จำนวน 5 ท่าน ส่วนขุนนางชั้นผู้น้อยมีจำนวนมาก นอกจากนี้ยังแบ่งเขตการปกครองออกเป็นเมือง โดยมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง กษัตริย์มีฐานะสูงกว่าประชาชนธรรมดาแต่ก็ไม่แตกต่างกันมาก แต่เมื่อนำหลักเทวราชจากศาสนาพราหมณ์เข้ามาจะถือว่ากษัตริย์มิได้เป็นมนุษย์ธรรมดา หากแต่เป็นเทพเจ้าที่มาจุติในโลกมนุษย์ จะปกครองได้ต้องได้รับอำนาจจากเทพเจ้าทั้งสามคือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม โดยการทำให้ราชาภิเษก ซึ่งผู้ที่ประกอบพิธีนี้ให้กษัตริย์ได้ก็คือพราหมณ์ ทำให้พวกพราหมณ์กลายเป็นพวกที่มีอิทธิพลในราชสำนัก หลักของเทวราชจึงทำให้กษัตริย์มีสภาพกึ่งมนุษย์กึ่งเทวดา มีอำนาจและความศักดิ์สิทธิ์มาก พิธีการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับองค์พระมหากษัตริย์จะเน้นที่ความใหญ่โตและความศักดิ์สิทธิ์ตามไปด้วยเพื่อให้แตกต่างจากบุคคลธรรมดา³

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 158.

² เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia*. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และวงเดือน นาราสัจจ์. หน้า 24

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *เล่มเดิม*. หน้า 165.

1.3.3.2 ด้านศาสนา

ชาวอินเดียนำศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธเข้ามาในแง่หนทางแห่งการดำเนินชีวิต (a way of life) มากกว่าจุดประสงค์อื่น ศาสนาพราหมณ์เชื่อว่าศูนย์กลางของจักรวาลอยู่ที่พรหม พระเจ้าที่นับถือมากของศาสนาพราหมณ์คือ พระศิวะ พระวิษณุและพระพรหม นับถือวั ศาสนาพราหมณ์บูชาเทพเจ้าโดยสร้างเครื่องหมาย (รูป) แห่งการเคารพบูชาเป็นรูปสิ่ง (Linga) เป็นการเคารพบูชาเพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ บางครั้งทำด้วยหินทองคำ บางครั้งทำคล้ายเสามีฐานรองรับและอาจสลักลวดลายด้วย นอกจากนี้กษัตริย์ยังทรงสร้างศาสนสถานสำหรับประดิษฐานเทวรูปของเทพเจ้าตามแบบอินเดียขึ้นบนภูเขาธรรมชาติหรือภูเขาจำลอง พระเจ้าเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับองค์กษัตริย์อย่างใกล้ชิด ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการปะปนระหว่างความเชื่อถือตามแบบอินเดียรวมกับความเชื่อพื้นเมืองซึ่งมักจะนิยมสร้างศาสนสถานขึ้นบนที่สูง ส่วนการนับถือเทพเจ้ามีทั้งลัทธิไศวนิกาย (Saivism) ซึ่งนับถือพระอิศวร และไวษณพนิกาย (Vaishnavism) ซึ่งนับถือพระนารายณ์ บางครั้งมีการรวมลัทธิทั้ง 2 เข้าด้วยกัน โดยบูชาด้วยรูปพระหริหระ ซึ่งเป็นรูปปั้นรวมพระเจ้าทั้ง 2 คือ พระนารายณ์ (หริ) ครึ่งหนึ่ง และพระอิศวร (หระ) ครึ่งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีการนับถือมเหสีของเทพเจ้า เช่น พระอุมา มเหสีของ พระอิศวร ซึ่งมีหลายภาค นับถือพระลักษมี หรือศรี (Sri) นับถือพระสุรัสวดี มเหสีของพระพรหม นอกจากนี้ยังมีการนับถือพระคเณศ ซึ่งมีศีรษะเป็นช้าง

ศาสนาพุทธเป็นที่นับถือของประชาชนในแถบนี้มาก โดยเฉพาะนิกายมหายาน แต่การนับถือพุทธนิกายหินยานก็มีอยู่ด้วย

นิกายมหายาน คือ การที่นับถือพระพุทธเจ้าซึ่งมีหลายปาง มีการนับถือพระโพธิสัตว์ ที่นับถือมากมีอยู่ปางหนึ่ง คือ พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร¹

¹ กมลเสวร ภัตตาจารย์. (2516). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*.

ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 14-16. และ

เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). ประวัติศาสตร์กัมพูชา = *A History of Cambodia*. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ขันดีวรพงศ์ และวงเดือน นาราสัจจ์. หน้า 24-32.

ศาสนาที่แพร่หลายมากจากอินเดียเป็นที่นับถือของประชาชนบริเวณนี้ โดยบางแห่งขณะที่นับถือศาสนาพราหมณ์ก็มีผู้นับถือศาสนาพุทธไปพร้อม ๆ กันด้วย

1.3.3.3 ด้านอักษรศาสตร์

ก่อนที่อักษรอินเดียได้จะแพร่เข้าไปในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร เราไม่อาจทราบแน่ชัดถึงการใช้อักษรชนิดใด เพราะทราบแต่เพียงว่าใช้ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาราชการ ตัวอักษรที่นำไปใช้อาจเป็นอักษรของพวกปัลลวะโบราณ (Archaic Pallava) หรือก่อนปัลลวะ (pre - Pallava) ซึ่งมีวิวัฒนาการเริ่มแรกเป็นแบบอักษรอินเดียใต้ ที่เรียกว่า “เวนจิ” (Vengi) แต่จากหลักฐานที่ปรากฏในจารึกจึงอาจสรุปความโดยเชื่อว่า บรรดาจารึกที่พบมักเป็นภาษาสันสกฤตและเขียนขึ้นโดยถือแบบอย่างตัวอักษร กรณธ์ (Grantha) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการที่ควบไปกับการร่วมสมัยกับชายฝั่งโคโรมันเดล (Coromandel)¹ นอกจากนี้ยังมีการใช้ศักราชศักราช (Sāka Era) ด้วย²

ส่วนคำเฉลิมพระเกียรติของ (ปัจจุ) “วรมัน” และเปรียบเทียบกับคำนำหน้า (วิภัติ) “พัน” มีผู้ตีความว่าคำว่า “พัน” มีความหมายเทียบเท่ากับคำว่า “วรมัน” หรือเป็นคำแผลงของจีนที่ใช้เรียก “วรมัน” ส่วนปัจจุคำว่า “วรมัน” (Varman) ในภาษาสันสกฤตแปลว่า “เกราะ” และใช้ในความหมายที่เน้นถึง “ผู้คุ้มกัน” ดังนั้น “ชัยวรมัน” จึงอาจแปลว่า “ผู้มีชัยชนะ” (Victory) และ “วรมัน” จึงหมายถึง “ผู้คุ้มครองความมีชัย” (Protégé of Victory) นอกจากนี้ คำว่า “วรมัน” อาจเป็นรากเหง้าของคำปัจจุทางพิธีแห่งวรรณะกษัตริย์ (Kshatriya caste) และสอดคล้องกับวรรณะอื่น ๆ คือ พราหมณ์ (Brahman) ไวศย หรือแพศย์ (Vaishya) และศูทร (Sudra) ต่อมาคำว่า “วรมัน” กลายเป็นคำเรียกชนชั้นปกครอง (ruling class) โดยไม่คำนึงถึงวรรณะต่าง ๆ อีกต่อไป³

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.25-26.

² Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.43.

³ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *loc. cit.*

1.3.3.4 ด้านศิลปกรรม

แบ่งออกเป็น

ก. สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร นอกจากได้แบบอย่างมาจากสถาปัตยกรรมที่ทำด้วยไม้ในประเทศอินเดียแล้ว ยังมีสถาปัตยกรรมพื้นเมืองซึ่งสร้างด้วยไม้ของตนเองเข้ามาผสม การสร้างเลียนแบบอาคารที่ทำด้วยไม้ เป็นต้นว่าประตูป้อมซึ่งก่อด้วยอิฐหรือศิลา ก็สร้างเลียนแบบบานประตูไม้ซึ่งเคยมีอยู่ที่ประตูจริง สิ่งก่อสร้างทางศาสนาส่วนใหญ่ซึ่งสร้างด้วยไม้จะมีฐานอิฐ จนกระทั่งต่อมาได้มีการพัฒนาศาสนสถาน เช่น ผนัง ประตู หอสูงโดยใช้หินและอิฐเป็นวัสดุในการก่อสร้าง แผนผังของศาสนสถานมักเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาซ้อนกันเป็นชั้นเตี้ย ๆ เหนือประตูทางเข้าจะมีทับหลังซึ่งมีวงโค้งที่ประดับลวดลาย อาจจะเป็นรูปบุคคล และที่ปลายวงโค้งอาจสลักเป็นรูปมกร หรือ ลวดลายพันธุ์พฤกษาก็ได้¹

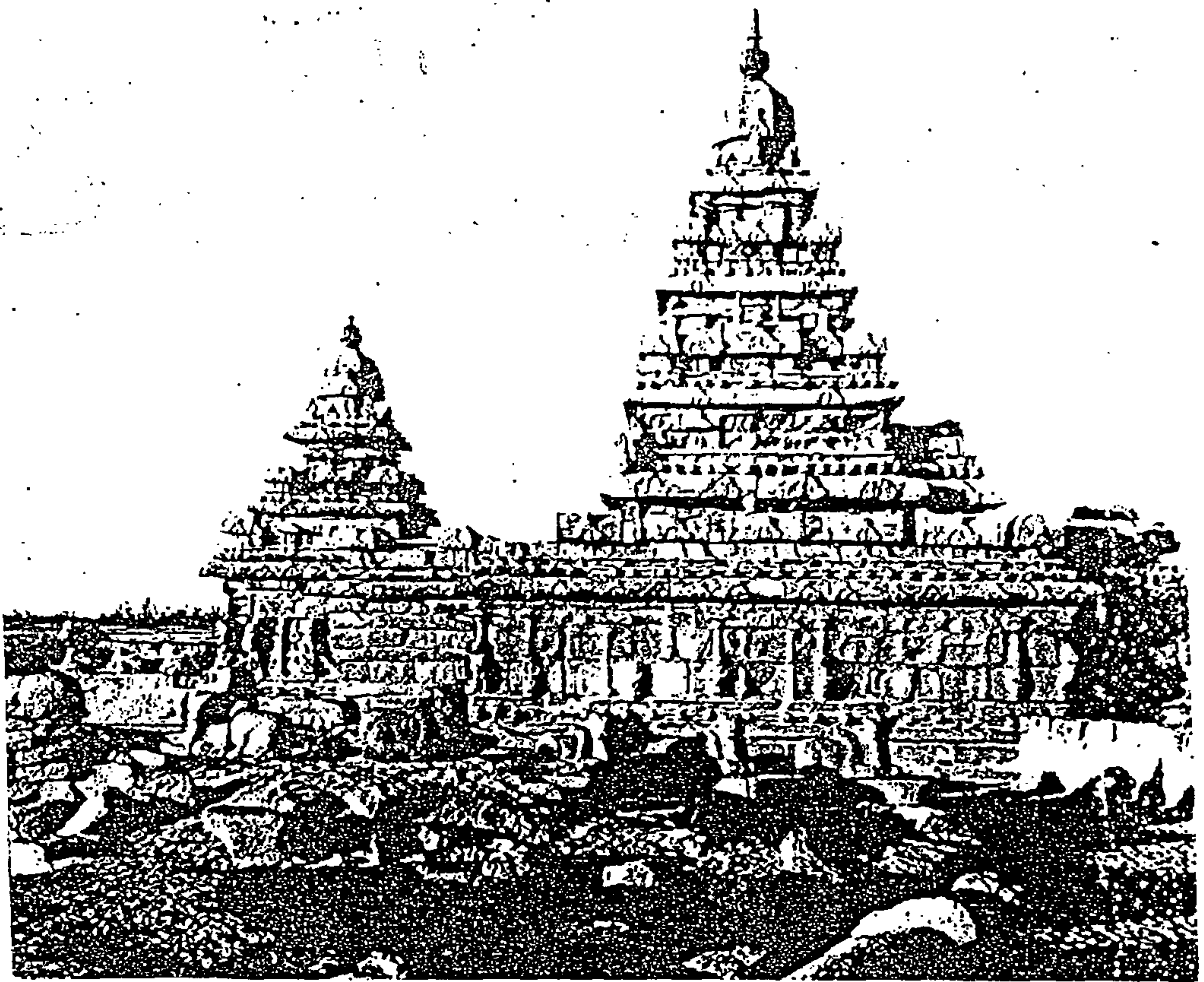
ข. ประติมากรรม

ส่วนใหญ่สลักเป็นรูปพระนารายณ์และพระอิศวร ซึ่งอาจเป็นรูปเทวตา 2 หน้า 4 แขนหรือรูปเทวตา 4 หน้า 8 แขน แต่ละแขนถือของบางอย่าง หรืออาจสลักเป็นรูปพระนารายณ์และพระอิศวรผสมกัน ประติมากรรมในสมัยนี้เริ่มจากแบบธรรมชาติไปยังการสลักอย่างคร่าว ๆ โดยเริ่มจากทำขึ้นที่เรียกว่าตริภังค์ มีวงโค้งเกือกม้ายึดเฉพาะแขนข้างบน แต่แฝงไว้ด้วยความอ่อนหวาน เช่น พระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอกและพระหริหระตลอดจนเทวรูปพระอาทิตย์

นอกจากนี้ เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครยังมีประติมากรรมทางด้านพุทธศาสนาซึ่งส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูป แต่ก็มีรูปพระโพธิสัตว์อยู่บ้าง สลักด้วยไม้ หินทราย และสัมฤทธิ์²

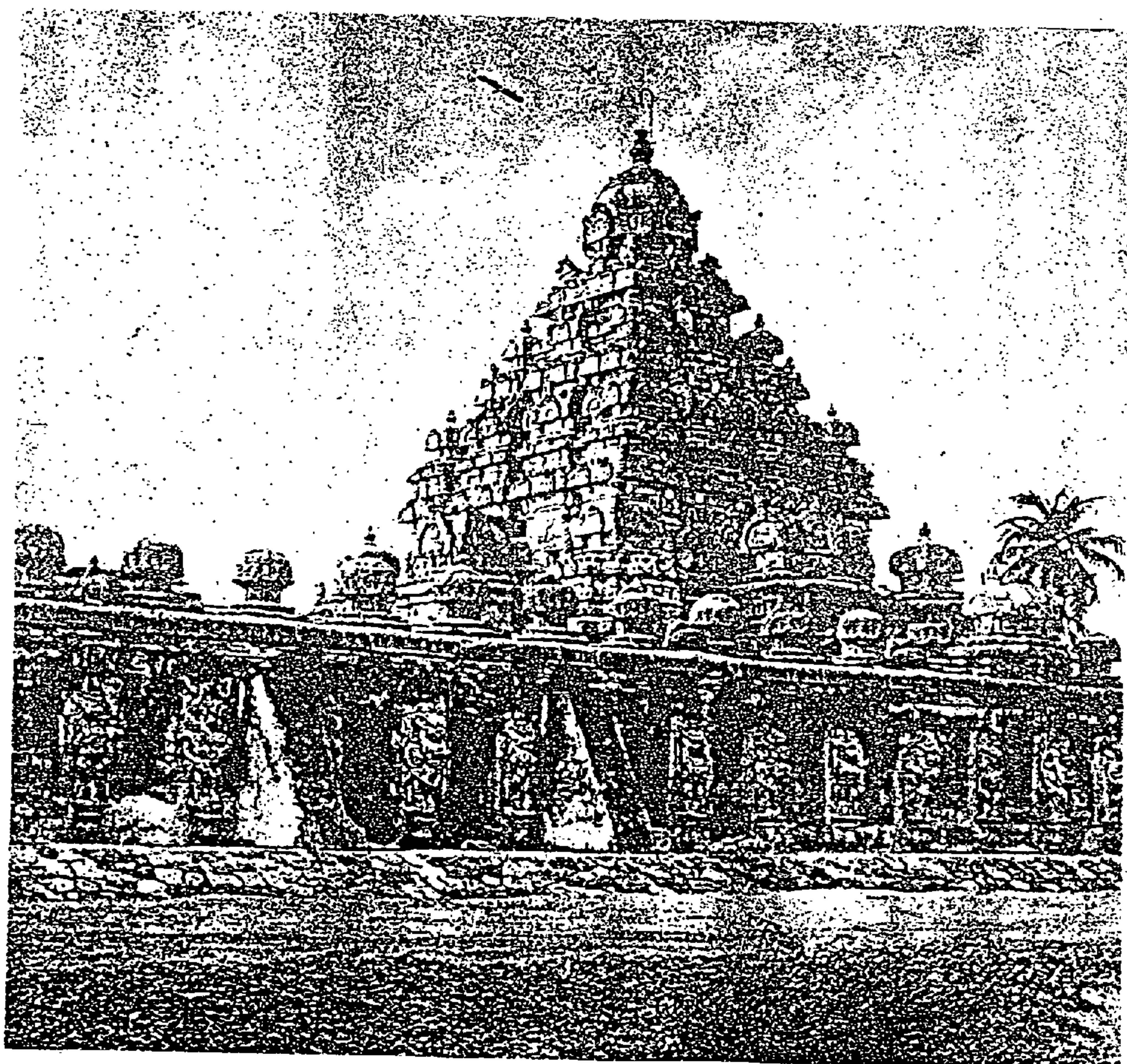
¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 28-30.

² ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). ประติมากรรมขอม. หน้า 48-50.

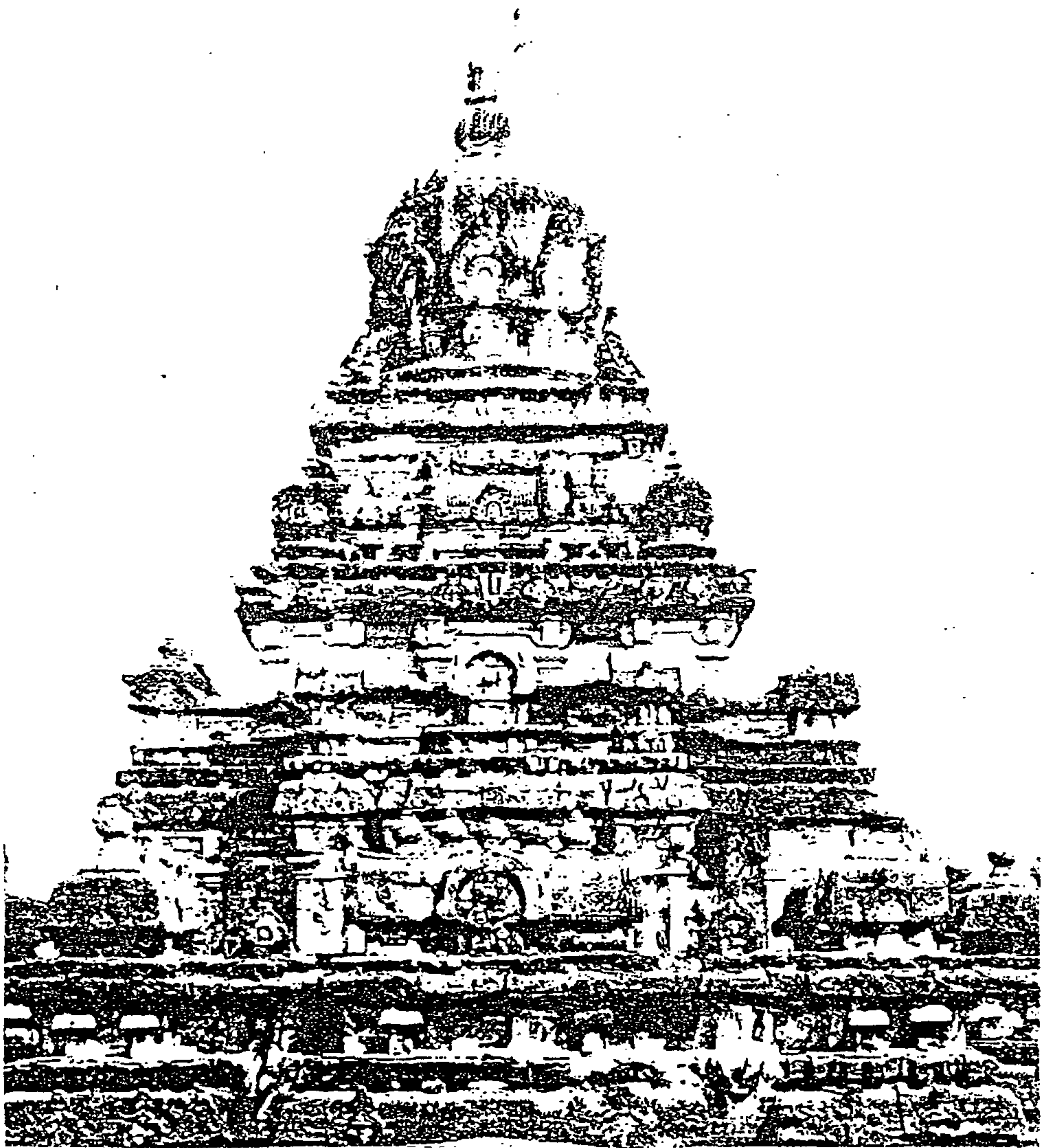
ภาพประกอบ 1 เทวสถานริมหาด เมืองมวาลีปุรัม

ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2538). ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย , ลังกา, ชาว, จัมปา, ขอม, พม่า, ลาว,. หน้า 99.

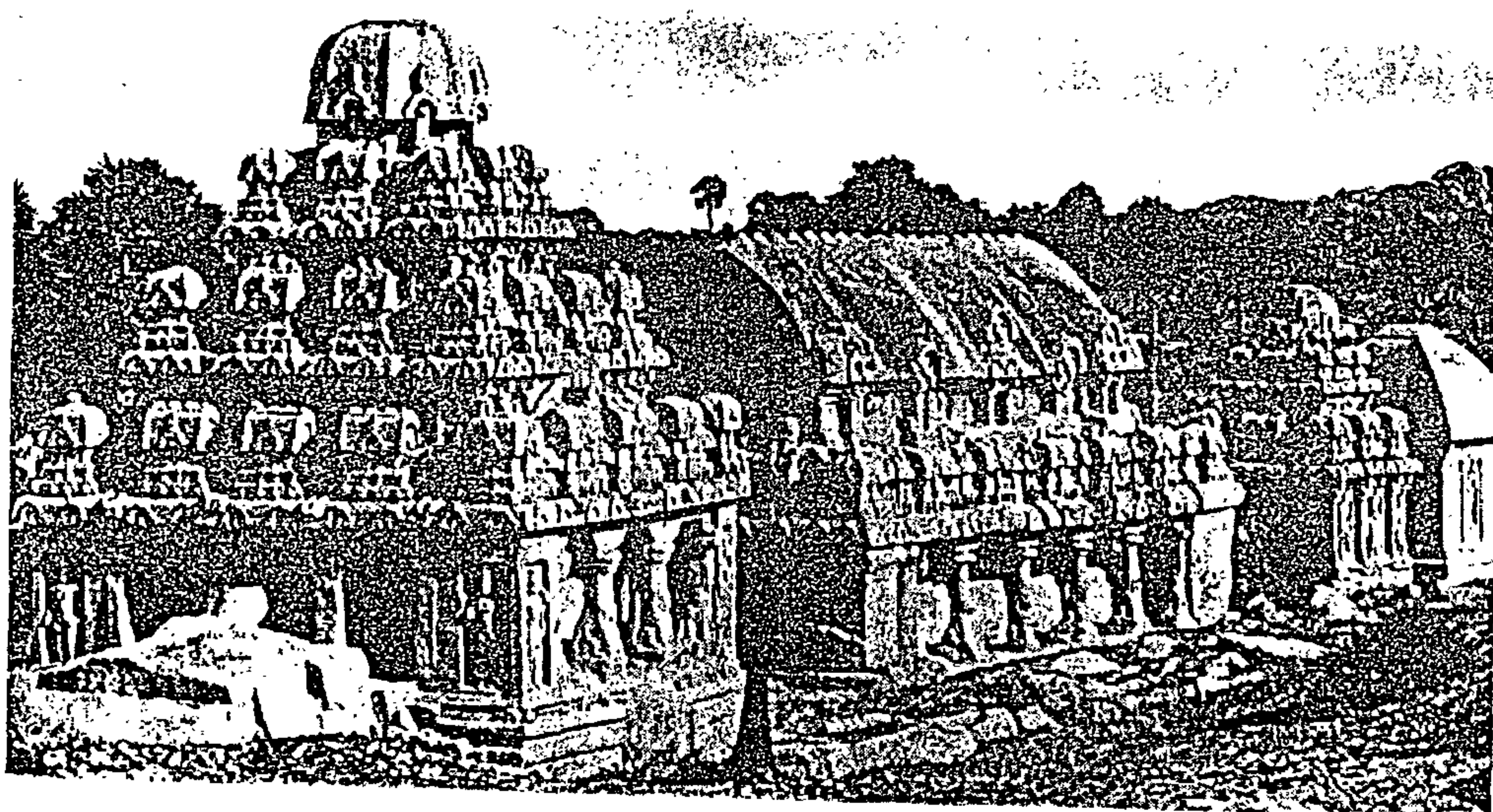
ภาพประกอบ 2 วัดไกรลาสนาถ เมืองกาญจจิปุรัม

ที่มา : Roy C. Craven. (1994). *Indian Art : A Concise History*. p.151.

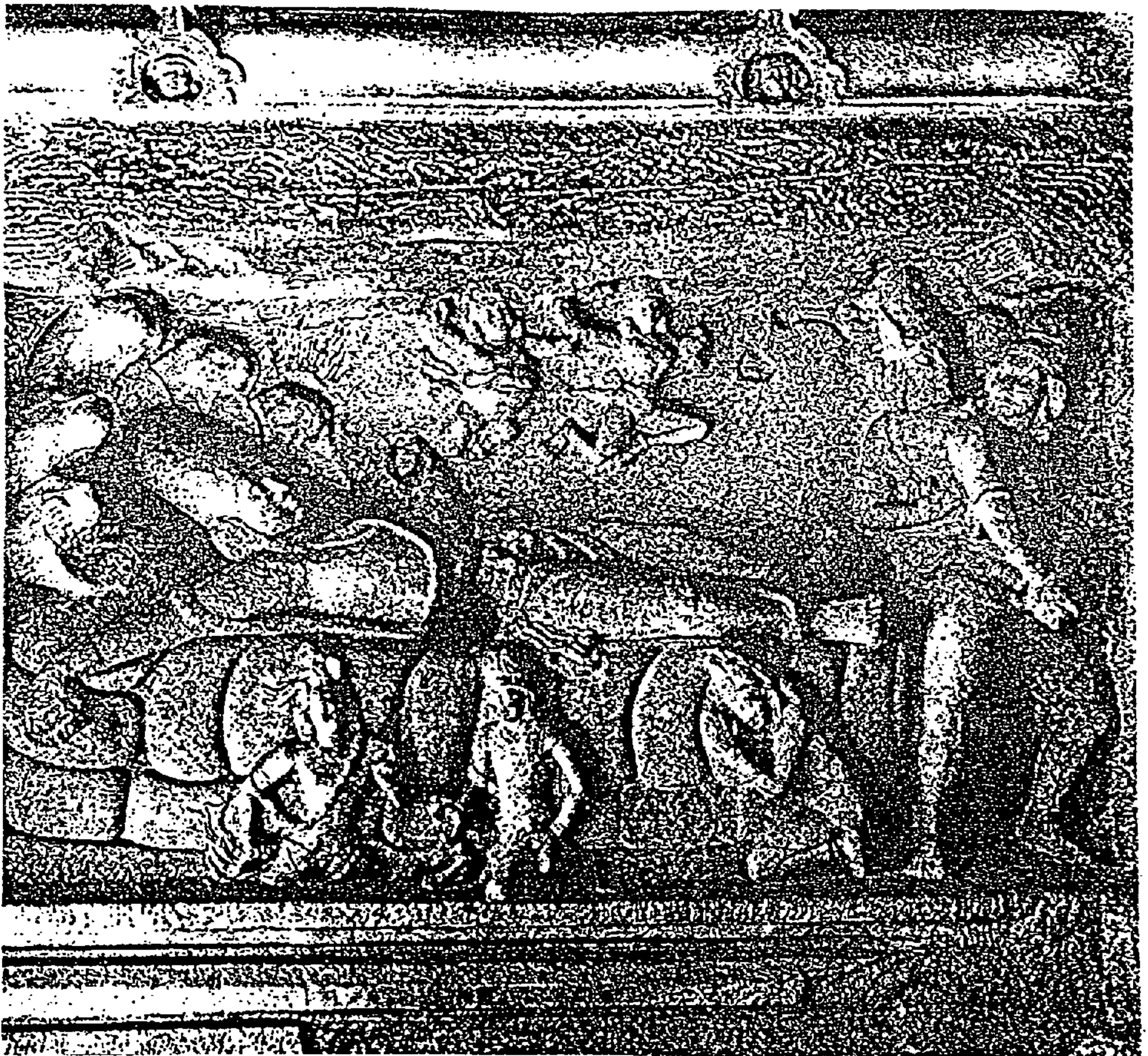
ภาพประกอบ 3 วัดวาสุเดว เปรมาล เมืองกาญจีปุรัม

ที่มา : S. K. Maity. (1982). *Masterpieces of Pallava Art*. p.48.

ภาพประกอบ 4 ปันจปัญทระ รณะ เมืองมาวลีปุรัม

ที่มา : S.K. Maity. (1982). *Masterpieces of Pallava Art*.p.33.

ภาพประกอบ 5 พระนารายณ์เบรรมสินธุ์ เมืองมาวลิปุรัม

ที่มา : S. K. Maity. (1982). *Masterpieces of Pallava Art*. p.68.

บทที่ 2

มูลเหตุการเดินทางและเส้นทางจากอินเดียใต้สู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งเขมร ตั้งอยู่บริเวณใกล้เส้นศูนย์สูตร (Equator) ดังนั้นจึงได้รับอิทธิพลลมมรสุมทำให้มีฝนตกชุกตลอดปี¹ มีทรัพยากรธรรมชาตินานาชนิด มีความอุดมสมบูรณ์หลายอย่าง จึงมีลักษณะเด่นกว่าดินแดนอื่น จนกลายเป็นที่สนใจของจีน อินเดีย และประเทศทางตะวันตก ดังนั้นชื่อเสียงของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้จึงแพร่ไปทั่วในกลุ่มของพ่อค้าวาณิช กลุ่มคนที่อพยพหนีภัยสงคราม กลุ่มนักแสวงโชค กลุ่มพราหมณ์ พระ และคนทั่วไป ที่ต้องการจะเดินทางผจญภัยมายังดินแดนแถบนี้ ดังนั้นจึงมีเรื่องราวต่าง ๆ ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ชาดก เช่น เรื่องสังขพราหมณ์ชาดก สุตันธิชาดก และมหาชนกชาดก เป็นต้น กล่าวถึงพ่อค้าอินเดียเดินทางมายังสุวรรณภูมิเพื่อทำการค้าขาย แสวงหาโภคทรัพย์และสินค้ามีค่าต่าง ๆ ที่มีอย่างมากมายและนำกลับไปยังประเทศของตนด้วยความร่ำรวย แต่ก็มีหลายรายที่ต้องประสบกับเรืออัปปาง ได้รับความทุกข์ทรมานและความทุกข์ยากอื่น ๆ นอกจากนี้บางเรื่องกล่าวถึงกษัตริย์ถูกแย่งสิทธิ์การสืบราชสมบัติ จึงเดินทางไปยังสุวรรณภูมิเพื่อกู้โชคชะตาของพระองค์²

แม้หลักฐานทางฝ่ายอินเดียจะระบุว่า หลังจากที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงอาราธนา พระสงฆ์มาทำการประชุมกันเพื่อทำการสังคายนาพระธรรมวินัยที่กรุงปาฏลิบุตร ครั้งที่ 3 (ที่เรียกกันว่า ดติยสังคายนา) โดยมีพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระเป็นประธานแล้ว พระองค์ได้ทรงคัดเลือกพระสงฆ์องค์ที่มีความรู้ความสามารถเหมาะสม จัดส่งสมณทูตไปยังประเทศต่าง ๆ เพื่อเผยแผ่พุทธศาสนา โดยส่งพระโสณเถระกับพระอุตตรเถระไปเผยแผ่พระธรรมวินัยยังสุวรรณภูมิ ตามความที่ปรากฏในหนังสือมหาวงศ์ (คัมภีร์ปฐมสมันตปาสาทิกา) และศิลาจารึกของพระเจ้าอโศกมหาราช³ แต่ทว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีที่ค้นพบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครมีอายุไม่เก่าไปกว่าคริสต์ศตวรรษที่ 2 - 3

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000. หน้า 1

² ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). สุวัณณภูมิ. หน้า 11-16.

³ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. หน้า 9-12.

ซึ่งนักประวัติศาสตร์และนักโบราณคดีเชื่อกันว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอินเดียกับดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้คงมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ (Pre - history) หรือสมัยก่อนอารยัน¹ ซึ่งพ่อค้าจากดินแดนทั้งสองเดินทางไปตามเมืองท่าของกันและกัน และมีกลุ่มพ่อค้าอินเดียกลุ่มย่อย ๆ มาตั้งรกรากอยู่ตามเมืองท่าต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้² โดยมีแหลมมลายูเป็นประตูทางผ่านก่อนที่จะนำเอาอิทธิพลทางวัฒนธรรมอินเดียเข้าไปยังเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร³

ด้วยเหตุเหล่านั้นจึงเชื่อกันว่าชาวอินเดียที่เดินทางมายังเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่เดินทางไปประเทศอินเดียคงมีมานานแล้ว แต่ในระยะเวลาช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 2 - 3 คงมีการติดต่อกันมากขึ้น และมีพระภิกษุในพุทธศาสนาและพวกพราหมณ์ตลอดจนผู้มีความรู้เดินทางเข้ามามากยิ่งขึ้นกว่าเดิม จึงทำให้เกิดหลักฐานทางวรรณคดีคือศิลาจารึกภาษาสันสกฤตขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 2 และทางศิลปะคือรูปเคารพหรือพระพุทธรูปตามแบบศิลปะอมราวดีทางภาคใต้ของประเทศอินเดียอันอาจมีอายุอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 3 ณ สถานที่หลายแห่งในกลุ่มประเทศเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ อาทิในประเทศไทย บนเกาะสุมาตรา เกาะเซเลเบส มาเลเซีย และเวียดนาม รวมทั้งเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร บริเวณเมืองท่าออกแก้ว (Oc-Eo) ตลอดจนถึงขุดค้นพบตะเกียงโรมันสัมฤทธิ์ ซึ่งอาจจะหล่อขึ้นที่เมืองอเล็กซานเดรียในประเทศอียิปต์โบราณสถานบ้านพงตึก ตำบลพงตึก อำเภอท่ามะกา จังหวัดกาญจนบุรี เพราะเป็นวัตถุขนาดเล็กสามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย แต่อย่างไรก็ตาม ตะเกียงโรมันสัมฤทธิ์หรือรูปเคารพต่าง ๆ ดังกล่าว อาจเป็นสิ่งที่ชาวอินเดียนำเข้ามาในภายหลังก็ได้ และเป็นที่น่าอนว่าวัฒนธรรมอินเดียได้แผ่เข้ามาอย่างแน่นนอนแล้วตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 2 - 3⁴ จึงถือเป็นระยะวางรากฐานทางศิลปวัฒนธรรมตามแบบอย่างอินเดียแก่ชนชาติต่าง ๆ ในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 5.

² ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *สุวรรณภูมิ*. หน้า 10.

³ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India*. p.476.

⁴ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). หน้าเดิม.

2.1 มูลเหตุการเดินทางจากอินเดียไปสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ชาวอินเดียได้ (สมัยราชวงศ์ปัลลวะ) เดินทางออกนอกประเทศเพื่อมายังดินแดนเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร เนื่องจากเหตุผลดังนี้คือ

2.1.1 การค้าขาย

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครเป็นดินแดนหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่โชคดีมีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ จึงกลายเป็นศูนย์กลางการติดต่อค้าขายมาแต่โบราณแห่งหนึ่ง สินค้าที่มีมากและมีคุณภาพดี เป็นที่ต้องการของพ่อค้าและตลาด ได้แก่

เครื่องเทศ เป็นสินค้าที่สำคัญและเป็นที่รู้จักดีในบรรดาพ่อค้าวาณิชต่าง ๆ ได้แก่ กระวาน ผลกระวานมีชื่อเรียกในภาษาสันสกฤตซึ่งอ้างไว้ในคัมภีร์สุศรุต สัมหิตาว่า “เอลา” (Ela) นอกจากนี้ ยังมีกานพลู การะบูรณ มะพร้าว แก่นจันทร์ พริกไทย ดีปลี ขิง ข่า¹

ของแปลกของมีค่า ได้แก่ จำพวกหินมีค่าหายาก เช่น แก้วหิน พลอยไข่มุก²

ผลิตผลจากป่าและสัตว์ ได้แก่ จำพวกช้างป่า งาช้าง เขาสัตว์ หนังสัตว์ นอแรด ขนนก ไม้เข้าเครื่องยา (สมุนไพรร) ไม้มีค่า ไม้หอม และปลาน้ำจืด³

จำพวกโลหะ ที่สำคัญได้แก่ ทองคำ เงิน ดีบุก ตะกั่ว พลวง โลหะ โดยเฉพาะทองคำมีชื่อมาก⁴ เป็นสินค้าที่มีราคาแพงและเป็นที่ต้องการกันมาก จึงเป็นแรงกระตุ้นให้พ่อค้าวาณิชชาวอินเดียสนใจเดินทางออกแสวงหาสินค้าประเภทนี้

การค้าขายเหล่านี้ได้รับการสนับสนุนจากกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปัลลวะ โดยส่งพ่อค้าชาวอินเดียได้เดินทางเข้ามาสู่ดินแดนนี้

¹ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). *พระพุทธศาสนาในกัมพูชา*. หน้า 13-14.

² Paul Wheatley. (1961). *The Golden Khersonese*. p.52.

³ เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia*. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราวัจจ์. หน้า 23.

⁴ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.38.

2.1.2 การแสวงหาโภคทรัพย์

เนื่องจากเกิดรำลึกกันว่าดินแดนสุวรรณภูมิ (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้) เป็นถิ่นที่อุดมสมบูรณ์มั่งคั่ง มีสินค้าของมีค่าจำนวนมาก พลเมืองเป็นมิตรน่าอยู่จึงพลอยทำให้เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครซึ่งเป็นดินแดนหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้กลายเป็นจุดสนใจแห่งหนึ่งของชาวอินเดียที่ต้องการเดินทางออกมาเพื่อเสี่ยงโชค หวังร่ำรวยได้ทรัพย์สมบัติกลับไปยังบ้านเมืองของตน เพื่อสร้างฐานะใหม่ให้แก่ตนเอง¹

2.1.3 การหนีภัยสงคราม

ชาวอินเดียที่อพยพเข้ามา อาจเป็นพวกหนีภัยสงครามในบ้านเมืองของตน เพราะเหตุการณ์เกี่ยวกับเรื่องรบราฆ่าฟันกันมีมาตั้งแต่อินเดียยุคโบราณ ตัวอย่างเช่น พระเจ้าอโศกมหาราชทรงกรีธาทัพเสด็จปราบแคว้นกลิงคราษฎร์ ทำให้ชาวอินเดียได้รับความเดือดร้อน จึงหลบหนีภัยสงครามข้ามน้ำข้ามทะเลเข้ามา² แม้แต่ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะซึ่งขณะนั้นเป็นใหญ่ครอบครองอินเดียได้ ขณะเดียวกันมีราชวงศ์อื่นแยกปกครองเป็นอิสระอยู่หลายกลุ่ม จึงเกิดสงครามแย่งชิงอาณาเขตเพื่อความเป็นใหญ่ ผลัดกันแพ้ผลัดกันชนะเลื่อมล้ำอาณาเขตกันอยู่บ่อย ๆ ที่มีชื่อคือราชวงศ์จาลุกยะ (Chālukya) ได้มาเป็นใหญ่ต่อดินแดนทางเหนือของราชวงศ์ปัลลวะอยู่คราวหนึ่ง ฉะนั้นจึงมีเรื่องรบกันระหว่างสองราชวงศ์นี้บ่อย³ ดังเช่นรัชกาลของพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 แห่งราชวงศ์ปัลลวะ กับพระเจ้าปุลเกสีที่ 2 (Pulakesi II) แห่งราชวงศ์จาลุกยะ ต่อมาถูกโค่นลงในรัชกาลพระเจ้านรสิงหาวรมันที่ 1 (Narasimhavarman I) แห่งราชวงศ์ปัลลวะ เป็นต้น นอกจากนี้ได้ดินแดนของราชวงศ์ปัลลวะอยู่ในการครอบครองของราชวงศ์ปาณฑยะ (Pāṇdyas) ซึ่งราชวงศ์นี้เคยมารบกับราชวงศ์ปัลลวะและจาลุกยะ ผลัดเปลี่ยนกันมีอำนาจในดินแดนนี้ แต่ในที่สุดราชวงศ์ปัลลวะถูกราชวงศ์จาลุกยะตีพ่ายแพ้ และถูกราชวงศ์โจषะ

¹ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *สุวรรณภูมิ*. หน้า 11-16.

² พระยาอนุนามราชชน. (2532). *แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ*. หน้า 11.

³ แหล่งเดิม. หน้า 18.

(Cholas) และปาณฑยะเข้าเดิมจนสาบสูญสิ้นชื่อไป เป็นเหตุให้ชาวอินเดียใต้ที่โดนภัยสงคราม ต้องอพยพลงเรือเดินทางมายังเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและดินแดนอื่นในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้¹

2.1.4 การเผยแผ่ศาสนา

ชาวอินเดียได้มักถูกรังแกจากพวกอินเดียเหนือ คือพวกอารยัน เนื่องจากไม่ได้รับความสะดวกในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์² เนื่องจากศาสนาพราหมณ์นั้นจะปะปนกับชนต่างวรรณะหรือต่างเชื้อชาติย่อมถือเป็นบาป³ ซึ่งต่างจากพุทธศาสนาไม่เคยปรากฏว่าถูกใครบังคับ ด้วยเหตุนี้จึงทำให้กลุ่มพราหมณ์ พระเดินทางมาสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร เพื่อเผยแผ่ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและลัทธิไวษณพนิกาย รวมทั้งพุทธศาสนา นอกจากนี้ยังช่วยเผยแผ่วัฒนธรรมความเจริญให้แก่ชาวพื้นเมืองในดินแดนนี้ และยังช่วยทำให้การเดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายของบรรดาพ่อค้าชาวอินเดียทำได้อย่างสะดวกเป็นผลดียิ่งขึ้น และเมื่อคนพื้นเมืองเหล่านั้นรับวัฒนธรรมอินเดียแล้ว ย่อมจะเป็นมิตรสัมพันธ์ต่อกันอย่างมั่นคง และยังเป็นที่พักทางใจอาศัยประกอบกิจกรรมทางศาสนาในแดนไกลอีกด้วย⁴

2.1.5 สภาพภูมิศาสตร์ที่มีผลต่อการเดินเรือ

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครเป็นทางผ่านไปกลับของเส้นทางการค้าระหว่างอินเดียนับจีน ฉะนั้นในการเดินเรือสมัยก่อนจึงต้องอาศัยลมมรสุมช่วยในการเดินทางไปและกลับ คือลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ

การเดินเรือในสมัยนั้นได้พัฒนาจากการเดินเรือเลียบชายฝั่งมาเป็นการเดินเรือระยะทางไกลตัดข้ามมหาสมุทรหรือห้วงน้ำใหญ่ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นที่จะต้องมียานที่พักเพื่อให้เป็นที่พักผ่อนถ่ายสินค้า จอดพักซ่อมแซมเรือ เก็บรวบรวมเสบียงอาหาร หาน้ำจืดสำหรับ

¹ R.C. Majumdar. (1977). *Ancient India*. p.395-398.

² สิริวัฒน์ คำวันสา. (2522). *อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)*. หน้า 4.

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 6.

⁴ พระมหาอุทัย ฐมฺมสาโร. (2516). *พระพุทธศาสนาและโบราณคดีในทวีปเอเชีย*. หน้า 9-11.

การเดินทางต่อไป¹ สถานีพักเหล่านี้ต่อมาได้พัฒนาเป็นตลาด จุดแลกเปลี่ยน ขนถ่ายสินค้า และกลายเป็นเมืองท่าในที่สุด²

ในการเดินเรือจากอินเดียได้มาสู่เขมรก่อนเมืองพระนครจึงจำเป็นต้องมีสถานีพักดังกล่าว ซึ่งจากสภาพภูมิศาสตร์ทำให้คาบสมุทรลายุตตอนกลาง³ มีความสำคัญเป็นเสมือนสถานีพักสำหรับพ่อค้าชาวอินเดียและจีนก่อนที่จะเดินทางต่อไปยังดินแดนจุดหมายปลายทาง ดังนั้นบริเวณนี้จึงมีเมืองท่าโบราณเกิดขึ้น เช่น ตะกั่วป่า ควนลูกปัด (คลองท่อม) เวียงสระ พุนพิน⁴ ส่วนในเขมรก่อนเมืองพระนครมีออกแก้ว (Oc-Eo) ซึ่งอยู่บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำโขงเป็นเมืองท่าที่สำคัญเช่นเดียวกัน⁵ จึงเห็นได้ว่าสภาพภูมิศาสตร์เป็นปัจจัยหนึ่งในการเดินเรือเพื่อติดต่อค้าขายระหว่างอินเดียได้กับเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร โดยอาศัยผ่านตอนกลางของคาบสมุทรลายุ จึงทำให้สถานีการค้าทางฝั่งตะวันออกและฝั่งตะวันตกมีความสำคัญในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6-9

¹ ประเสริฐ วิทยารัฐ. (2528). "สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. หน้า 14.

² ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม - กุมภาพันธ์). "ประเทศไทยกับเส้นทางสายแพรวไหมทางทะเล : บทบาทของเมืองท่าโบราณในประเทศไทย," ศิลปากร. 33(6) : 14.

³ มีข้อที่น่าสังเกตในการเดินเรือที่นักโบราณคดีกล่าวถึง คือบริเวณดอลดรัม ได้มีผู้สร้างเรือแบบอาหรับตามที่กัปตันชินแบคซ์ และแล่นเรือเลยแนวละติจูดที่ 5 ไปทางเส้นศูนย์สูตร ปรากฏว่าเรือดังกล่าวเข้าไปในบริเวณดอลดรัม ทำให้เรือวนเวียนจนเสบียงอาหารและน้ำจืดหมด จึงเห็นได้ว่าแนวเส้นทางเดินเรือสมัยนั้นต้องมาขึ้นคาบสมุทรลายุตตอนกลางเป็นทางเหมาะสมที่สุด

ประเสริฐ วิทยารัฐ. (2528). เล่มเดิม. หน้า 15-16.

⁴ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม - กุมภาพันธ์). เล่มเดิม. หน้า 15-66.

⁵ เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสัจจ์. หน้า 22.

2.2 เส้นทางการค้าทางทะเลจากอินเดียไปสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

การศึกษาเส้นทางการค้าทางทะเล จำเป็นต้องศึกษาเมืองท่าโบราณ เส้นทาง การค้าขายและการเดินเรือ ตลอดจนเส้นทางข้ามคาบสมุทรมาลายู ดังจะได้กล่าวรายละเอียด ดังนี้

2.2.1 เมืองท่าโบราณของชาวอินเดียที่ใช้เดินทางติดต่อค้าขาย

หลักฐานจากจดหมายเหตุของนักภูมิศาสตร์ นักเดินทางชาวยุโรปและชาวจีน ตลอดจนเอกสารของชาวอินเดียที่เกี่ยวกับการเดินเรือ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าชาวอินเดียที่เดินทางมายังเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ มาจากทุกภาคของประเทศอินเดีย แต่มาจากภาคใต้มากที่สุด โดยอาศัยเมืองท่าสำคัญซึ่งตั้งอยู่บริเวณฝั่งทะเลด้าน ตะวันออก คือ

ตะวันออกเฉียงเหนือ มาจากเมืองท่าตามรลิปติ (Tamralipti) หรือตัมลุก (Tamluk) บนปากแม่น้ำคงคา และเมืองท่าซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองชิคาโคล (Chicacole) ในปัจจุบัน

ตะวันออกเฉียงใต้ มาจากเมืองท่าอมราวตี (Amravati) ใกล้ปากแม่น้ำ กฤษณา (Krishna) เมืองโสปัตมะ (Sōpatma)¹ เมืองกาญจีปุรัม (Kānchīpuram) หรือคอนจีแควรัม (Conjeeveram) ในปัจจุบัน เมืองมามัลลปุรัม (Mamallapuram) หรือ มาวลีปุรัม (Mavalipuram)² เมืองกาวิรีปัททินัม (Kaviripattinam) ปัจจุบันคือเมืองปอนดิเชอรี (Pondicherry) ตั้งอยู่บริเวณ ปากแม่น้ำกาเวรี และนาคปัททินัม (Nagapattinam)³

โดยเฉพาะอินเดียใต้สมัยราชวงศ์ปัลลวะนับว่ามีความสำคัญมากเพราะชาว อินเดียใต้ได้นำเอาวัฒนธรรมสมัยราชวงศ์ปัลลวะมาเผยแพร่ และปรากฏหลักฐานเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังเป็นภูมิภาคที่อยู่ใกล้ชิดติดกับทะเล มีเมืองท่าของตนเอง มีกองเรือมีความชำนาญ ในการเดินเรือ⁴ จึงสามารถเดินทางติดต่อกับต่างประเทศได้สะดวก

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 6-7.

² ไมเคิล ไรท์. (2539ก, พฤษภาคม). "จีนกับอินเดีย หลักฐานที่พบใหม่," *ศิลปวัฒนธรรม*.

17(7) : 63

³ Kailash K. Beri. (1994). *History and Culture of South-East Asia : Ancient & Medieval*. p.36.

⁴ Rama Shankar Tripathi. (1942). *History of Ancient India*. p.448.

จากการศึกษานำไปสู่ข้อสรุปว่า การติดต่อแลกเปลี่ยนสินค้าและการเผยแพร่วัฒนธรรมอินเดียในดินแดนเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ คงดำเนินติดต่อกันเป็นเวลาหลายร้อยปี นับตั้งแต่เริ่มต้นประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 2¹ โดยเฉพาะในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร (คริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9) ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียจากราชวงศ์ปัลลวะ เนื่องจากพบหลักฐานทางจารึกซึ่งลักษณะของรูปอักษรเหมือนรูปอักษรที่ใช้ในสมัยพระเจ้าติวสะกันทวรมัน (Sivaskandavarman) กษัตริย์แห่งราชวงศ์ปัลลวะ นอกจากนี้ยังพบหลักฐานทางด้านศิลปกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับอินเดียได้บนดินแดนแหลมมลายู เช่น ประติมากรรมศิลารูปพระนารายณ์สวมหมวกทรงกระบอก บริเวณตะกั่วป่าถึงอ่าวบ้านดอน² ดังนั้นบริเวณแหลมมลายูจึงเป็นศูนย์กลางในการติดต่อรับ-ซื้อสินค้า และศูนย์กลางถ่ายทอดวัฒนธรรมมายังดินแดนต่าง ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้รวมทั้งเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครด้วย เพราะลักษณะทางภูมิศาสตร์บังคับให้เป็นประตูและสะพานทางผ่านเข้าออกทุกอย่างจำต้องผ่านแหลมมลายูก่อนเสมอ ด้วยเหตุนี้ชาวอินเดียได้เมื่อจะเดินทางมายังเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครจึงใช้เส้นทางการค้าทางทะเลเป็นตัวส่งผ่าน³

2.2.2 เส้นทางการค้าขายและการเดินเรือ

ต้นเหตุแห่งการเผยแพร่วัฒนธรรมความเจริญ ตลอดจนการกระทบกระทั่งขัดแย้งทางผลประโยชน์ และปัญหาทั้งปวงระหว่างมนุษยชาติเผ่าต่าง ๆ ในสมัยก่อน เริ่มแรกมักเกิดจากการติดต่อค้าขายมีความสัมพันธ์ ไปมาหาสู่กัน ต่อไปก็เป็นการแสวงหาและรักษาผลประโยชน์ของตนเป็นที่ตั้ง ในสมัยโบราณการติดต่อค้าขายเป็นตัวนำและตัวเชื่อมให้มนุษย์ได้รู้จักพัฒนาวัฒนธรรมของตนให้โลกได้เจริญก้าวหน้ามาจนทุกวันนี้

¹ มานิต วัลลิโกดม. (2522, กรกฎาคม). "เส้นทางคมนาคมทางบกในประเทศไทย สมัยโบราณที่มีความสัมพันธ์กับการคมนาคมทางทะเล," ศิลปากร. 23(3) : 5.

² กองแก้ว วีระประจักษ์. (2529ก). จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12 - 14. หน้า 16.

³ ประเสริฐ วิทยาวัฐ. (2528). "สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. หน้า 15.

ดินแดนเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครและเอเซียตะวันออกเฉียงใต้ ได้รับวัฒนธรรมจากอินเดีย จีน ก็เนื่องมาจากการค้าเป็นเหตุชักนำ ในครั้งโบราณเส้นทางเดินติดต่อระหว่างประเทศตะวันตกกับประเทศตะวันออกมีเส้นทางสำคัญอยู่ 2 ทาง¹

ทางบก เรียกว่า “เส้นทางแพรไหม” (Silk Route) คือเส้นทางทางการค้าติดต่อระหว่างประเทศจีนกับประเทศทางตะวันตก อาทิ อินเดีย อิหร่าน อียิปต์ และประเทศต่าง ๆ ในคาบสมุทรเมดิเตอร์เรเนียนของยุโรป เหตุที่มีชื่อเรียกว่า เส้นทางแพรไหม เพราะสมัยโบราณสินค้าสำคัญที่นำไปจำหน่ายทางตะวันตกคือ ผ้าไหมที่สร้างขึ้นในประเทศจีน เพราะจีนเป็นประเทศแรกที่รู้จักทอผ้าไหมและเป็นสินค้าที่นิยมกันอย่างกว้างขวางทางประเทศตะวันตก

พาหนะที่ใช้บรรทุกเดินทาง ได้แก่ อูฐ ม้า ลา และล่อ ตั้งต้นเดินทางจากนครโลยางหรือลกเอียงและเชียงอันในประเทศจีน แล้วเดินทางผ่านป่าดงดอน ข้ามภูเขา แม่น้ำ ลำธาร มุ่งไปเอเซียกลางเป็นทอด ๆ จนถึงเมืองท่าฝั่งแม่น้ำไนล์ในอียิปต์หรือฝั่งตะวันออกของทะเลเมดิเตอร์เรเนียน จากนั้นถ่ายทอดสินค้าลงเรือต่อไปยังกรุงโรม และประเทศต่าง ๆ ในยุโรป ขากลับก็นำสินค้าจากตะวันตกมาจำหน่าย

เส้นทางแพรไหม ใช้กันมาแต่สมัยโรมัน เพราะเป็นเส้นทางสากลร่วมใช้กันหลายชาติ เป็นเส้นทางที่ลำบากต้องเดินทางไกล ผ่านป่าดงข้ามภูเขา ข้ามทะเลทราย บางคราวก็มีอันตรายจากโจรผู้ร้าย ต้องเสียภาษีแก่ผู้ปกครองท้องถิ่นมากมายหลายด่าน จึงมักทำให้สินค้ามีราคาแพง อย่างไรก็ตามเส้นทางนี้อำนวยประโยชน์ให้เป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งจีนได้ใช้ประโยชน์ตลอดเวลายาวนาน พระภิกษุจีน เช่น ฟาเหียน เหียนจ้ง (Hsuan - tsang) และพ่อค้าใช้เดินทางติดต่อกับอินเดีย เพื่อนำคัมภีร์พุทธศาสนา พระธาตุ พระพุทธรูป และความรู้ต่าง ๆ กลับไปเผยแผ่ในประเทศจีน²

ทางทะเล เรียกว่า “เส้นทางเครื่องเทศ” (Spice Route) คือเส้นทางเดินเรือทะเลติดต่อค้าขายระหว่างประเทศในตะวันออกกลาง (อาหรับ) อินเดีย เอเซียตะวันออกเฉียงใต้และจีน เหตุที่ได้ชื่อเรียกว่า เส้นทางเครื่องเทศ เพราะในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ 2 - 5

¹ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *เรื่องน่ารู้ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร*. หน้า 49-50.

² C.G.F. Simkin. (1968). *The Traditional Trade of Asia*. p.86-87.

สินค้าสำคัญอันเป็นที่ต้องการของอาณาจักรโรมันคือ เครื่องเทศ ซึ่งมีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

เส้นทางเครื่องเทศนี้สะดวก คือผ่านอ่าวเบงกอลแล้วก็เลียบชายฝั่งมลายูไปอ้อมปลายแหลมมลายูที่ช่องแคบมะละกา เพื่อไปสู่หมู่เกาะต่าง ๆ ของอินโดนีเซียและมาสู่แผ่นดินใหญ่ของอินโดจีน คือ ไทย กัมพูชา เวียดนาม และจีน การเดินทางไม่ต้องขนถ่ายบ่อยนัก และสามารถนำคนและสินค้ามาได้คราวละมาก ๆ อันตรายก็มีพวกโจรสลัดทะเล ผจญกับลมพายุได้ฝุ่นเรืออับปาง และต้องเสียภาษีเบียดเบียนรายทางตามเมืองทำให้แก่กษัตริย์หรือเจ้าผู้ครองนคร ผู้มีอำนาจควบคุมเมืองท่า และท้องทะเลนั้น ๆ¹ เมื่อโจรสลัดทะเลชุกชุมทางฝั่งทะเลตะวันตก ตลอดจนปลายแหลมมลายู² จึงได้เกิดเส้นทางข้ามแหลมมลายูขึ้นหลายทางเพื่อขนถ่ายสินค้าข้ามไปสู่ทะเลอีกฟากหนึ่ง และเป็นเส้นทางแก้ปัญหาเรื่องลมมรสุมด้วย คือช่วยให้การเดินทางสะดวกรวดเร็วขึ้นไม่ต้องรอคอยลมมรสุมเสียเวลานานอย่างแต่ก่อน

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าการเดินเรือและแลกเปลี่ยนสินค้ามีมานานแล้ว ดังปรากฏหลักฐานในสมัยราชวงศ์เมารยะปกครองอินเดียภาคเหนือ มีการสนับสนุนส่งเสริมการค้าขายให้พัฒนามากกว้างขวางออกไป จนถึงสมัยราชวงศ์คุปตะยิ่งเจริญรุ่งเรืองมาก ต่อมาสมัยราชวงศ์ปัลลวะปกครองอินเดียใต้ได้สืบทอดเส้นทางการค้าทางทะเล (ภาพประกอบ 6) ดังมีเส้นทางต่อไปนี้

เส้นทางที่หนึ่ง จากเมืองท่าตามรลิตหรือดัมลุก บนปากแม่น้ำคงคา ข้ามอ่าว เบงกอลเข้าสู่อ่าวเมาะตะมะบริเวณเมืองมะละแหม่ง เข้าด่านแม่สอด

เส้นทางที่สอง จากเมืองท่าซึ่งอยู่ใกล้กับเมืองชิดาโคลในปัจจุบัน ข้ามอ่าวเบงกอล บรรจบกับเส้นทางแรกบริเวณอ่าวเมาะตะมะ แล่นเลียบชายฝั่งขึ้นบกที่ท่ามะริด ทะวาย เข้าสู่ด่านพระเจดีย์ 3 องค์ ในเขตจังหวัดกาญจนบุรี³ จากนั้นทั้งสองสายเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา

¹ C.G.F. Simkin. (1968). *The Traditional Trade of Asia*. p.51.

² พระครูอินทปัญญาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ). (2540). *แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน*. หน้า 23.

³ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *สุวัณณภูมิ*. หน้า 54-64.

ผ่านไปยังแม่น้ำโขงโดยผ่านทางเมืองศรีเทพ เข้าสู่ลุ่มแม่น้ำมูลและที่ราบสูงโคราช ผ่านไปที่เมืองจำปาศักดิ์ เข้าสู่เขมรมัยก่อนเมืองพระนคร¹

เส้นทางที่สาม ออกจากหลายเมืองท่า ได้แก่ เมืองอมราวดีใกล้ปากแม่น้ำกฤษณา เมืองโสปัตตะ เมืองกาญจิปุรัม เมืองมัลลปุรัมหรือมาลปุรัม เมืองกาวิรีปฏินัมและนาคปฏินัม² จากเมืองท่าเหล่านี้แยกออกเป็น สายแรกผ่านหมู่เกาะอันดามันและนิโคบาร์เข้าสู่แหลมมลายู (เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู) หรืออ้อมแหลมมลายู โดยผ่านทางช่องแคบมะละกา³ อีกสายหนึ่งแล่นผ่านหมู่เกาะนิโคบาร์และแหลมอจิน (Achin) ในเกาะสุมาตรา เข้าสู่ช่องแคบซุนดา อ้อมแหลมมลายู จากนั้นเดินทางเข้าสู่ลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เดินบกต่อไปยังลุ่มแม่น้ำโขง ผ่านเมืองศรีเทพ ที่ราบสูงโคราช เข้าสู่เมืองจำปาศักดิ์⁴ หรือตัดข้ามอ่าวไทย เข้าสู่ชายฝั่งทะเลตอนใต้ของเขมรมัยก่อนเมืองพระนคร⁵

2.2.3 เส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู

การเดินทางได้พัฒนาจากเลียบชายฝั่งมาเป็นตัดข้ามมหาสมุทร จึงจำเป็นต้องมีสถานีพักเพื่อเป็นที่ซ่อมแซมเรือ เก็บรวบรวมเสบียงอาหาร ฯลฯ ดังนั้นบริเวณคาบสมุทรมลายูจึงเป็นเสมือนศูนย์รวมหรือชุมทางการเดินเรือค้าขายที่เรือจากซีกโลกตะวันออกและซีกโลกตะวันตกต้องแวะพัก เกิดเป็นเส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู⁶

สาเหตุที่ทำให้เกิดเส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู นักวิชาการได้เสนอเหตุผลพอสรุปได้คือ

1. การเดินเรือทะเลติดต่อค้าขายในสมัยโบราณ เริ่มแรกมุ่งอาศัยการเดินทางเรือทางน้ำเป็นหลักทั้งต้นทางปลายทาง ไม่มีการอาศัยการขนถ่ายสินค้าเข้าช่วย เนื่องจากการค้า

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 7.

² Kailash K. Beri. (1994). *History and Culture of South-East Asia : Ancient & Medieval*. p.36.

³ *Ibid.* p.37.

⁴ ดี.จี.อี. ฮอลล์. (2526). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South-East Asia*. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. หน้า 31.

⁵ Kailash K. Beri. (1994). *loc. cit.*

⁶ O.W. Wolters. (1967). *Early Indonesian Commerce*. p.31-36.

อยู่ในวงจำกัดและยังทำการค้าติดต่อกันน้อย การแล่นเรือติดต่อระหว่างซีกด้านมหาสมุทรอินเดียกับซีกด้านทะเลจีนใต้ในมหาสมุทรแปซิฟิกจำเป็นต้องแล่นเรือผ่านช่องแคบมะละกาปลายแหลมมลายู และช่องแคบซุนดาในหมู่เกาะอินโดนีเซีย ไม่มีทางไปทางอื่นได้ ด้วยความจำเป็นบังคับ แหลมมลายูมีลักษณะเป็นลำแขนยาวกั้นขวางอยู่ การเดินทางข้ามคาบสมุทรยังไม่รู้จักใช้กัน ต่อมาเมื่อการค้าการติดต่อทางเรือระหว่างดินแดนต่าง ๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เจริญรุ่งเรือง เรือเดินทะเลมีมาก อาณาจักรทะเลใต้มีอำนาจสามารถควบคุมช่องแคบมะละกาช่องแคบซุนดาไว้ได้หมด เรือชาติต่าง ๆ ที่แล่นผ่านช่องแคบจะต้องถูกเรียกเก็บภาษีหรือถูกขูดรีดภาษีแพง ๆ ตามลักษณะผู้มีอำนาจ ในขณะเดียวกันบริเวณตามชายฝั่งทะเลทั้งด้านตะวันตกและด้านตะวันออกของแหลมมลายู นับวันแต่เกิดมีเรือโจรสลัดชุกชุม คอยดักแย่งชิงปล้นสดมภ์เรือสินค้าที่แล่นขึ้นล่องอยู่เสมอ ทำให้เกิดการเสียชีวิตและทรัพย์สินเสียหาย ที่ร้ายแรงถึงเรืออัปปางก็มี กิดดิษฐ์ที่เรื่องอันตรายนในการแล่นเรืออ้อมปลายแหลมมลายูผ่านช่องแคบมะละกาเป็นที่ทราบกันทั่วไป ดังนั้นพ่อค้าวาณิชจึงได้คิดหาทางหลบหลีกอันตรายจากโจรสลัดและการถูกบังคับเรียกเก็บภาษีผ่านแดนแพง ๆ จากอาณาจักรทะเลใต้หรือศรีวิชัย อันเป็นเหตุให้พ่อค้าและผู้เดินทางหันมาสนใจแสวงหาเส้นทางข้ามคาบสมุทร¹

2. เมื่อพลเมืองมีจำนวนมากขึ้น ก็จำเป็นต้องขยายชุมชน หรือแยกตัวไปตั้งเป็นชุมชนขึ้นใหม่ตามแหล่งที่เหมาะสมทางภูมิศาสตร์และความอุดมสมบูรณ์ทางการเพาะปลูก ทำนาทำไร่ เมื่อเกิดเมืองขึ้นทั้งสองฟากฝั่งทะเล คือทั้งชายฝั่งทะเลตะวันตกและชายฝั่งทะเลตะวันออก ทำให้เกิดการคมนาคมเป็นเส้นทางติดต่อกัน

3. ดินแดนแหลมมลายูมีลักษณะถูกบังคับทางภูมิศาสตร์มากที่สุดอย่างหนึ่ง จนกลายเป็นอิทธิพลสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องในชีวิตประจำวันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ คือมีลมมรสุมพัดผ่านตลอดปี ทั้งลมมรสุมทิศตะวันตกเฉียงใต้ (พัดระหว่างเดือนเมษายน - สิงหาคม) และลมมรสุมทิศตะวันออกเฉียงเหนือซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ลมสำเภา” (พัดระหว่างเดือนกันยายน - มีนาคม) ดังนั้นจะเห็นว่าการเดินเรือติดต่อหรือผ่านแหลมมลายูมีข้อจำกัดในเรื่องฤดูกาลเป็นสำคัญ กล่าวคือสามารถใช้เวลาแล่นติดต่อได้เพียงคราวละประมาณ 6 เดือน ถ้าถึงฤดูมรสุมทาง

¹ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). สุวรรณภูมิ. หน้า 66.

ฟากฝั่งใดย่อมไม่สามารถจะแล่นเรือได้สะดวกปลอดภัย เนื่องจากมีคลื่นลมแรงและมีพายุเกิดขึ้นบ่อย ๆ เรือสินค้าที่แล่นผ่านแหลมมลายูจำเป็นต้องเสียเวลาหยุดจอดแวะตามเมืองท่าต่าง ๆ เพื่อหลบคลื่นลมครวระหลายเดือน ทำให้ต้องเสียเวลามากในการเดินทาง ความล่าช้าจากการติดลมมรสุมตลอดจนความล่าช้าถ้าต้องแล่นเรืออ้อมปลายแหลมมลายู ทำให้บรรดาพ่อค้านักเดินเรือคิดหาทางขนถ่ายสินค้าหรือผู้โดยสารคิดเปลี่ยนเส้นทาง โดยใช้เส้นทางตัดข้ามแหลมมลายูแทน เพราะสามารถย่นระยะทางได้ตลอดจนมีความปลอดภัยกว่า และทันออกเรือเดินทางยังอีกฟากหนึ่งของทะเล ไม่จำเป็นต้องรอลมมรสุมให้เสียเวลา¹

4. เพื่อรักษาผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ กล่าวคือ ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ นอกจากมีความอุดมสมบูรณ์ทางทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ความสำคัญทางด้านภูมิศาสตร์ก็เป็นลักษณะเด่นแตกต่างจากที่อื่น เมื่อกิจการเดินเรือค้าขายถือเป็นสิ่งจำเป็นทางเศรษฐกิจของดินแดนต่าง ๆ จึงทำให้เกิดการแข่งขันทางการค้าขึ้นระหว่างพ่อค้าวานิชชาติต่าง ๆ และบรรดาแคว้น ที่อยู่ในย่านการเดินเรือหรือย่านการค้าบนแหลมมลายู เพื่อผลประโยชน์ของตนจึงขยายชุมชนไปตั้งเมืองท่าขึ้นตามเส้นทางข้ามคาบสมุทร สำหรับคอยควบคุมเส้นทางการติดต่อค้าขาย คือเก็บภาษีและเป็นตลาดการค้านานาชาติ อันเป็นการแสวงหาโภคทรัพย์มาบำรุงเศรษฐกิจให้เจริญรุ่งเรือง²

เส้นทางข้ามคาบสมุทร (ภาพประกอบ 7) มีหลายเส้นทาง แยกออกได้เป็น 7 สาย ได้แก่

เส้นทางที่หนึ่ง เส้นทางตะนาวศรี เริ่มจากเมืองมะริด ตะนาวศรี ข้าม “ช่องสิงขร” หรือ “ช่องสันพร้าว” ซึ่งเป็นทางข้ามทิวเขาตะนาวศรี เขตแดนประเทศไทยกับพม่า อยู่ในตำบลเกาะหลัก อำเภอเมือง จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สูง 400 เมตร อยู่ในเขตไทย มีถนนจากจังหวัดกับสถานีบ้านหนองหิน แล้วหักไปทางตะวันตก ข้ามทางหลวงแผ่นดินสาย 5 (เพชรเกษม) จนถึงช่องเขา ระยะทางประมาณ 23 กิโลเมตรเข้าไปในเขตพม่าเป็นทางเท้า ช่องทางนี้เป็นเส้นทาง

¹ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2524, กรกฎาคม). “เมืองท่าสำคัญบนแหลมมลายู,” ศิลปากร. 25(3) : 99-100.

² พระครูอินทปัญญาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ). (2540). แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน. หน้า 24.

ที่สำคัญมาแต่โบราณ เพราะเคยเป็นทางเดินทัพทั้งไทยและพม่า และใช้ติดต่อค้าขายกับเมือง
ตะนาวศรีและเมืองมะริดออกอ่าวไทยที่อำเภอทับสะแก จังหวัดประจวบคีรีขันธ์¹

เส้นทางที่สอง เส้นทางข้ามคอคอดกระจากฝั่งตะวันตก เป็นส่วนที่แคบ
ที่สุดของแหลมมลายู จากแม่น้ำกระบือ อำเภอกระบือ จังหวัดระนอง มาออกทางจังหวัดชุมพร
ฝั่งตะวันออก² ในสมัยโบราณเส้นทางนี้เคยเป็นย่านกลางสำหรับเดินทางข้ามระหว่างดินแดน
ทั้งสองฝั่ง และยังมีทางจากบ้านทับหลี อำเภอกระบือ สามารถเดินทางมาออกที่อำเภอสวี
จังหวัดชุมพร ตรงที่เรียกช่องเขานาค สมัยก่อนมีทางเรือเดินผ่านได้ การเดินทัพของพม่าเพื่อ
มาตีเมืองชุมพร และการเสด็จประพาสหัวเมืองปักษ์ใต้ของในหลวงรัชกาลที่ 5 และ 6 ในสมัย
กรุงรัตนโกสินทร์ก็อาศัยใช้เส้นทางเดินบกจากเมืองกระบือมาชุมพรสายนี้

ถัดลงมาทางใต้อีกเล็กน้อย มีทางเดินตัดข้ามแหลมมลายูเหมือนกัน แต่เป็น
ทางที่ไม่ค่อยนิยมใช้ คงใช้กันเพื่อติดต่อภายในดินแดนมากกว่า จึงไม่ใช่เส้นทางสำคัญ คือ จาก
ราชกรุต อำเภอเมือง จังหวัดระนอง เดินโดยอาศัยแนวคลองราชกรุตซึ่งไหลออกสู่ทะเลอันดามัน
ยาวประมาณ 20 กิโลเมตร เดินทางผ่านอำเภอพะโต๊ะ จังหวัดชุมพร ข้ามเขามาออกอำเภอ
หลังสวน จังหวัดชุมพร หรือตัดลงแม่น้ำหลังสวนล่องเรือไปออกปากน้ำในทะเลอ่าวไทยได้
สะดวก เพราะแม่น้ำหลังสวนเป็นแม่น้ำใหญ่ใช้คมนาคมได้ตลอดปีแม้ในปัจจุบัน

เส้นทางที่สาม เส้นทางแม่น้ำตะกั่วป่า ให้แล่นเรือขึ้นมาตามลำแม่น้ำ
ตะกั่วป่า จังหวัดพังงา เมื่อถึงเขาพระนารายณ์ เขาเวียง อันเป็นที่ตั้งเมืองตะกั่วป่าเก่า แล้วเดินบกข้าม
เขาสก พอลงเขาก็ลงคลองสก คลองยัน ต่อลงแม่น้ำพุมดวง ในเขตอำเภอคีรีรัฐนิคม จังหวัด

¹ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). *สุวัณณภูมิ*. หน้า 65.

² แหล่งเดิม.

สุราษฎร์ธานี แล้วล่องลงมาตามลำแม่น้ำพุมดวง ออกทะเลที่อำเภอบ้านดอน แม่น้ำพุมดวงเป็นแม่น้ำใหญ่เดินเรือได้ตลอดปี¹

ถ้าประสงค์จะไปเมืองนครศรีธรรมราช ก็แยกเข้าไปตามลำแม่น้ำหลวง (ตาปี) ก่อนถึงท่าข้ามเล็กน้อย ได้อีกทางหนึ่ง อำเภอพระแสง อำเภอบ้านนาสาร อำเภอเวียงสระ อำเภอทุ่งใหญ่ และอำเภอฉวาง ซึ่งล้วนเป็นเมืองที่พบร่องรอยของวัฒนธรรมเก่าแก่ทั้งสิ้น ก็อยู่สองฟากฝั่งใกล้แม่น้ำหลวง (ตาปี) ทั้งสิ้น และจากอำเภอฉวางมีทางเดินจากบ้านจันดี ตำบลช้างกลาง ผ่านช่องเขาตรงไปทะเลเขาแก้ว อำเภอลานสกาของจังหวัดนครศรีธรรมราช หรือไปถึงเมืองนครศรีธรรมราชได้ เป็นเส้นทางเดินที่ใช้มาแต่โบราณและใช้เวลาสั้นมาก²

เส้นทางที่สี่ เส้นทางปากพนม เริ่มจากปากคลองลาว (เป็นท่าเรือเก่า) เดินอยู่ในเขตความปกครองของจังหวัดสุราษฎร์ธานี ปัจจุบันเป็นอำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ ติดทะเลอันดามันแล้วเดินผ่านตำบลเขาต่อตรงไปบ้านปากพนม ซึ่งเป็นจุดรวมของคลอง 2 สาย คือคลองสกกกับคลองพนม การเดินทางจำเป็นต้องข้ามคลองตรงสุดหัวเขาพนม เพื่อเดินทางต่อไปยังบ้านพังการ บ้านยางยวน บ้านตาขุน ฯลฯ ไปบรรจบลงแม่น้ำพุมดวงล่องต่อไปสู่แม่น้ำตาปี ออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน หรือจะเดินบกโดยตลอดก็ได้เพราะมีเส้นทางเดินมาแต่โบราณ³

¹ เมืองตะกั่วป่าเก่าที่เขาพระนารายณ์นั้นมีความสำคัญมาก เพราะนอกจากได้พบรูปเทวดาผู้ชาย 2 องค์ และรูปเทวดาผู้หญิง 1 องค์ ศิลปะแบบปัลลวะในอินเดียได้แล้วยังพบซากเรือเดินทะเล และอื่น ๆ อีกมาก

Reginald le May. (1954). *The Culture of South - East Asia : the Heritage of India*. p.29, 80-81.

² ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2522, มีนาคม-พฤษภาคม). "เส้นทางเดินบกข้ามเขาสกกแต่โบราณ," *ศิลปากร*. 23(1-2) : 113-117.

³ ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2524, กรกฎาคม) "เมืองท่าสำคัญบนแหลมมลายู," *ศิลปากร*. 25(3) : 67-70.

เส้นทางที่ห้า เส้นทางคลองท่อม ในอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ เดินบกขึ้นไปยัง ตำบลคลองท่อมเหนือ เพื่อลงคลองสินปุน แล้วล่องตามน้ำไปบรรจบลงแม่น้ำหลวง (ตาปี) ที่อำเภอพระแสงอีกต่อหนึ่ง ไปออกทะเลที่อ่าวบ้านดอน หรือจะแยกขึ้นไปยังอำเภอฉวางก็ได้ นอกจากนี้ยังมีทางเดินติดต่อระหว่างพังงากับกระบี่โดยอาศัยเดินเลียบเขาผ่านอำเภอทับปุด จังหวัดพังงา มายังอำเภออ่าวลึก จังหวัดกระบี่ได้ เป็นทางสั้นใช้ติดต่อภายใน¹

เส้นทางที่หก เส้นทางแม่น้ำตรัง เข้ามาทางปากแม่น้ำ ผ่านควนธานี (เมืองตรังเก่า) ขึ้นบกเดินทางผ่านอำเภอห้วยยอด เขาขาว มาทะเลลูกะปาง จากนั้นเข้าตำบลที่วัง อำเภอทุ่งสง แล้วผ่านช่องเขาเข้าเขตอำเภอร่อนพิบูลย์ ไปออกทะเลที่อ่าวปากพนัง จังหวัดนครศรีธรรมราช เส้นทางนี้มีความสำคัญมากมาแต่โบราณทุกยุคทุกสมัย ชาวบ้านอาศัยเรือบรรทุกหมูจากอำเภอทุ่งสงไปออกแม่น้ำกันตัง

นอกจากนี้ ยังมีทางเดินโบราณของชาวอินเดียอีกทางหนึ่ง โดยเข้ามาทางปาก แม่น้ำกันตังผ่านอำเภอห้วยยอด อำเภอสิเกา ในจังหวัดตรัง เดินบกผ่านช่องเขาใหญ่ เข้าเขตอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ เพื่อลงคลองสินปุน ไปบรรจบแม่น้ำหลวง (ตาปี) ออกทะเลอ่าวบ้านดอน

อนึ่ง ระหว่างอำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง กับอำเภอทุ่งสง จังหวัดนครศรีธรรมราช มีสาขาของคลองพากับสาขาของคลองวังหีบ ติดต่อกันได้สะดวกมาแต่โบราณ²

เส้นทางที่เจ็ด เส้นทางไทรบุรี เริ่มจากแม่น้ำไทรบุรี (ต้นน้ำอยู่ในเขตอำเภอบันนังสตา จังหวัดยะลา) ไปลงแม่น้ำปัตตานี ที่ปากน้ำปัตตานี จังหวัดปัตตานี³

1 ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์. (2524, กรกฎาคม) "เมืองท่าสำคัญบนแหลมมลายู," ศิลปากร. 25(3) : 70-75.

² แหล่งเดิม.

³ ธนิต อยู่โพธิ์. (2510). สุวรรณภูมิ. หน้า 66.

จากการศึกษาพบว่าในบรรดาเส้นทางที่ได้กล่าวมา เส้นทางที่ออกจากเมืองกาญจิปุรัม มามัลลปุรัม (มาวลีปุรัม) และนาคปฏิกุณัม¹ ในอินเดียได้เป็นเส้นทางที่สำคัญในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 เนื่องจากบริเวณดังกล่าวพบหลักฐานว่าเป็นเมืองท่าที่มีการติดต่อค้าขายระหว่างอินเดียกับจีน โดยมีเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครซึ่งเป็นดินแดนหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เป็นทางผ่าน เมื่อออกจากเมืองท่าเหล่านี้ ได้เดินทางข้ามหมู่เกาะอันดามันและนิโคบาร์ตัดข้ามคาบสมุทรมลายู เพื่อมุ่งสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร การใช้เส้นทางตัดข้ามคาบสมุทรโดยไม่ยอมอ้อมแหลม สันนิษฐานว่าในระยะนั้นช่องแคบมะละกาเต็มไปด้วยโจรสลัดชุกชุม ประกอบกับเรือของชาวอินเดียลำเล็กคนเรือก็น้อยเกินกว่าที่จะสู้รบกับโจรสลัดได้ จึงนิยมการตัดข้ามแหลมมลายูซึ่งปลอดภัยกว่า นอกจากนี้บริเวณคาบสมุทรมลายูโดยเฉพาะตะกั่วป่าและอ่าวบ้านดอน ยังเป็นที่หลบลมมรสุมได้เป็นอย่างดี เส้นทางดังกล่าวใช้เป็นเส้นทางลำเลียงสินค้าและใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อทั่วไป ในบรรดาเส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายู ที่นับว่ามีความสำคัญที่สุด มีอย่างน้อย 3 สาย คือ

สายที่ 3 เป็นเส้นทางตะกั่วป่ากับเมืองไชยา และบริเวณรอบอ่าวบ้านดอน

สายที่ 4 เป็นเส้นทางปากพนม เริ่มจากปากคลองลาว ออกอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน

สายที่ 5 เป็นเส้นทางคลองท่อม ออกอ่าวไทยที่อ่าวบ้านดอน

เส้นทางทั้งสามพบหลักฐานการติดต่อระหว่างอินเดียได้กับคาบสมุทรมลายู อาทิ สถานการค้าของชุมชนโบราณและประติมากรรมในศาสนาฮินดู เช่น พระนารายณ์แบบ

¹ กาญจิปุรัม หรือคอนจีเวรัม เป็นเมืองหลวง มามัลลปุรัม (มาวลีปุรัม) เป็นท่าหลวง และนาคปฏิกุณัม เป็นท่ารองในสมัยราชวงศ์ปัลลวะ

ไมเคิล ไรท์. (2539ก, พฤษภาคม). "จีนกับอินเดีย หลักฐานที่พบใหม่," ศิลปวัฒนธรรม. 17(7) : 63.

² พระครูอินทปัญญาจารย์. (พุทธทาส อินทปญฺโญ) (2540). แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน. หน้า 23.

สวมหมวกแขก ที่ตะกั่วป่า เวียงสระ และศรีวิชัย (พุนพิน)¹ พบตราประทับซึ่งมีตัวอักษรอินเดียได้ (อักษรปัลลวะ) และลูกปัดรูปต่าง ๆ ที่ควนลูกปัด (คลองท่อม)² ซึ่งหลักฐานดังกล่าวแสดงให้เห็นถึงการรับนับถือศาสนาฮินดูในลัทธิต่าง ๆ มีไศวนิกายหรือการนับถือพระศิวะเป็นใหญ่ และไวษณพนิกายหรือการนับถือพระวิษณุ นอกจากนี้ ยังมีวัฒนธรรมทางภาษาเข้ามาพร้อมกับศาสนาในรูปของหลักฐานทางจารึก ซึ่งมีการใช้ตัวอักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต³ ด้วย จากหลักฐานดังกล่าวจึงอาจสันนิษฐานได้ว่า ชาวอินเดียได้ได้เดินทางตัดข้ามคาบสมุทรมาลายูและตั้งนิคมการค้าขึ้นที่นี่เพื่อใช้เป็นจุดแลกเปลี่ยน ขนถ่ายสินค้า ช่อมแซมเรือ และเตรียมเสบียงอาหารสำหรับการเดินทางต่อไป

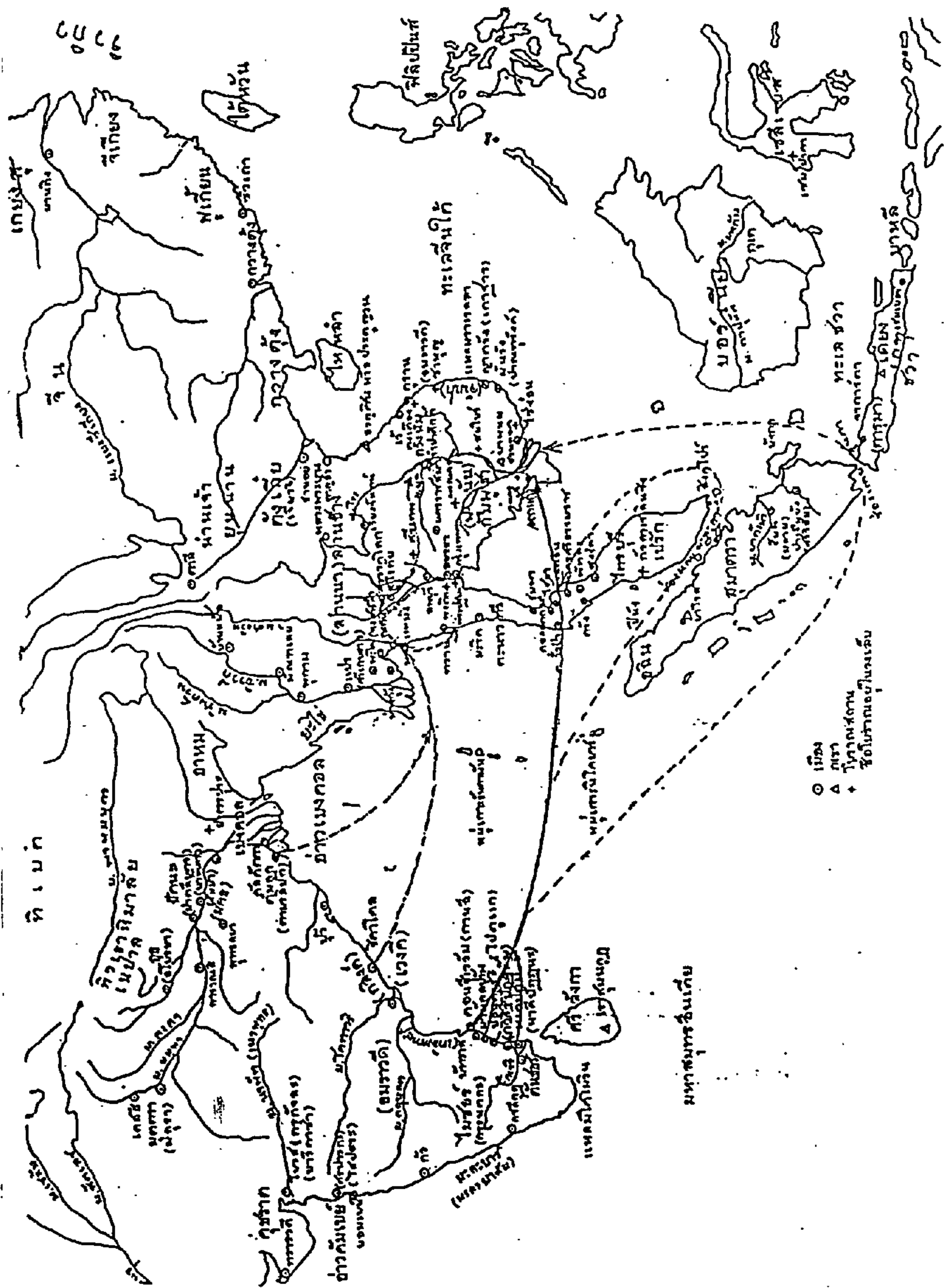
เมื่อตัดข้ามคาบสมุทรมาลายูได้แล้วก็สามารถจะลงเรือเดินทางต่อไปยังจุดหมายปลายทาง นั่นคือเมืองท่าออกแก้ว (Oc-Eo) ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งถือว่าเป็นเมืองท่าที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยฟูนัน⁴ เมื่อเจนละได้ครอบครองฟูนัน เมืองท่านี้ก็ตกเป็นของเจนละไปโดยปริยาย

¹ พระครูอินทปัญญาจารย์. (พุทธทาส อินทปณฺโณ) (2540). แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าวบ้านดอน. หน้า 25.

² ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม - กุมภาพันธ์). "ประเทศไทยกับเส้นทางสายแพรไหมทางทะเล : บทบาทของเมืองท่าโบราณในประเทศไทย," ศิลปากร. 33(6) : 16.

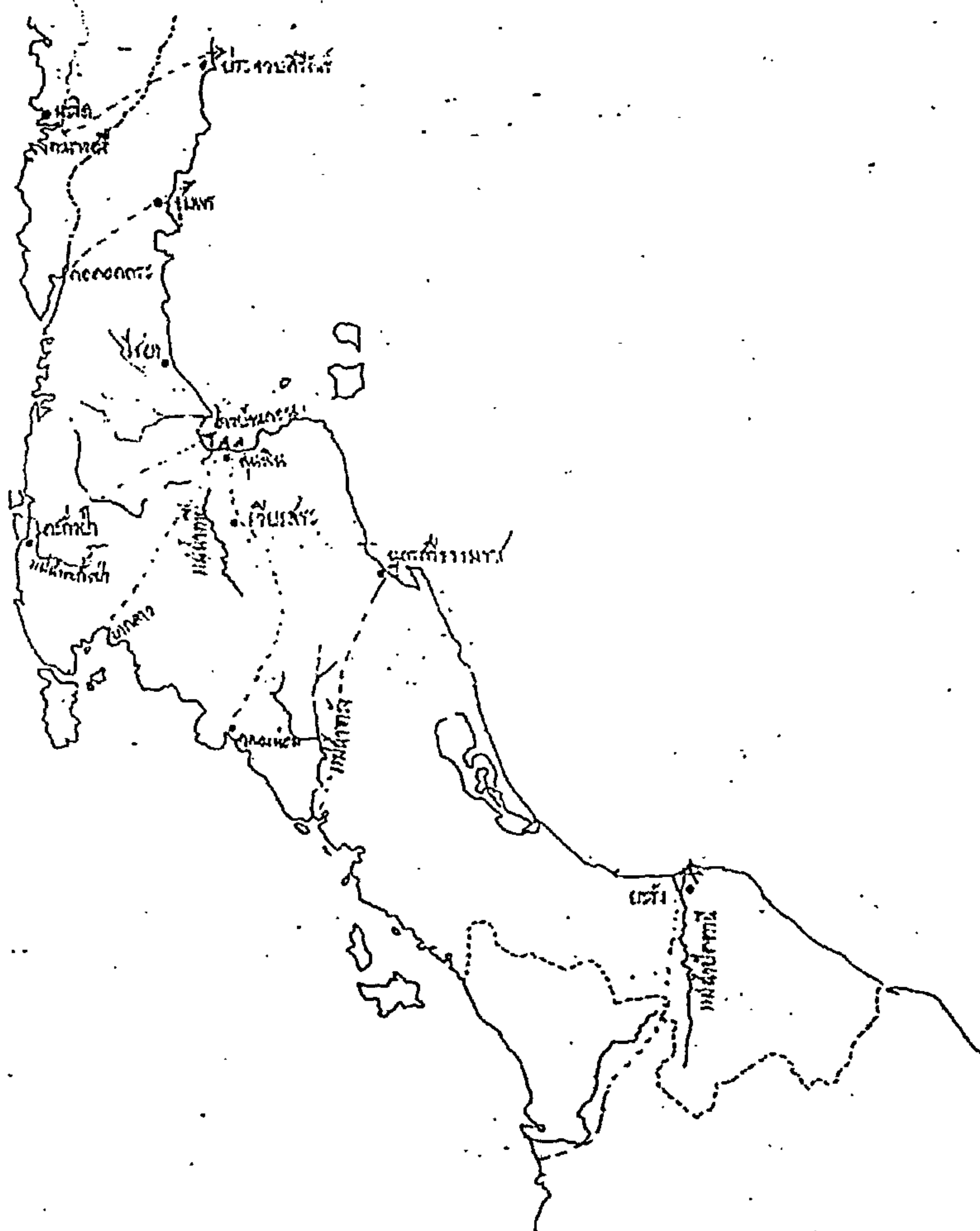
³ อมรา ชันติสิทธิ และ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2539). "ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ฉบับต้นแบบ. หน้า 186.

⁴ เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสัจจ์. หน้า 22.

ภาพประกอบ 6 แผนที่แสดงเส้นทางจากอินเดียเข้าสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ที่มา : ม.จ.สุภัททิย จิตกุล. (2535). ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000. หน้า 258.

ภาพประกอบ 7 แผนที่แสดงเส้นทางข้ามคาบสมุทรลพบุรี

ที่มา : อมรา ชันติสิทธิ และ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2539). "ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้," ใน สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ฉบับต้นแบบ. หน้า 145.

บทที่ 3

วัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีเป็นพยานที่แสดงว่าเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครซึ่งเป็นดินแดนหนึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีพัฒนาการทางวัฒนธรรมเป็นของตนเองอยู่ก่อนที่จะรับวัฒนธรรมของอินเดียได้ (สมัยราชวงศ์ปัลลวะ) ดังนั้น การเสาะแสวงหาลักษณะวัฒนธรรมดั้งเดิมจึงเป็นเรื่องยากซึ่งต้องอาศัยหลักฐานการตีความทางโบราณคดี และหลักฐานทางประวัติศาสตร์มาช่วยให้กระจ่างขึ้นเพื่อทำการสรุปลักษณะของวัฒนธรรมดั้งเดิมก่อนรับอิทธิพลจากภายนอก

3.1 วัฒนธรรมดั้งเดิมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ชาวพื้นเมืองของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองก่อนที่จะรับวัฒนธรรมอินเดียดังนี้ คือ

ก. ด้านเกษตรกรรมและการดำรงชีพ รู้จักทำการเพาะปลูกทั้งแบบทำไร่เลื่อนลอย และอยู่กับที่โดยมีระบบการชลประทานเข้าช่วย รู้จักการเลี้ยงสัตว์ เช่น หมู วัวและควายไว้เป็นอาหารและใช้งาน รู้จักนำโลหะมาประดิษฐ์เป็นเครื่องมือ เครื่องใช้ เครื่องประดับและทำอาวุธ มีความชำนาญในการเดินเรือ สามารถทอผ้าจากปอและไหม¹

ข. ด้านสังคม ให้ความสำคัญแก่สตรี มีการสืบทอดสายหรือสืบทอดมรดกทางฝ่ายสตรี² มีการปกครองเป็นแบบหมู่บ้านซึ่งเป็นผลมาจากการทำการเพาะปลูกและมีหัวหน้าดำเนินการปกครองแต่ละหมู่บ้าน³

ค. ด้านศาสนา มีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการดำรงชีพ เช่น พิธีเกี่ยวกับการกสิกรรม มีความเชื่อในเรื่องภูติผีปีศาจและวิญญาณของธรรมชาติ เช่น เชื่อในอิทธิฤทธิ์ของวิญญาณมนุษย์ที่ตายไปแล้ว เชื่อว่าสิ่งต่าง ๆ ตามธรรมชาติ มีพลังวิญญาณ

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.38.

² R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.65.

³ *Ibid.* p.60.

เช่น พื้นดิน ต้นข้าว ภูเขา ฯลฯ ต่างก็มีพลังวิญญาณของตนอยู่ นิยมสร้างที่เคารพบูชาไว้ในที่สูง มีการเล่านิทานปรัมปรา (Mythology)¹

ง. ด้านภาษาและความเป็นอยู่ มีภาษาพูดเป็นของตนเองซึ่งเป็นคำโดด แต่ยังไม่ได้พัฒนาตัวอักษรขึ้นมาใช้เป็นภาษาเขียน ชอบเคี้ยวหมาก พลุ ชอบสักตามร่างกายเนื่องจากเชื่อว่าจะทำให้อยู่ยงคงกระพัน นิยมสร้างบ้านเรือนแบบใต้ถุนสูง ไม่นิยมใส่เสื้อผ้า²

3.2 วัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียได้ (สมัยราชวงศ์ปัลลวะ) ได้เผยแผ่เข้าสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองอยู่แล้ว ดังนั้นชนพื้นเมืองจึงเลือกรับวัฒนธรรมอินเดียเฉพาะสิ่งที่เข้ากับสภาพสังคมของตนและมาพัฒนาดินแดนที่ตนอาศัยอยู่ วัฒนธรรมอินเดียได้ที่เข้ามามีอิทธิพลสามารถแยกออกได้ดังนี้ คือ

3.2.1 ด้านการเมืองการปกครอง

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 - ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 9 กษัตริย์แต่ละพระองค์ทรงเป็นนักรบทำศึกสงครามเพื่อขยายอาณาเขตให้กว้างขวาง ดังเช่น พระเจ้าภวรวรมัน (Bhavavarman) พระเจ้ามเหศวรธรรมัน (Mahendravarman) และพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 (Īśānavarman I) เป็นต้น ทรงควบคุมอำนาจทางการเมืองการทหารและมีส่วนร่วมในการปรับปรุงยุทธศาสตร์การต่อสู้³

รูปแบบการปกครองเป็นแบบการสืบสันตติวงศ์ซึ่งเป็นระบบตามแบบอินเดีย กล่าวคือผู้ที่ขึ้นครองราชย์สมบัติจะต้องเป็นโอรสที่เกิดจากมเหสี เช่น พระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 ขึ้นครองราชย์สมบัติต่อจากพระเจ้ามเหศวรธรรมันผู้เป็นพระราชบิดาซึ่งปรากฏข้อความในจารึกบ้านดาตทอง หรือพระเจ้าภวรวรมันที่ 2 (Bhavavarman II) ขึ้นครองราชสมบัติต่อจากพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 ดังปรากฏข้อความในจารึกพระเจ้าภวรวรมันที่ 2 เป็นต้น ในการปกครอง

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 150-159.

² เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia*. แปลโดย พรพนงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราลัจจ์. หน้า 17.

³ Manomohan Ghosh. (1960). *A History of Cambodia from the earliest time to the end of the French Protectorate*. p.77.

บ้านเมืองมีการแต่งตั้งเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ดังเช่นในรัชกาลของพระเจ้าภวรวรมัน (Bhavavarman) มีการแต่งตั้งเสนาบดีนามว่าธรรมทเวะ (Dharmadeva) และสิงหทเวะ (Simhadeva) เสนาบดีทั้งสองได้รับราชการต่อมาในรัชกาลของพระเจ้ามเหศวรมันด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ในรัชกาลพระเจ้ามเหศวรมันได้ส่งเสนาบดีสิงหทเวะไปเจริญสัมพันธไมตรีกับ กษัตริย์แห่งจามปา¹ ต่อมาในรัชกาลของพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 (Īśānavarman I) ลูกชายของ ธรรมทเวะ นามว่า สิงหวิระ (Simhavira) ได้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี และลูกชายของสิงหวิระ นามว่า สิงหทัต (Simhadatta) ดำรงตำแหน่งเป็นแพทย์ในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันและต่อมา ภายหลังได้รับการแต่งตั้งให้ไปปกครองเมืองอาทิตยปุระ (Adhyapura)²

นอกจากนี้มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นเมืองโดยมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์สุย (ค.ศ. 587 - 618) กล่าวถึง รัชกาลของพระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 ไว้ว่า

“อีสานปุระเป็นเมืองหลวงมีประชากรประมาณ 20,000 ครอบครัว ตรงกลาง เมืองมีท้องพระโรงใหญ่ซึ่งกษัตริย์เสด็จออกและให้ข้าราชการบริหารเข้าเฝ้า ขณะนั้นจะแบ่งการ ปกครองออกเป็นเมืองประมาณ 30 เมือง แต่ละเมืองมีผู้คนอาศัยอยู่ประมาณ 1,000 ครอบครัว แต่ละเมืองมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง ชื่อของข้าหลวงคล้ายจามปา³ ขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือ เสนาบดีซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดินมีจำนวน 5 ท่าน⁴ เรียงตามลำดับตำแหน่ง คือ กุโลยู (ku - lo - you) เขียงเกาปิง (hsiang - kao - ping) โพโฮโตลิง (p'o - ho - to - ling) เซมาลิง (she - ma - ling) และชั้นโลลู (jan - lo - lou) ส่วนขุนนางชั้นผู้น้อยมีจำนวนมาก⁵

¹ Manomohan Ghosh. (1960). *A History of Cambodia from the earliest time to the end of the French Protectorate.* p.70.

² *Ibid.* p.76.

³ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia.* p.61.

⁴ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire.* p.50.

⁵ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000.* หน้า 158.

กฎหมายเทียบบาลในการสืบสันตติวงศ์ โอรสของมเหสีเท่านั้นมีสิทธิ์ในราชสมบัติ วันที่ขึ้นเสวยราชย์บรรดาพี่น้องจะถูกตัดหู จมูกและนิ้วเพื่อป้องกันการก่อกบฏ แต่บรรดาพี่น้องเหล่านั้นยังคงได้รับการเลี้ยงดูอย่างดี จัดวังให้เป็นที่พักประทับเป็นส่วนตัวแต่ไม่ได้รับอนุญาตให้มาช่วยราชการ¹

เมื่อถึงสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 พระองค์ได้วางรากฐานการปกครองแบบเทวราช (God King) ลัทธิเทวราชนี้ พวกพราหมณ์จากอินเดียเป็นผู้นำเข้ามา พวกพราหมณ์มีหน้าที่คอยประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ในราชสำนัก เพื่อให้กษัตริย์เป็นผู้มีอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ตามความเชื่อถือว่า กษัตริย์คือพระผู้เป็นเจ้า เป็นภาคหนึ่งของพระศิวะ พราหมณ์เป็นผู้ทำพิธีให้อำนาจศักดิ์สิทธิ์ของพระศิวะมาสถิตอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์ กษัตริย์ตามระบบนี้จะสร้างคิวงสิงค์ (Siva Linga) สัญลักษณ์ของพระศิวะไว้สำหรับเคารพบูชา หลังจากทำพิธีราชาภิเษกแล้ว กษัตริย์ตามระบบนี้ก็จะประกาศตนเป็นจักรวาทิน (Chakravatin) หรือกษัตริย์แห่งจักรวาล หลังจากสิ้นพระชนม์แล้ววิหารประดิษฐานคิวงสิงค์ประจำรัชกาล จะกลายเป็นสุสานเก็บพระบรมศพของกษัตริย์องค์นั้นด้วย ซึ่งเป็นการผสมผสานระหว่างลัทธิฮินดูกับลัทธิบูชาวิญญาณตามความเชื่อดั้งเดิมของชาวพื้นเมือง²

ด้านนโยบายต่างประเทศ สมัยพระเจ้ามเหศวรมันได้ส่งเสนาบดีนามว่าสิงหเทวะ (Simhadeva) ไปเจริญสัมพันธไมตรีกับกษัตริย์แห่งจามปา ต่อมาสมัยพระเจ้าอโศกาวรมันที่ 1 ได้รักษาสัมพันธไมตรีกับจามปาโดยเฉพาะกับพระราชบิดา (พระเจ้ามเหศวรมัน) ของพระองค์โดยให้พระราชธิดานามว่าเจ้าหญิงศรี ศรวาณี (Śrī Sarvānī) เสกสมรสกับเจ้าชายจักรธรรม (Jagaddharma) แห่งจามปา³ สมัยนี้ได้ส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับจีน และ มีการติดต่อสัมพันธ์กับอินเดียตั้งจาร์กได้กล่าวถึงการแต่งงานระหว่างพราหมณ์อินเดียนามว่าทุระกะสวามิน (Durgasvāmin) กับพระธิดาของพระเจ้าอโศกาวรมันที่ 1 และพราหมณ์ศักรสวามิน (Sakrasvamin) กับเจ้าหญิงโสภายา (Sobhājaya) ราชธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 นอกจากนี้

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.50.

² G. Coedès. (1968). *The Indianized States of Southeast Asia = Les États hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*. translated by Susan Brown Cowing. p.98-100.

³ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *op. cit.* p.52.

ในสมัยเจนละแตกแยกโดยเฉพาะเจนละบกได้ส่งคณะทูตไปยังประเทศจีนและเข้าร่วมทำสงครามกับนานเจ้า¹

3.2.2 ด้านศาสนา

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับอิทธิพลในด้านศาสนาจากอินเดีย ศาสนาแรกซึ่งเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดคือ ศาสนาพราหมณ์และศาสนารองลงมาคือ ศาสนาพุทธ ศาสนาทั้งสองได้วางรากฐานลงในเขมรและแผ่ขยายอิทธิพลออกไปอย่างกว้างขวาง ดังนี้

3.2.2.1 ศาสนาพราหมณ์

ศาสนาพราหมณ์ได้แผ่เข้ามาในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร โดยพบหลักฐานจากจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์สุยซึ่งได้กล่าวถึงเจนละก่อน ค.ศ. 589 ว่า

“ใกล้กับราชธานีภูเขาชื่อหลิงเจียโปโพ บนยอดเขามีศาสนสถาน ซึ่งมีทหารจำนวน 1,000 คน เฝ้ารักษาเป็นประจำ ศาสนสถานนี้สร้างถวายเป็นเทพเจ้าทรงนามว่า โพโดลิและมีการบูชาด้วยมนุษย์ถวายด้วย ทุกปีกษัตริย์ต้องเสด็จเข้าไปในศาสนสถานแห่งนี้ เพื่อทรงกระทำการบูชาในเวลากลางคืน”

ภูเขาหลิงเจียโปโพนี้ คงจะเป็น “ลึงคบรรพต” ในศิลาจารึกนั่นเอง คือภูเขาซึ่งอยู่ใกล้กับวัดภูในเขตจำปาศักดิ์ ประเทศลาว คำว่า “โพโดลิ” คงตรงกับภัทเรศวร คือพระนามของพระอิศวรที่วัดภูหรือลึงคบรรพต (จารึกเรียกว่าลึงคปุระหรือลึงคปุรี)²

คำว่าภัทเรศวรนี้มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะของอินเดีย และมีมาแล้วตั้งแต่ราวคริสต์ศตวรรษที่ 4 หรือ 5 ดังจะเห็นได้จากที่ประทับตราซึ่งค้นพบที่ภิกษาใกล้กับเมืองอัลลาฮบาดทางภาคเหนือของประเทศอินเดีย แต่พวกเขมรก็อาจไม่ได้รับคำว่าภัทเรศวร มาจากอินเดียโดยตรง ชาวเขมรได้ถวายนามภัทเรศวรแด่เทพเจ้าประจำชาติของตนก็เพราะมี ชัยชนะเหนือชาวจาม³

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 160-161.

² แหล่งเดิม. หน้า 150.

³ กมลเศวต ภัตดาจารย์. (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d'apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 11.

ศิลาจารึกในคริสต์ศตวรรษที่ 7 พบที่เมืองสมโบร์ไพรกุก ได้เรียก ภูเขาสิงคบรรพตว่าสิงคาทริ จารึกนี้กล่าวว่าศิวลึงค์ดังกล่าวเป็นศิวลึงค์ธรรมชาติที่เกิดขึ้นเอง (สุวายุภูลึงค) ซึ่งแสดงโดยยอดของภูเขาแห่งนั้น ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ได้กล่าวว่า “บนยอดภูเขาซึ่งอยู่ใกล้กับวัดภูนั้นมีแผ่นศิลาใหญ่ ดังที่นายวาเรลลาคิดว่าตรงกับคำนามภาษา จีนว่าหลิง (สิงคบรรพต) และคำที่ชาวโปรตุเกสนำมาใช้เรียกเจดีย์ในปัจจุบัน” มีผู้สันนิษฐานว่า พิธีบูชาัญญบนยอดเขานั้นเป็นพิธีของชาวพื้นเมือง ซึ่งศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายได้รับ เข้าไว้ เทพเจ้าโพโตลิกังจะเป็นผีประจำภูเขา แต่ได้ไปรวมกับพระอิศวร เพราะตามความจริง พระอิศวรก็เป็นเจ้าแห่งภูเขา ประทับอยู่บนเขาไกรลาสเป็นที่นิยมนับถือของชาวอินเดียเหนือ ฉะนั้นจึงมีชื่อต่าง ๆ เกี่ยวกับภูเขา เช่น คิริสะ (ผู้นอนเหนือภูเขาหรือเจ้าแห่งภูเขา) และชายา ของพระศิวะเป็นลูกภูเขา คือนางบรรพดี หรือหิมวดี ธิดาแห่งหิมวัต ด้วยเหตุนี้ในตอนกลาง คริสต์ศตวรรษที่ 7 นี้เอง พระเจ้าจิตรเสน (มเหศวรรมัน) จึงใช้นามว่าคิริสะ สำหรับศิวลึงค์ซึ่ง พระองค์ได้ประดิษฐานไว้เหนือเนินเขาหลายแห่ง เพื่อแสดงถึงชัยชนะที่พระองค์ทรงมีต่อพุนัน¹

นายมุส นักปราชญ์ชาวฝรั่งเศสท่านหนึ่งได้กล่าวว่าการบูชาัญญ มนุษย์นั้นเกี่ยวกับพิธีเคารพบูชาพื้นดิน และเป็นลักษณะโดยเฉพาะของทวีปเอเชียซึ่งได้รับ ลมมรสุม ในประเทศอินเดียเองพิธีเกี่ยวกับศักดิ์ (ชายาของเทพเจ้า) ก็เกี่ยวกับการบูชาัญญ มนุษย์เช่นเดียวกัน พิธีนี้คงมีมาแล้วตั้งแต่สมัยก่อนอารยัน นายโกสัมพีชาวอินเดียได้กล่าวว่า “คัมภีร์กาลิกาปุราณะ ซึ่งแต่งขึ้นระหว่าง ค.ศ. 507 - 1007 ได้กล่าวว่าเทพธิดากาลีโปรดปราน ในการสังเวद्यด้วยเลือด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเลือดมนุษย์ สิ่งนี้แสดงให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์ ซึ่งยุ่งยากซับซ้อน ได้ซ่อนความพยายามที่จะกลืนและให้อธิพลแก่กิจพิธีที่ป่าเถื่อนและน่า ขยะแขยงไว้ภายใต้ความเชื่อถือโศกลางผีสารของตน ทั้งนี้ก็โดยที่ไม่ต้องการที่จะทำลายกิจพิธี เหล่านั้น เช่นเดียวกับที่อาจผสมกลมกลืนประชาชนเข้ามาได้โดยไม่ต้องมีการขัดแย้งกันอย่าง รุนแรง”

เซอร์ เจ. วูดรอฟ (Sir J. Woodroffe) ได้กล่าวในหนังสือเรื่องศักดิ์ และศักดิ์ว่า “พิธีบูชาัญญมนุษย์ซึ่งคัมภีร์ตันตระชื่อ กาลิกัลปลดา กล่าวว่า กษัตริย์เท่านั้นที่

¹ สิริวัฒน์ คำวันสา. (2522). *อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)*. หน้า 89-90.

จะทรงกระทำพิธีนี้ได้ และคัมภีร์ตันตระสารกล่าวว่าพราหมณ์ไม่อาจประกอบพิธีนี้ได้” ด้วยเหตุนี้ พิธีบูชาัญญซึ่งจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซุยกล่าวว่า “ทุกปีพระราชเจ้าต้องเสด็จเข้าไปใน ศาสนสถานแห่งนี้เพื่อทรงกระทำการบูชาัญญในเวลากลางคืน” จึงไม่ใช่พิธีพราหมณ์ แต่เป็นพิธีที่ พราหมณ์ไม่ได้ยกเลิกและไม่ร่วมด้วย ผู้ประกอบพิธีคือ พระราชา นั่นเป็นลักษณะสำคัญของพิธี บูชาัญญซึ่งนายมุสได้อธิบายว่า “พระผู้เป็นเจ้าของพื้นดินก็คือการทำให้กำลังแรงของพื้นดิน กลายเป็นเทพเจ้าขึ้นมา เทพเจ้าองค์นี้ไม่มีตัวตน แต่อาจจับต้องได้ อาจติดต่อกับได้กับหมู่ ประชาชนที่อยู่ล้อมรอบพระองค์ สิ่งนั้นก็คือพระองค์ได้เข้ามาสิงสถิตอยู่ในบุคคลที่ถูกบูชาัญญ ผู้ที่ถูกบูชาัญญไม่ได้ถูกสังเวยแต่เทพเจ้า เพราะเหตุว่าพระองค์ไม่ได้โปรดเสวยเนื้อมนุษย์ แต่เป็นร่างที่พระองค์อาจเข้ามาสิงสถิตได้ในชั่วระยะเวลาประกอบพิธี ในร่างนั้นสิ่งที่จับต้องไม่ได้ จึงมีตัวตนขึ้นมาและกลายเป็นสิ่งที่อาจมองจับได้ ด้วยเหตุนี้ประชาชนจึงสามารถติดต่อกับ เทพเจ้าได้ โดยทางหัวหน้าของเขา (กษัตริย์) ซึ่งเป็นหัวหน้าทางศาสนาด้วย”

การที่พระอิศวรและพระอุมาทรงเกี่ยวข้องกับภูเขา อาจทำให้เกิด กิจพิธีบูชาัญญลักษณะเช่นนี้ ซึ่งแสดงอยู่ในศิวิลิ่งค์ ดังที่นายมุสกล่าวว่า “กลายมาจากแผ่น หินหยาบ ๆ ที่ใช้ในกิจพิธีเกี่ยวกับการเพาะปลูก” ศิวิลิ่งค์หรือองค์กำเนิดของเพศชายซึ่งเป็น เครื่องหมายของความอุดมสมบูรณ์นี้ แสดงถึงอำนาจในการสร้างสรรค์ของพระอิศวร ศิวิลิ่งค์นี้ แทรกลงไปในพื้นดินซึ่งแสดงโดยฐานคือโยนี (ได้แก่ ฐานสี่เหลี่ยม) แต่นอกจากศิวิลิ่งค์ ที่มนุษย์สร้างขึ้นแล้ว ยังมีศิวิลิ่งค์ธรรมชาติ ได้แก่ แท่งหินซึ่งตั้งอยู่เหนือพื้นดินหรือยอดภูเขา ศิวิลิ่งค์ธรรมชาติเหล่านี้แทรกกลงไปในพื้นดินได้เองด้วยอำนาจแห่งการสร้างสรรค์ที่มีอยู่¹

จดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์ซุยพิสูจน์ได้ว่าการผสมกันระหว่าง ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและความเชื่อถือของชนพื้นเมืองนั้น มีอยู่แล้วในเจนละ เครื่องมือ ในการผสมนี้คือกษัตริย์ซึ่งทุกคนยอมยกหน้าที่นี้ให้ พระองค์ทรงเป็นทั้งหัวหน้าชาวอินเดียและ ชาวพื้นเมือง พระองค์ทรงเป็นสัญลักษณ์ของการผสมทางเชื้อชาติด้วย เพราะเหตุว่าใน บรรพบุรุษของพระองค์นั้นคงมีทั้งชาวอินเดียและชาวพื้นเมืองปนกันอยู่

¹ กมลเศวต ภัตดาจารย์. (2516). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 12-13.

กษัตริย์เจนละผู้เริ่มปราบพุนั้นคือพระเจ้าภวรมัน และพระเจ้าจิตรเสน (มเหศวรมัน) ทรงนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย พระเจ้าภวรมัน ทรงสร้างจารึกที่ปราสาทพนมบันทายนางกล่าวถึงการประดิษฐานศิวลึงค์ จารึกสมัยหลังกล่าวว่าพระองค์ทรงนับถือพระศิวะคัมภีเรศวรเป็นพิเศษและได้ทรงสร้างศาสนสถานถวายพระอิศวร เจ้าชายจิตรเสนทรงสร้างศิวลึงค์ไว้ตามที่ต่าง ๆ หลายองค์ เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่ามเหศวรมันแล้ว พระองค์ได้ทรงประดิษฐานศิวลึงค์ไว้ตามเนินเขาหลายแห่งเพื่อเป็นที่ระลึก ในการที่ทรงมีชัยชนะเหนือพุนั้น ศิวลึงค์เหล่านี้พระองค์ทรงถวายพระนามว่าคิริสะ (ผู้นอนอยู่เหนือภูเขา) นอกจากนี้พระองค์ยังทรงสร้างรูปโคนนทิซึ่งเป็นสัญลักษณ์รูปสัตว์ของพระอิศวรด้วย ในขณะที่ศิวลึงค์ถูกสร้างขึ้นในระหว่างการรบพุ่งปราบปราม รูปโคนนทีก็นำสร้างขึ้นภายหลัง¹

ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกาย ได้มีปรากฏอยู่เช่นเดียวกันในรัชกาลของพระเจ้าภวรมัน จารึกรุ่นหลังซึ่งค้นพบที่แถบโรมังโรมาส (Robang Romas) ได้กล่าวว่าใน ค.ศ. 598 ภายใต้รัชกาลของพระเจ้าภวรมัน พระเจ้านรสิงหคุปต์ (Narasimha Gupta) ผู้เป็นเจ้าประเทศราชได้ทรงสร้างรูปพระกปิลवासเทพ²

พระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 ผู้เป็นโอรสและสืบต่อจากพระเจ้ามเหศวรมัน ได้ทรงปราบปรามพุน้อย่างราบคาบ พระองค์ทรงสร้างเมืองอีสานปุระ (สมโบร์ไพรกุก) ขึ้นเป็นราชธานี ณ ที่นั้นได้ค้นพบจารึกหลายหลักซึ่งแสดงให้เห็นว่าศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายกำลังแพร่หลายและมีอิทธิพลใหม่ ๆ เข้ามาผสมด้วย เช่น จารึกที่สมโบร์ไพรกุก (Sambor - Prei Kuk) ใน ค.ศ. 627 ได้กล่าวถึงนิกายปาศุปัต (Paśupati) เป็นครั้งแรกในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร นอกจากนี้จารึกที่ปราสาทพนมบายยังกล่าวสรรเสริญพระอิศวร ซึ่งเป็นหลักฐานครั้งแรกอย่างแน่นอนเกี่ยวกับศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครด้วย³

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.44-45.

² *Ibid.*

³ *Ibid.* p.51.

อย่างไรก็ตาม ได้พบหลักฐานเกี่ยวกับลัทธิไวษณพนิกายในจารึกที่ปราสาทกุกพระโคต (Kuk Preah Kot) กล่าวถึงของถวายจากผู้รับใช้ (ภฤตยู) ของกษัตริย์แก่งกัฟและแต่เทวรูปพระนารายณ์ซึ่งมีนามว่าจักร์ติธสวามิน นามนี้เคยเป็นนามของวิษณุบาทซึ่งเจ้าชายคุณวรมันแห่งฟูนันได้ทรงสร้างขึ้นที่ถ้ำมอยในแหลมโคชินไชนา ดังนั้นศาสตราจารย์ ยอร์ช เซเดส์จึงสันนิษฐานว่า ณ ที่นี้หมายถึงว่าพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 ทรงปราบปรามฟูนันได้อย่างราบคาบ

ศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายดังกล่าวอยู่ภายใต้ความคุ้มครองของพระศิวะประหลิตเศวร ซึ่งเป็นเทพเจ้าองค์สำคัญแห่งปราสาทสมโบร์ไพรกุกหมู่ได้ ด้วยเหตุนี้ ณ ที่นี้ จึงเป็นการผสมกันของศาสนาพราหมณ์ 2 นิกาย คือ ไศวนิกายและไวษณพนิกาย จารึกอีก 3 หลัก ได้แก่ จารึกวัดจักเรต (Vat Chakret) ค.ศ.626 จารึกอังพู (Ang Pou) และจารึกสมโบร์ไพรกุก (Sambor - Prei Kuk) ได้กล่าวถึงการเคารพบูชาพระหริหระหรือพระศังกรนารายณ์ด้วย¹

พระเจ้าวรมันที่ 2 ผู้เป็นโอรสของพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 (จากจารึกพระเจ้าวรมันที่ 2) ทรงขึ้นครองราชย์ต่อ จารึกส่วนใหญ่ในรัชกาลของพระองค์อยู่ในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย เช่น จารึกปราสาทพนมพระวิหาร (Phnom Preah Vihear) ค.ศ. 639 มีการสลักคำว่า “ไศวะ” ซึ่งหมายถึงพราหมณ์ในนิกายปาศุปัตเป็นผู้บำเพ็ญตบะตามวิธีไศวะ²

อย่างไรก็ตาม ลัทธิไวษณพนิกายมีปรากฏในจารึกที่โพญาโหร (Ponhear Hor) กล่าวถึงการสร้างรูปพระวิษณุไตรโลกยสาร (Vishnu - Trailokyasāra) จารึกหลักนี้ยังแสดงให้เห็นถึงการผสมกันเนื่องจากกล่าวถึงการสร้างคิวงค์รูปนางทูลคา และพระหริหระ³

¹ กมลเศวต ภัตดาจารย์. (2516). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรวดี ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 15.

² Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.53.

³ *Ibid.*

พระเจ้าชัยวรมันที่ 1 ขึ้นครองราชย์ประมาณ ค.ศ. 657 ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายยังคงแพร่หลาย พระองค์ทรงเอาพระทัยใส่แก่ศาสนสถานโบราณที่เขาบาพนมและลึงคบรรพต แต่ลัทธิไวษณพนิกายยังคงมีอยู่ซึ่งปรากฏในจารึกที่ปราสาทบาเสต (Basat) กล่าวถึงนิกายภาควัต - ปาณจราตร จารึกอีกหลักหนึ่งซึ่งค้นพบที่ปราสาทภูมิจเรย (Phum Chrei) กล่าวถึง การสร้างรูปพระกปิลवासเทพ¹ การเคารพบูชาพระหริหระมีปรากฏอยู่ในจารึกที่วัดไพรเวียร์ (Vat Prey Vier) และจารึกบาราย (Baray) นอกจากนี้ จารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 มีภาพสลักเป็นรูปพระอิศวรทรงโคนนทียุติที่เบื้องล่างของจารึก ข้อความตอนหนึ่งของจารึกว่า พระองค์รับสั่งว่า “โคของข้าพเจ้าสีขาวและมีเขา” และอีกตอนหนึ่งว่า “พระองค์ก็ทรงอวดารลงมาเป็นโค” ทำให้สันนิษฐานได้ว่าลัทธิไศวนิกายเคารพรูปโคนนทียุติ ซึ่งเป็นพาหนะของพระศิวะด้วย²

เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 สิ้นพระชนม์ใน ค.ศ. 681 เจนละเกิดจลาจลแบ่งเป็นเจนละบกและเจนละน้ำ เจนละน้ำยังแบ่งออกเป็นหลายแคว้น จารึกในระยะนี้กล่าวถึงศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายและไวษณพนิกาย และบางครั้งก็มีการผสมกัน จารึกที่ปราสาทบารายตะวันตก (West Baray) ค.ศ. 713 อยู่ในลัทธิไศวนิกายและเป็นของพระนางชัยเทวีซึ่งเป็นมเหสีหม้ายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 จารึกบทที่ 2 กล่าวว่า “แม้พระนางจะต้องทรงทนทุกข์ทรมานเนื่องจากกลียุค แต่พระนางก็ยังคงทรงแบกน้ำหนักแห่งแผ่นดินอยู่” จารึกหลักเดียวกันพราหมณ์ผู้หนึ่งในลัทธิไศวนิกายมีนามว่าศักรสวามินและมาจากประเทศอินเดียภาคเหนือ ท่านผู้นี้ได้สมรสกับราชธิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 คือ เจ้าหญิงโสภายา และได้ร่วมกันสร้างรูปพระอิศวรนามว่า ตริปุรานตเกศวร³ จารึกอีกหลักหนึ่งที่โลเบกสโรต (Lobot Srot) ค.ศ. 781 กล่าวถึงกษัตริย์ทรงพระนามว่า ชัยวรมันที่ 1 และได้กล่าวถึงการผสมกันระหว่างลัทธิ

¹ กมลเศวต ภัตดาจารย์. (2516). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 16.

² สิริวัฒน์ คำวันสา. (2522). อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย). หน้า 90.

³ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.60.

ไศวนิกายและไวษณพนิกาย จารึกหลักนี้กล่าวขึ้นต้นสรรเสริญพระนารายณ์ว่า โอ โนโม ภควเต วาสุเทวาย แต่ต่อมาก็กล่าวถึงการสร้างศิวลึงค์¹

การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ได้เสด็จขึ้นครองราชย์และทรงตั้งราชอำนาจแห่งกษัตริย์เขมรสมัยเมืองพระนครขึ้นเมื่อ ค.ศ. 802 นับว่ามีความสำคัญอย่างใหญ่หลวง ตั้งแต่สมัยนี้เริ่มมีการตั้ง “ลัทธิเทวราช” ขึ้น จากจารึกรุ่นหลังคือจารึกสดกก๊กอกรรม ค.ศ. 1052 จุดประสงค์ของการตั้งลัทธิเทวราชเพื่อประกาศอิสรภาพต่อชาวและรวมดินแดนเขมรเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน “เพื่อประเทศกัมพูชาจะไม่ต้องขึ้นแก่ชาวอีกต่อไป และจะมีพระราชอยู่แต่เพียงพระองค์เดียวคือพระเจ้าจักรพรรดิ” พิธีตั้งลัทธิเทวราชนี้กระทำตามคัมภีร์ในลัทธิตันตระ 4 คัมภีร์ซึ่งจารึกสดกก๊กอกรรมเรียกว่า “พักตร์ทั้งสี่ของพระตุมพुरु” หมายถึงการที่กษัตริย์ทรงมีอำนาจครอบคลุมไปทั้งสี่ทิศนั่นเอง

ลัทธิเทวราชกระทำให้กษัตริย์ทรงกลายเป็นสมมุติเทพ พระองค์ ไม่ได้ทรงเป็นมนุษย์ธรรมดา แต่กลายเป็นส่วนหนึ่งของพระอิศวร โดยศิวลึงค์ได้บรรจุพระองค์อันละเอียดอ่อนของกษัตริย์ไว้ภายใน ผู้รักษาศิวลึงค์นี้คือพราหมณ์ ด้วยเหตุนี้ทั้งกษัตริย์ ศิวลึงค์ และพราหมณ์จึงกลายเป็นหน่วยเดียวกัน แยกออกจากกันมิได้

พิธีนี้ไม่ใช่ราชพิธีซึ่งเคยกระทำกันมาเหนือลึงคบรรพต (รวมทั้งบนเขาบาพนม) ซึ่งเป็นราชพิธีกษัตริย์ทรงกระทำเองและพราหมณ์ไม่ได้ร่วมพิธีด้วย สำหรับพิธีเทวราชนี้พราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี ด้วยเหตุนี้ลัทธิเทวราชจึงมิใช่แต่สนับสนุนพระราชอำนาจของกษัตริย์เท่านั้น แต่ยังสนับสนุนอำนาจของพราหมณ์ด้วย²

นอกจากนี้ศาสนาพราหมณ์ยังเข้าไปมีบทบาทบางส่วนเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร กล่าวคือ เชื่อว่ามีอชวาบริสุทธ์และมีอชวาไม่บริสุทธ์ ชำระร่างกายทุกเช้า สีฟันด้วยเศษไม้ชิ้นเล็ก ๆ นอกจากนี้ยังอ่านหรือท่องบทสวดมนต์ จะชำระร่างกายอีกครั้งก่อนรับประทานอาหาร เมื่อรับประทานอาหารเสร็จแล้วใช้ไม้จิ้มฟันและสวดมนต์อีกครั้งหนึ่ง

¹ กมเลศวร ภัตตาจารย์. (2516). ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 17.

² แหล่งเดิม. หน้า 15.

สำหรับการปลงศพนั้น ลูกหลานของผู้ตายจะอดอาหารเป็นเวลา 7 วัน จะโกนศีรษะเพื่อเป็นเครื่องหมายของความเศร้าโศก และมีการรำให้ด้วยเสียงอันดัง ระหว่างเคลื่อนขบวนศพ มีการร้องเพลงและเล่นเครื่องดนตรีชนิดต่าง ๆ ทำการเผาศพบนเชิงตะกองซึ่งประกอบด้วยไม้หอมทุกชนิด ถัดมานำมาใส่โกศทองหรือเงินนำไปทิ้งในน้ำลึก ซึ่งเรียกว่าการลอยอังคาร ส่วนคนที่ยากจนใช้ชะობทำ ด้วยดินเหนียวระบายสีต่าง ๆ แต่บางคนพอใจที่จะทิ้งซากศพไว้ในภูเขา โดยให้สัตว์ป่ากินเป็นอาหาร¹

3.2.2.1 ศาสนาพุทธ

พุทธศาสนาเข้าสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครตั้งแต่ครั้งใดยังไม่มีหลักฐานแน่ชัด ทราบแต่เพียงว่าก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 6 มีการนับถือพุทธศาสนาแต่จะนับถือลัทธิเถรวาท (หินยาน) หรือมหายานไม่สามารถระบุได้แน่ชัด² แต่อาจสรุปได้ว่าเถรวาทคงเข้ามาก่อน จนกระทั่งถึงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 6 พุทธศาสนาเถรวาทเริ่มปรากฏขึ้นในรัชกาลพระเจ้าอโศก วรรมัน ที่ 1 เนื่องจากค้นพบจารึกที่สมโบร์ไพรกุก (Sambor - Prei - Kuk) ค.ศ. 626 มีการบันทึกเรื่องราวของพุทธศาสนาและการเคารพพญานาคมูจลินทร์ ซึ่งในการบันทึกได้กล่าวว่า พญานาคได้แผ่ ไชยเดชพาดบนพระเศียรของพระพุทธรูป³ และกล่าวถึงพราหมณ์ชื่อปศุปติ (ไวเศษิกะ) เป็นผู้เชี่ยวชาญ นักปราชญ์มีความรอบรู้สูงสุด รู้ธวัช คือ ความรู้ทางเวทย์อาถรรพ์ ทางไวเศษิก ทางนยายะ ทางสาขะ (สังขยา) และพุทธศาสนา

จารึกพุทธศาสนาที่พนมบารายณ์ (Phnom Baray) ก็กล่าวถึงพราหมณ์ชื่อปศุปติ นี้เช่นกัน ศาสตราจารย์ยอร์ช ชเดส์มีความเห็นว่า จารึกนี้เป็นเครื่องสำคัญให้รู้ว่ามีจารึกพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในสมัยเจนละ มัตวณลินได้กล่าวตามจดหมายเหตุจีนสมัยราชวงศ์สุยว่า ในรัชกาลนี้มีภิกษุ ภิกษุณีมาก⁴ แต่ศาสตราจารย์บริกซ์มีความเห็นว่าในรัชกาลนี้พุทธศาสนาเกือบจะ

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ.2000*. หน้า 158-159.

² กมลเศวต ภัตดาจารย์. (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 5.

³ พระมหาอุทัย ธมฺมสาโร. (2516). *พระพุทธศาสนาและโบราณคดีในทวีปเอเชีย*. หน้า 25.

⁴ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). *พระพุทธศาสนาในกัมพูชา*. หน้า 43.

สูญสิ้น อาจเป็นพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 ที่ท่านอีจิง (I - ching) กล่าวว่าเป็น ผู้ทำลายพุทธศาสนาจนเกือบไม่มีชาวพุทธเหลืออยู่เลย แต่พระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 ก็ได้รับการยกย่องเสมอด้วยพระอินทร์¹

ในรัชกาลของพระเจ้าจ้าวรรมันที่ 2 ค.ศ. 639 มีจารึกหลักหนึ่งอยู่ที่เขารังไกล้อัญประเทศ (ไทย) กล่าวถึงอุบาสกคนหนึ่งได้สร้างพระวิหารหลังหนึ่งอุทิศถวายพุทธศาสนา พร้อมทั้งถวายทรัพย์สำหรับวิหารและทาสทั้งวัยหนุ่มและเด็ก จำนวน 32 คน รวมทั้งผู้รักษาสวนมะพร้าว หมาหลายร้อยตัวด้วย²

ต่อมาในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 (ค.ศ. 657 - 681) พบจารึก 2 หลัก หลักหนึ่งอยู่ที่วัดไพรเวียร์ (Vat Prey Vier) ค.ศ. 664 - 665 กล่าวถึงพระภิกษุสององค์เป็นพี่น้อง มีเชื้อสายกษัตริย์ ออกทรงผนวชแล้วประทับอยู่ที่วัดไพรเวียร์ ดังความในจารึกว่า “ในดินแดนที่ทรงครอบครองนี้ มีภิกษุสององค์เป็นพี่น้องต้องเดียวกัน ทั้งสององค์มีศีล เป็นพหูสูต สุภาพ มีขันติ มีदनอบรมแล้ว มีกรุณา มีสมาธิจิตเป็นอริยทรัพย์ มีชื่อข้างต้นว่ารัตนะเหมือนกัน และข้างปลายองค์หนึ่งเป็น ภาณุ อีกองค์หนึ่งเป็น สิงหะ คือ ภิกษุรัตนภาณุ 1 ภิกษุรัตนสิงหะ 1”³

วัดไพรเวียร์นี้ เป็นวัดโบราณตั้งอยู่ถาวรยังยืนวัดหนึ่ง ตั้งแต่เวลานั้นตลอดมาถึงทุกวันนี้ ชาวเมืองไกล้เคียงจำเรื่องโบราณเล่าต่อ ๆ กันมา กล่าวชัดเจนว่าวัดนี้ กษัตริย์ในสมัยเดิม (พระเจ้าชัยวรมันที่ 1) ทรงมีพระบัญชาให้สร้างวัดถวายต่อพระสงฆ์ และมอบให้ภิกษุสององค์ ที่เป็นพี่น้องต้องเดียวกันเฝ้ารักษา และห้ามปรามไม่ให้คนใดคนหนึ่งไปเบียดเบียน (สัตร) ในวัดนี้ ชาวเมืองห้ามปรามลูกหลานต่อ ๆ กันมา ให้เว้นไม่ให้ไปตัดไม้ป่าในวัดนี้เลย และกล่าวต่อ ๆ กันมาถึงทุกวันนี้ วัดนี้จึงมีชื่อว่า “วัดไพรเวียร์” ตลอดมา⁴

จารึกอีกหลักหนึ่งพบที่วัดปราสาท (Vat Prasat) จังหวัดไพรแวง (เดิมเป็นจังหวัดบาพนม) กล่าวถึงการถวายทาสแก่พระโพธิสัตว์ 3 องค์ ทั้ง 3 องค์นี้มีศักดิ์เป็น “วระกมรเตงอัญญ” (Vrah Kamratan an) ท่านองแด้จิ่ง อัมโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) กล่าวว่า

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.51.

² พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). *พระพุทธศาสนาในกัมพูชา*. หน้า 43.

³ Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.55.

⁴ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). *เล่มเดิม*. หน้า 44.

ศิลาจารึกนี้เป็นของเขมรในคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 7¹ และมีจารึกอีกหลักหนึ่งที่เสียมราบ ค.ศ. 791 กล่าวถึงการสร้างรูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร ไว้เพื่อเคารพบูชาปุชนียสถานนี้ ซึ่งปัจจุบันเรียกว่า “ปราสาทตาแก้ว”²

จะเห็นได้ว่าเริ่มตั้งแต่รัชกาลพระเจ้าอโศกนรมันที่ 1 พุทธศาสนาลัทธิ มหายานเริ่มปรากฏขึ้นแล้วและรุ่งเรืองมากขึ้นตามลำดับ ส่วนพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังไม่สูญสิ้น ไม่ใช่ตั้งข้อความที่หลงจินตนาการมาข้างต้น เนื่องจากในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 เถรวาทยัง เจริญอยู่ แต่มีแนวโน้มไปทางมหายาน ตามความจริง ศาสนาพราหมณ์ก็ดี พุทธศาสนาก็ดี ยังอยู่ด้วยกันยังยืนตลอดมา³

3.2.3 ด้านอักษรศาสตร์

จากการศึกษาพบว่า เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับวัฒนธรรมทางด้าน ภาษาและตัวอักษรมาจากประเทศอินเดียโดยเฉพาะอินเดียใต้ เนื่องจากพบหลักฐานทางจารึก เกี่ยวกับเรื่องนี้ อาหมัด ฮะซัน ดานี (Ahmad Hasan Dani) ให้ข้อสังเกตว่ามีการใช้ปาอักษร การใช้เครื่องหมายอนุสวาระ (Anusvāra) มีลักษณะเป็นขีดไม่ยาวนักอยู่บนตัวอักษรนั้น ซึ่งเป็น ลักษณะที่ตรงกับรูปแบบอักษรอินเดียใต้ที่ใช้ในคริสต์ศตวรรษที่ 5 ซึ่งลักษณะดังกล่าวปรากฏใน จารึกเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร⁴ (ภาพประกอบ 8) ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่ารูปแบบอักษรสมัย ก่อนเมืองพระนครได้แบบอย่างมาจากอักษรคฤณห์หรือครนธ์ (Grantha) หรือที่เรียกว่าอักษร ปัลลวะ (Pallava) ซึ่งสลักบนแผ่นศิลา และใช้หลักการอ่านแบบสันสกฤต ทั้งนี้พบหลักฐานที่เป็น จารึกอักษรปัลลวะในดินแดนประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน รวมทั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลาง และตอนล่างของประเทศลาว ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ทิวเขาตงรัก แม่น้ำป่าสัก จนถึงจันทบุรีในประเทศไทย อาทิเช่น จารึกพนมบันทายนาง (Phnom Banteay Neang) ของพระเจ้าภววรมัน จารึก ตมาแกร (Thma Krê) จารึกชรอยอัมพิล (Vat Chruol Ampil) จารึกปากน้ำมูล 1, 2 ของพระเจ้า

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.55.

² สิริวัฒน์ คำวันสา. (2522). *อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)*. หน้า 78.

³ แหล่งเดิม.

⁴ Ahmad Hasan Dani. (1963). *Indian Palaeography*. p.229.

มเหศวรมัน จารึกสมโบร์ไพรกุก (Sambor - Prei Kuk) จารึกวัดสระบาป (Vat Sabab) ของพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 และจารึกพนมพระวิหาร (Phnom Preah Vihear) ของพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 เป็นต้น¹ (ภาพประกอบ 9) เนื้อหาของจารึกส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา พราหมณ์และพุทธศาสนา รจนาเป็นร้อยกรองเริ่มต้นด้วยการกล่าวสรรเสริญพระอิศวรหรือพระนารายณ์ พระราชประวัติของกษัตริย์ พระราชกรณียกิจ การสืบราชสมบัติ การประกาศชัยชนะโดยการสถาปนาศิวิลิ่ง² การบำเพ็ญกุศลของกษัตริย์และชนชั้นผู้นำ เช่น การสร้างศาสนสถาน วิหาร บริจาคเงิน บำรุงวัด พระราชทานหรือให้สิ่งของแก่พราหมณ์ การอุทิศตนแด่เทพเจ้า และความสมบูรณ์พูนสุขของบ้านเมือง ผู้ให้จารึกมักอุทิศบุญกุศลให้บรรพบุรุษอย่างหวังผลกำไร จารึกหลายหลักยกย่องพราหมณ์ ชมคนอื่น ๆ ในสังคม สรรเสริญผู้มีอำนาจ³ นอกจากนี้จารึกเป็นเครื่องแสดงการขยายอาณาเขตของแต่ละรัชกาล

มีการนับวัน เดือน ปี แบบ "ศกะหรือศก" (Saka)⁴ ซึ่งเป็นศักราชที่ตั้งขึ้นโดยพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะในอินเดียภาคเหนือ และรับเอาคำว่า "วรมัน" (Varman) วรมัน แปลว่า เกราะ ซึ่งหมายถึงการพิทักษ์คุ้มครอง⁵ สำหรับใช้ต่อท้ายพระนามของกษัตริย์ เช่น พระเจ้าภวรวรมัน พระเจ้ามเหศวรมัน เป็นต้น แม้จะใช้คำว่า "วรมัน" ท้ายพระนาม แต่มีหลายวงศ์ หาใช้วงศ์เดียวกัน ฉะนั้นจึงไม่ควรเรียกว่า "ราชวงศ์วรมัน"⁶

นอกจากนี้ตำนานกำเนิดราชวงศ์ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครในจารึกปราสาทปักษีจำกรง กล่าวว่าย้ายมาจากพระฤๅษีกัมพูสวายัมภูวากับนางอัปสรเมรา คล้ายกับตำนานกำเนิดราชวงศ์ปัลลวะแห่งเมืองกานจิ (Kanchi) หรือคอนจีเวอร์ม (Conjeeveram) ทาง

¹ Ahmad Hasan Dani. (1963). *Indian Palaeography*. p.230-236.

² Mahesh Kumar Sharan. (1974). *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*. p.81-90.

³ เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia*. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราัจจ์. หน้า 33.

⁴ Bijan Raj Chatterji. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. p.43.

⁵ เดวิด แชนด์เลอร์. (2540). *เล่มเดิม*. หน้า 27.

⁶ ทองสืบ ศุภะมาร์ค. (2526). *พระราชพงศาวดารเขมร*. หน้า 5.

อินเดียได้¹ ซึ่งสันนิษฐานว่าเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครใช้วรรณกรรมอินเดียเป็นพื้นฐานในการแต่งตำนานเพื่ออธิบายที่มาของราชวงศ์ตนเอง ตำนานนี้อาจสะท้อนเพียงความสัมพันธ์ทางวรรณคดี²

ส่วนวรรณคดีในสมัยเขมรก่อนเมืองพระนครมีน้อย มักกล่าวอ้างถึงมหากาพย์ของอินเดียคือเรื่องรามายณะ (Rāmāyana) มหาภารตะ (Mahābhārata) และปุราณะ (Purānas) โดยเฉพาะคัมภีร์ปุราณะเป็นเรื่องเกี่ยวกับพระอิศวรและพระนารายณ์³ วรรณคดีเหล่านี้จะปรากฏเป็นอันมากในงานประติมากรรมเขมรสมัยเมืองพระนคร

3.2.4 ด้านศิลปกรรม

ศิลปสมัยเขมรก่อนเมืองพระนคร มีเอกภาพร่วมกันในการบันทาลใจกับเอกภาพในวิธีการที่ใช้ผลิต เอกภาพในการบันทาลใจนั้นมาจากศาสนาในประเทศอินเดีย ไม่ว่าจะเป็นการแปลความเชื่อในศาสนาพราหมณ์หรือศาสนาพุทธ ต้นแบบของสถาปัตยกรรมและประติมานวิทยานั้น สมควรจะไปค้นหาในประเทศอินเดียภาคเหนือคือสมัยคุปตะและหลังคุปตะตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 - 8 หรือจากประเทศอินเดียภาคใต้คือสมัยราชวงศ์ปัลลวะตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 เอกภาพของวิธีการผลิตก็คือสถาปัตยกรรมซึ่งส่วนใหญ่จะก่อสร้างด้วยอิฐ แต่ก็มีการใช้หินทรายอยู่แล้วในลวดลายเครื่องประดับกรอบประตู หินทรายนี้ได้ใช้กันอย่างมากในการสลักประติมากรรม รวมทั้งมีการหล่อสัมฤทธิ์และวัตถุที่มีค่าเช่นเงิน ตัวอย่างที่มีอยู่ในการหล่อเงินคือเศียรพระนารายณ์ซึ่งค้นพบที่วัดภูในประเทสลาวปัจจุบัน⁴

นอกจากนี้ก็มีวิธีการทางเทคนิคบางประการ เช่น วงโค้งสำหรับยึดซึ่งได้แก่ประติมากรรมศิลาทุกรูปที่มีแขน 4 ข้าง และบางครั้งก็มีส่วนสำหรับยึดตั้งอยู่ภายใต้มือ นอกจากนี้

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2512, มกราคม). "ประวัติอาณาจักรขอม," แดงงานประวัติศาสตร์ เอกสาร โบราณคดี. 3(1) :4.

² ไมเคิล ไรท์. (2538, พฤษภาคม). "ต้นราชตระกูลขอม นางนาคกับพราหมณ์โกณฑินยะ," ศิลปวัฒนธรรม. 16(7) : 76.

³ R.C. Majumdar. (1980). *Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. p.60.

⁴ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 254-263.

ยังมีรายละเอียดอีกบางประการ เช่น ผ้าถุงแบบผ้าโจงกระเบนสั้น (Sampot) หรือผ้าถุงยาว (Sarong) ซึ่งถุงแบบต่าง ๆ กัน แต่ก็ตรงตามความเป็นจริง รวมทั้งทรงผมซึ่งประกอบด้วยผมถักรวบเป็นมวยอยู่เหนือศีรษะมีเส้นผมรัดซึ่งตกลงมาเป็นขมวดลดหลั่นกันลงมาในรูปแบบต่าง ๆ กัน เช่น เกศาของพระโพธิสัตว์ พระอิศวร และเทวดาบางองค์¹

สำหรับเทวรูปพระนารายณ์นั้นก็มีทรงผมเป็นขมวดแบบแปลกประหลาดที่เรียกกันว่า “แบบอังกฤษ” (ภาพประกอบ 10)

ทั้งหมดนี้เป็นส่วนหนึ่งของคำจำกัดความของศิลปะเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ศาสตราจารย์ฟิลิปป์ สแตร์น (Philippe Stern) จิลแบร์ต เดอ โคราลเรมุสส์ (Gilberte de Coral Remusat) ปีแอร์ ดูปองต์ (Pierre Dupont) และฌอง บวสเซอลีเย่ (Jean Boisselier) ได้กำหนดศิลปะเขมรแบบสมัยก่อนเมืองพระนครโดยรวมศิลปกรรมที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันเข้าไว้ด้วยกันทั้งทางด้านสถาปัตยกรรมและประติมากรรม

3.2.4.1 สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครแสดงโดยกลุ่มศาสนสถานในศาสนาพราหมณ์ ส่วนใหญ่ก่อสร้างด้วยอิฐ ต้นแบบนั้นมาจากสถาปัตยกรรมในสมัยราชวงศ์ปัลลวะทางภาคใต้ของประเทศไทย แผ่นผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเป็นชั้นลดหลั่นกันขึ้นไปและประดับด้วยรูปอาคารจำลอง แบ่งออกเป็น

ก. ศิลปะแบบสมโบร์ไพรกุก (Sambor - Prei - Kuk) สร้างขึ้นที่เมืองสมโบร์ไพรกุก มีศักราชอยู่เพียงศักราชเดียวในจารึกที่สลักอยู่ที่ประตูของศาสนสถาน หลังหนึ่งในหมู่ได้คือที่อีสานปุระ ศักราชนี้ตรงกับ ค.ศ. 627 ณ ที่นั้นมีศาสนสถานที่สำคัญ 3 หมู่ สร้างถวายแก่พระอิศวรในปางต่าง ๆ กัน ศาสนสถานหมู่เหนือและหมู่ใต้สร้างขึ้นในสมัยก่อนเมืองพระนคร เช่นเดียวกับศาสนสถานที่ตั้งอยู่โดด ๆ บางแห่งภายในกำแพงที่ล้อมรอบศาสนสถานเหล่านี้ตั้งอยู่อย่างได้ระเบียบแต่ก็แตกต่างกันไป แผ่นผังของศาสนสถานนั้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสหรือสี่เหลี่ยมผืนผ้า และบางครั้งก็เป็นรูปแปดเหลี่ยมแต่แบบหลังนี้จะไม่ปรากฏอีก

¹ Manomohan Ghosh. (1960). *A History of Cambodia from the earliest time to the end of the French Protectorate.* p.99.

ในเวลาต่อมา ผนังชั้นนอกประดับด้วยเสาติดกับผนังสองข้าง “รูปวิมาน” ซึ่งเป็นที่ประทับของ เทวดา¹ (ภาพประกอบ 11)

อย่างไรก็ดี ทับหลังซึ่งสลักจากหินทรายที่ใช้ประดับอยู่เหนือ ประตูจริงและประตูหลอกของศาสนสถานเหล่านี้อาจใช้กำหนดแบบศิลปะได้อย่างแน่นอน โดยมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ มีวงโค้งเลียนแบบเครื่องไม้อยู่ตรงกลาง มีวงโค้งรูปเหรียญ ซึ่งมีภาพบุคคลสลักอยู่ภายใน ประกอบ 3 วง ภายใต้วงโค้งมีลายพวงมาลัยและอุบะหรือ ลายใบไม้เล็ก ๆ เป็นเครื่องประดับ แต่บางครั้งสำหรับศาสนสถานที่สำคัญก็กลายเป็นภาพสลัก เล่าเรื่องตามเทพนิยายที่ปลายของวงโค้งสลักเป็นรูปมกร 2 ตัวกำลังคายสิงห์หันหน้าเข้าหากัน (ภาพประกอบ 12) ลักษณะเช่นนี้ยังคงเป็นแบบอินเดียซึ่งได้รับการถ่ายทอดและเลียนแบบมา เป็นลักษณะของโตรณะหรือประตูสำคัญของอินเดีย เป็นวงโค้งแสดงถึงชัยชนะที่สร้างด้วยไม้ ซึ่งปัจจุบันยังคงมีอยู่เหนือทางเข้าสถานที่ซึ่งกำลังมีงานฉลองหรือสถานที่ทางศาสนา²

ข. ศิลปะแบบไพรกเมง (Prei Khmeng) ซึ่งเป็นชื่อสำหรับศิลปะ ของสถาปัตยกรรมระหว่าง ค.ศ. 657 - 707 ชื่อนี้มาจากศาสนสถานที่ถูกด้วยอิฐและตั้งอยู่ไม่ ห่างจากทิศตะวันตกของเมืองพระนคร ปราสาทแห่งนั้นคงเหลือแต่เพียงรากฐานทับหลังและเสา ประตูกรอบประตู 1 ข้างรวมทั้งจารึก ทับหลังที่ปราสาทไพรกเมงยังคงมีวงโค้งที่สลักเลียนแบบ เครื่องไม้แต่ได้กลายเป็นเส้นตรงไปเสียแล้ว ลายพวงมาลัยและลายดอกไม้มีความสำคัญยิ่งขึ้น และรูปมกรก็กลายเป็นรูปบุคคลในเทพนิยาย (ภาพประกอบ 13) ในทับหลังศิลปะแบบนี้ก็มี ทับหลังบางชิ้นซึ่งมีรูปพระนารายณ์บรรทมสินธุ์เข้ามาแทนที่ลายพวงมาลัย เช่น ทับหลังที่ ปราสาทตวลบาเซต (Prasat Tūol Baset) หรือมีลวดลายพันธุ์พฤกษาอยู่ที่ปลายแทนที่รูปภาพ บุคคล เช่น ทับหลังที่ปราสาทสวายเพรียม (Prasat Svay Pream)

ค. ศิลปะแบบกำพงพระ (Kompong Preah) ได้ตั้งชื่อขึ้นตาม ศาสนสถานที่ยังคงอยู่ดี ตั้งอยู่ทางทิศใต้ของทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา ระหว่างเมือง โพธิสัตว์และกำปงฉะนัง ทับหลังประดับด้วยวงโค้งซึ่งบัดนี้ปกคลุมด้วยลายพันธุ์พฤกษา ซึ่งอาจแสดงถึงก้านของดอกบัวอย่างง่าย ๆ ด้วยเหตุนี้ลายใบไม้จึงมีมากขึ้นทุกที คือเข้ามาแทน

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 32.

² แหล่งเดิม. หน้า 58.

ที่ลายพวงมาลัยและอุบะ และบางครั้งก็เข้าแทนที่ภาพบุคคลที่ปลายทับหลังที่ใช้กันตั้งแต่ ค.ศ. 707 - 807 ลักษณะดังกล่าวเป็นลักษณะของทับหลังในศิลปะกำแพงพระซึ่งบางครั้งก็มีวิวัฒนาการอื่นมาประกอบด้วย เช่น รูปวิมานของเทวดา แต่เทวดานั้นได้หายไปแล้ว¹

นอกจากสถาปัตยกรรมที่ก่อด้วยอิฐซึ่งค้นพบอยู่แล้วยังมีศาสนสถานบางแห่งที่สร้างด้วยหินและมีลักษณะผิดแปลกออกไปด้วย เช่น ปราสาทอาศรมมหาฤๅษี ซึ่งเป็นศาสนสถานเพียงแห่งเดียวในประเทศกัมพูชาที่ก่อสร้างด้วยหินภูเขาไฟ (Basalt) ศาสนสถานแห่งนี้ตั้งอยู่บนเนินเขาพนมดง มีลักษณะที่น่าสนใจทั้งทางด้านหลังคาเป็นรูปลาน (ภาพประกอบ 14) และระเบียงภายใน นอกจากนี้ยังมีอาคารเล็ก ๆ เช่น ปราสาทหันซ้าย ปราสาทสมโบร์ไพรกุก หมู่เหนือหลังที่ 17 (ภาพประกอบ 15) ปราสาทกุดกระพังกุก วัดภู และปราสาทถมดำ ล้วนเป็นปราสาทที่ก่อขึ้นด้วยหิน และอาจเป็นศูนย์กลางของปราสาทที่ก่อด้วยอิฐก็ได้ ปราสาทอิฐเหล่านี้แม้ว่าอาจเคยมีจริงแต่ในปัจจุบันก็ได้สูญหายไปหมดแล้ว²

3.2.4.2 ประติมากรรม

เช่นเดียวกับที่เราสามารถใช้คำจำกัดความที่แน่ชัดแก่แบบศิลปะของสถาปัตยกรรมที่เมืองสมโบร์ไพรกุก เราก็อาจให้คำจำกัดความที่แน่ชัดแก่แบบศิลปะของประติมากรรมที่มาจากพนมดงในแคว้นตาแก้ว และบริเวณใกล้เคียงได้เช่นเดียวกัน ประติมากรรมในสมัยนี้ แบ่งออกเป็น 2 แบบ คือ

ก. ประติมากรรมในศาสนาพราหมณ์

เขาพนมดงนั้นเป็น “สถานที่ศักดิ์สิทธิ์” ของเมืองนครบุรี (Angkor Borei) ศาสนสถานแห่งนี้ได้รับการเคารพบูชาต่อกันลงมาเป็นเวลาหลายร้อยปี ได้ค้นพบประติมากรรมสมัยก่อนเมืองพระนครซึ่งมีลักษณะหาได้ยาก 7 องค์ ณ สถานที่แห่งนี้ (ภาพประกอบ 16) นอกจากนี้ยังค้นพบประติมากรรมสมัยเดียวกัน ณ ที่อื่น ๆ อีกเช่น รูปพระกฤษณะจากวัดเกาะ (ภาพประกอบ 17) รูปพระนารายณ์จากปราสาทดวลไคบวน ปราสาทจงพิสัย และวัดกำแพงหลวงที่เมืองนครบุรี

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 60.

² ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532ข, สิงหาคม). “ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของ ‘ขอม’,” ศิลปวัฒนธรรม. 10(5) : 63-64.

ประติมากรรมเหล่านี้สลักเป็นรูปพระนารายณ์และพระอิศวร ผสมกัน ตั้งแต่ 1.40 ถึง 3.45 เมตร บางรูปร่างสลักขึ้นอย่างละเอียดแต่บางรูปก็มีการสลักอย่างคร่าว ๆ มีใบหน้าแบนใหญ่มีจมูกค่อนข้างโค้ง ผมน้วนเป็นหลอดมันแบนที่เรียกว่า “แบบอังกฤษ” และมีหมวกรูปทรงกระบอกสวมอยู่เหนือศีรษะ แต่มีได้คลุมจนถึงต้นพระศอ ทรงเกล้าเกศอย่างสวยงามประกอบด้วยชายเกศห้อยลงมาเป็นชมวดค่อนข้างหนักบนด้านข้างและบนต้นพระศอ ผ้าทรงเป็นผ้าโจงกระเบนสั้นห้อยทับกัน 2 ชั้น มีปมแผ่ออกไปจากชายพกซึ่งแลเห็นได้บนขอบด้านบนของผ้าทรง เครื่องแต่งกายที่แตกต่างไปจากแบบนี้ก็ได้แก่ เครื่องแต่งองค์ของพระกฤษณะจากวัดเกาะ¹ (ภาพประกอบ 17)

จะสังเกตได้ว่าประติมากรรมของเขมรก่อนเมืองพระนครเหล่านี้มีลักษณะแตกต่างจากประติมานวิทยาของอินเดียไม่ว่าจะเป็นพระกฤษณะโควรรธนะ (ภาพประกอบ 17) พระพลราม หรือพระนารายณ์ 8 กร ซึ่งสิ่งที่ทรงถือนั้นก็ยังไม่เป็นที่รู้จัก² (ภาพประกอบ 18)

ศาสตราจารย์ปีแอร์ ดูปองต์ ได้แบ่งประติมากรรมเหล่านี้ออกเป็น 2 หมู่ ประติมากรรมที่แสดงทำเป็น “ธรรมชาติ” ที่สุดจัดเป็นประติมากรรมที่เก่าที่สุด ที่สลักอย่างคร่าว ๆ จัดเป็นแบบที่หลังกว่านั้น น่าสังเกตว่ายกเว้นประติมากรรมเพียงรูปเดียว ประติมากรรมทั้งหมดที่มาจากพนมดาดกอยู่ในหมู่ที่ 1 ทั้งสิ้น ด้วยเหตุนี้ความแตกต่างนั้นจะเป็นด้วยระยะเวลาหรือสกุลช่างยังต้องพิจารณาอยู่

ได้มีความพยายามที่จะจัดประติมากรรมที่เหลือทั้งหมดเข้ากับแบบต่าง ๆ ของสถาปัตยกรรมซึ่งก็น่าเชื่อบ้างไม่น่าเชื่อบ้าง ประติมากรรมที่รูปร่างต่าง ๆ กันได้จัดรวมเข้ากับประติมากรรม 3 รูป คือ รูปนางทูลดา พระหริหระ และพระพรหมรูปทั้งสามได้ค้นพบที่เมืองสมโบร์ไพรกุก ประติมากรรมที่น่าสนใจที่สุด คงเป็นรูปนางทูลดาซึ่งมาจากเทวาลัยหลังที่ 9 ที่สมโบร์ไพรกุก ประติมากรรมรูปนี้ได้รับการบูรณะใน ค.ศ. 1969 เป็นประติมากรรม

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). *ประติมากรรมขอม*. หน้า 10-11.

² กมลเศวต ภัตดาจารย์. (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 84.

ที่นุ่งผ้ายาวและยืนท่าตรึงค์ (เอียงตน) มีวงโค้งเกือกม้ายึดเฉพาะแขนข้างบน อย่างไรก็ตามก็มีความอ่อนหวานปนอยู่ในนั้น ได้มีการรวมประติมากรรมสตรีอีก 2 รูปเข้าด้วยกันรูปนี้แม้จะมีความแตกต่างกันก็พอใจ คือ รูปพระเทวี (พระอุมา) ซึ่งค้นพบที่เกาะเกรียง¹ และประติมากรรมซึ่งมาจากอำเภอรัฐประเทศ จังหวัดปราจีนบุรี และปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ² ส่วนประติมากรรมแบบไพรกเมงและกำพองพระ ซึ่งคงรักษาวงโค้งเกือกม้ายึดแขน ยืนตรง แต่ก็มีทำยืนเอียง เช่น รูปพระหริหระจากปราสาทอันเดต³

ด้วยเหตุนี้เราจะเห็นว่าประติมากรรมในศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนคร ในคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 8 ที่เราสามารถรู้จักกันนี้ย่อมเป็นการยากที่จะกำหนดอายุเวลาได้ อย่างไรก็ตามได้มีการพยายามสร้างสายแห่งวิวัฒนาการโดยคิดว่าประติมากรรมเหล่านี้เริ่มจากแบบธรรมชาติไปยังการสลักอย่างคร่าว ๆ แต่เราจะทราบได้อย่างไรว่าประติมากรรมที่มีความงามน้อยกว่าอยู่ในสมัยหลังกว่าหรือเป็นแต่เพียงผลงานของช่างฝีมือธรรมดาหรือฝีมือไม่งดงามเท่านั้น รายละเอียดในเครื่องแต่งกายหรือทรงผมแม้เป็นเครื่องหมายของสกุลช่างหรือรวมอยู่ในสายแห่งวิวัฒนาการโดยทั่วไปแต่เราจะจัดประติมากรรมซึ่งไม่ได้เป็นผลงานชิ้นเอก อย่างไรด้วยเหตุนี้เองประติมากรรมสมัยก่อนพระนครเป็นจำนวนมากจึงถูก “จัด” ให้อยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 8

นอกจากนี้ยังมีข้อสังเกตอื่นอีกคือ นอกไปจากเข็มขัดสลักเลียนแบบเครื่องเพชรพลอยซึ่งมีอยู่บนประติมากรรมบางรูปที่ถูกจัดอยู่ในคริสต์ศตวรรษที่ 6 แล้ว ก็มักจะกล่าวกันถึงการไม่มีเครื่องอาภรณ์ที่สลักขึ้นบนเทวรูปโดยทั่วไป ความจริงการไม่มีเครื่องอาภรณ์เช่นนี้คงเกิดจากการที่เทวรูปทุกองค์ทรงสวมเครื่องอาภรณ์จริง ๆ ที่ถอดออกได้ ซึ่งคงทำด้วยวัตถุมีค่าและได้สูญหายไปหมดแล้ว ภาพสลักโดยเฉพาะบนทับหลังได้แสดงให้เห็นว่าเครื่องอาภรณ์ของเทวดาเหล่านี้ควรจะมีรูปร่างเป็นอย่างไร⁴

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 259.

² ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2530, กรกฎาคม). “พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ,” ศิลปวัฒนธรรม. 8(9) : 54.

³ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). เล่มเดิม. หน้า 262.

⁴ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). ประติมากรรมขอม. หน้า 122.

ประติมากรรมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครไม่ได้สร้างขึ้นในศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายเท่านั้น ไม่เหมือนกับในสมัยแรกเริ่ม อย่างไรก็ตามเราก็ไม่ค่อยได้ค้นพบเทวรูปพระอิศวรนอกไปจากรูปพระอิศวรจากกำแพงเจมเก่า แต่ได้ค้นพบศิวลึงค์เป็นจำนวนมาก ถึงกระนั้นก็ย่อมเป็นการยากที่จะกำหนดอายุของศิวลึงค์ในสมัยก่อนเมืองพระนคร เพราะรูปร่างที่สร้างขึ้นตามแบบนั้นมีการเปลี่ยนแปลงไปเพียงเล็กน้อยเท่านั้น¹

นอกจากนั้นยังเป็นการยากที่จะทราบว่ารูปเทวสตรีที่ค้นพบนั้นเป็นรูปเทพองค์ใดยกเว้นบางรูปเท่านั้น เนื่องจากแทบทุกองค์ทรงมงกุฎหรือเกศาถัก นอกจากนั้น สิ่งนี้อาจช่วยในการสันนิษฐานได้ก็คือสิ่งของที่ถืออยู่ในพระหัตถ์ แต่ส่วนใหญ่ก็มักจะหักเสียก่อนและหายสาบสูญไป อย่างไรก็ตามประติมากรรมเทวสตรีบางองค์ก็มีรูปศีรษะควายสลักอยู่เหนือฐานซึ่งทำให้ทราบ ได้ว่าเป็นรูปนางทศรกายได้รูปของมหิษามรรทนี คือ “ผู้ที่ฆ่าอสูรรูปควาย”²

ข. ประติมากรรมในศาสนาพุทธ

เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร พบประติมากรรมในศาสนาพุทธ ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูป ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 หมู่ คือ

หมู่ที่ 1 ประกอบด้วยพระพุทธรูปที่สลักด้วยไม้หรือหินทราย ประติมากรรมหมู่ส่วนใหญ่เป็นพระพุทธรูป แต่ก็มีรูปพระโพธิสัตว์บ้าง เช่น รูปพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรจากราชเคีย แม้รูปพระโพธิสัตว์เหล่านี้จะมีประติมานวิทยาเป็นของตนเอง โดยเฉพาะทางด้านเครื่องแต่งองค์หรือเครื่องอาภรณ์ แต่พระพุทธรูปที่ค้นพบก็ใกล้เคียงกับพระพุทธรูปแบบคุปตะและหลังคุปตะในประเทศอินเดียภาคเหนือมาก เช่น พระพุทธรูปจากตวลพระธาตุ ประติมากรรมเหล่านี้ส่วนใหญ่ค้นพบในแคว้นชีสัสสัค (ภาพประกอบ 19)

¹ Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.71.

² กมลเสวร ภัตดาจารย์. (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม* = *Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. หน้า 66.

หมู่ที่ 2 ส่วนใหญ่แสดงถึงพุทธศาสนาลัทธิมหายานและประติมากรรมส่วนใหญ่เป็นรูปพระโพธิสัตว์ที่หล่อด้วยสัมฤทธิ์ เป็นประติมากรรมที่มีขนาดต่าง ๆ กัน เช่น รูปพระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติกรุงเทพฯ มีขนาดสูงเพียง 30 เซนติเมตร (ภาพประกอบ 20) แต่เศียรของพระโพธิสัตว์จากบ้านโดนดในประเทศไทยก็มีความสูงถึง 66 เซนติเมตร ส่วนใหญ่ของประติมากรรมแบบนี้มาจากทางทิศเหนือของทะเลสาบใหญ่ในประเทศกัมพูชา เช่น จากปราสาทอังกอร์และโดยเฉพาะที่ค้นพบภายในประเทศไทย เช่น ที่อำเภอประโคนชัย บ้านโดนด และอำเภอลำทะเมนชัย จังหวัดบุรีรัมย์ สำหรับประติมากรรมที่สามารถทราบว่าเป็นพระโพธิสัตว์องค์ใดนั้น ก็ได้แก่พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรยและพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร สำหรับประติมานวิทยานั้นใกล้เคียงกับประติมากรรมจากแหลมมลายู คืออาณาจักรศรีวิชัยและในประเทศอินโดนีเซีย¹

ดังนั้นศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครจึงแสดงโดยผลงานทางด้านศาสนา เพราะเหตุว่าไม่ได้ค้นพบอะไรเกี่ยวกับศิลปะนอกศาสนา เช่น สถาปัตยกรรมพื้นเมืองหรือพระราชวัง ณ ที่นี้ควรกล่าวไว้ด้วยว่าเฉพาะแต่เทพเจ้าเท่านั้นที่มีสิทธิ์ใช้วัตถุที่ถาวร เช่น แร่ธาตุหรือโลหะ ซึ่งจะคงทนอยู่ตลอดไป สำหรับบุคคลธรรมดาแล้วจะต้องใช้วัตถุที่ทนทานได้เพียงชั่วคราวเท่านั้น

จะเห็นได้ว่าประติมากรรมและสถาปัตยกรรมของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียนั้นมีความเกี่ยวข้องกับศาสนาพราหมณ์และพุทธเป็นส่วนใหญ่ โดยมีประติมากรรมที่แสดงถึงลักษณะของศิลปะอินเดียซึ่งผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมของชนพื้นเมือง และมีสถาปัตยกรรมที่งดงามซึ่งเป็นต้นแบบของสถาปัตยกรรมในเขมรสมัยเมืองพระนครต่อมา

¹ ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). *ประติมากรรมขอม*. หน้า 48-50.

อักษรปัลลวะ	อักษรเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร	
	จารึกกไดอั้ง (Kdei An)	จารึกเขารัง
𑀓	𑀓	𑀓 ก
𑀔	𑀔	𑀔 ค
𑀕	𑀕	𑀕 ช
𑀖	𑀖	𑀖 ฌม
𑀗	𑀗	𑀗 ป
𑀘	𑀘	𑀘 ม
𑀙	𑀙	𑀙 โย
𑀚	𑀚	𑀚 ล
𑀛	𑀛	𑀛 รั
𑀜	𑀜	𑀜 ล

ภาพประกอบ 8 เปรียบเทียบรูปแบบอักษรปัลลวะในอินเดียนได้และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

ที่มา : ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2529ก). จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ

พุทธศตวรรษที่ 12 - 14. หน้า 18.

ภาพประกอบ 9 จารึกปากน้ำมูล 1 (อบ.1)

ที่มา : แหล่งเดิม. หน้า 159.

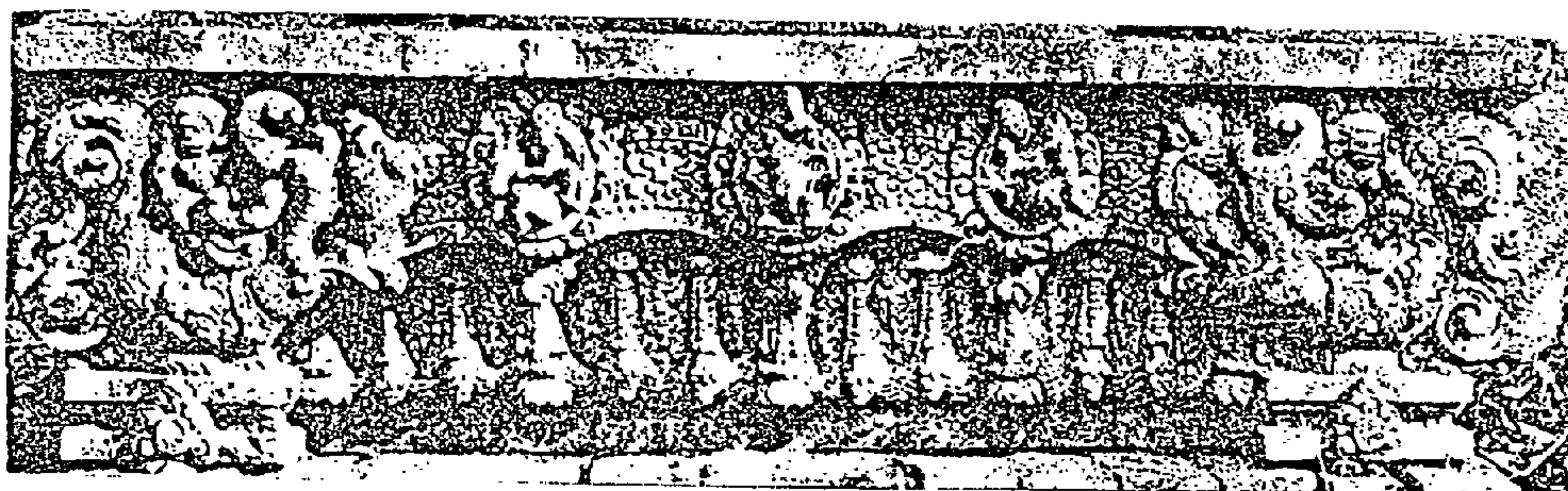
ภาพประกอบ 10 พักตร์ของพระนารายณ์จากปราสาทพนมดา

ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532ข, สิงหาคม). "ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของ 'ขอม',"

ศิลปวัฒนธรรม. 10(10) : 60.

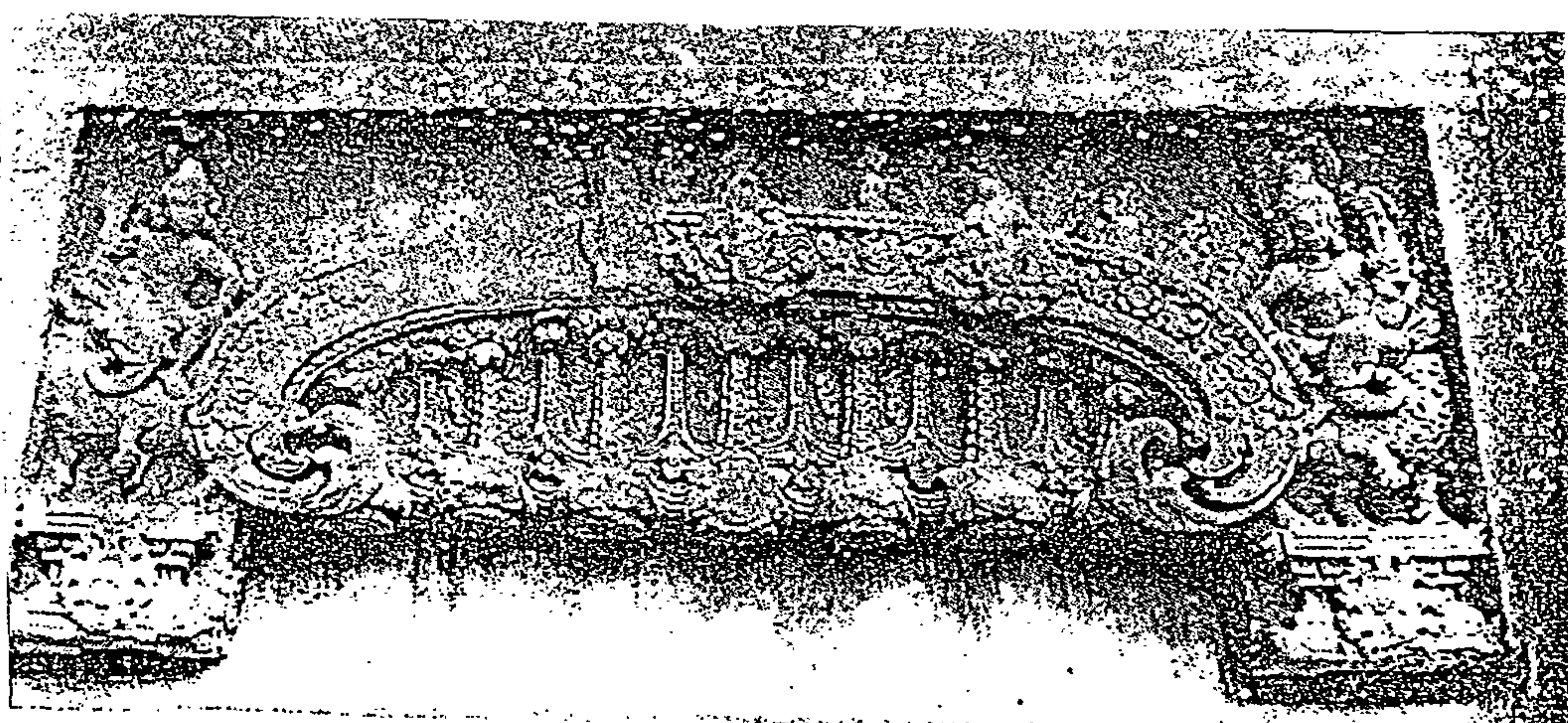

ภาพประกอบ 11 ปราสาทสมโบรีไพรกุก ศิลปะแบบสมโบรีไพรกุก
ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 33.

ภาพประกอบ 12 ทับหลังจากปราสาทสมโบร์ไพรกุกหมู่ใต้ หลังที่ 7

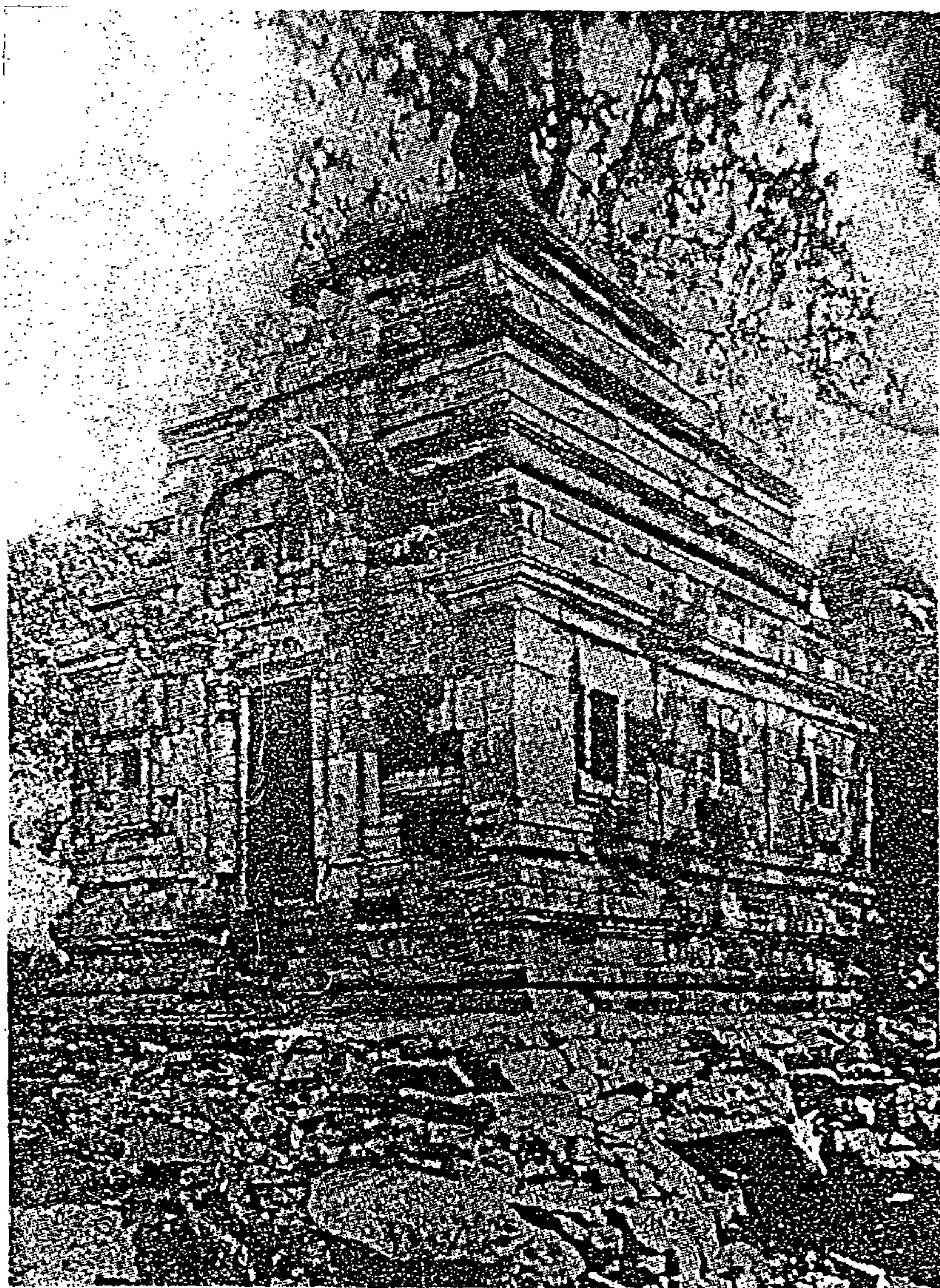
ที่มา : แหล่งเดิม. หน้า 59.

ภาพประกอบ 13 ทับหลังจากปราสาทไพรงเมง

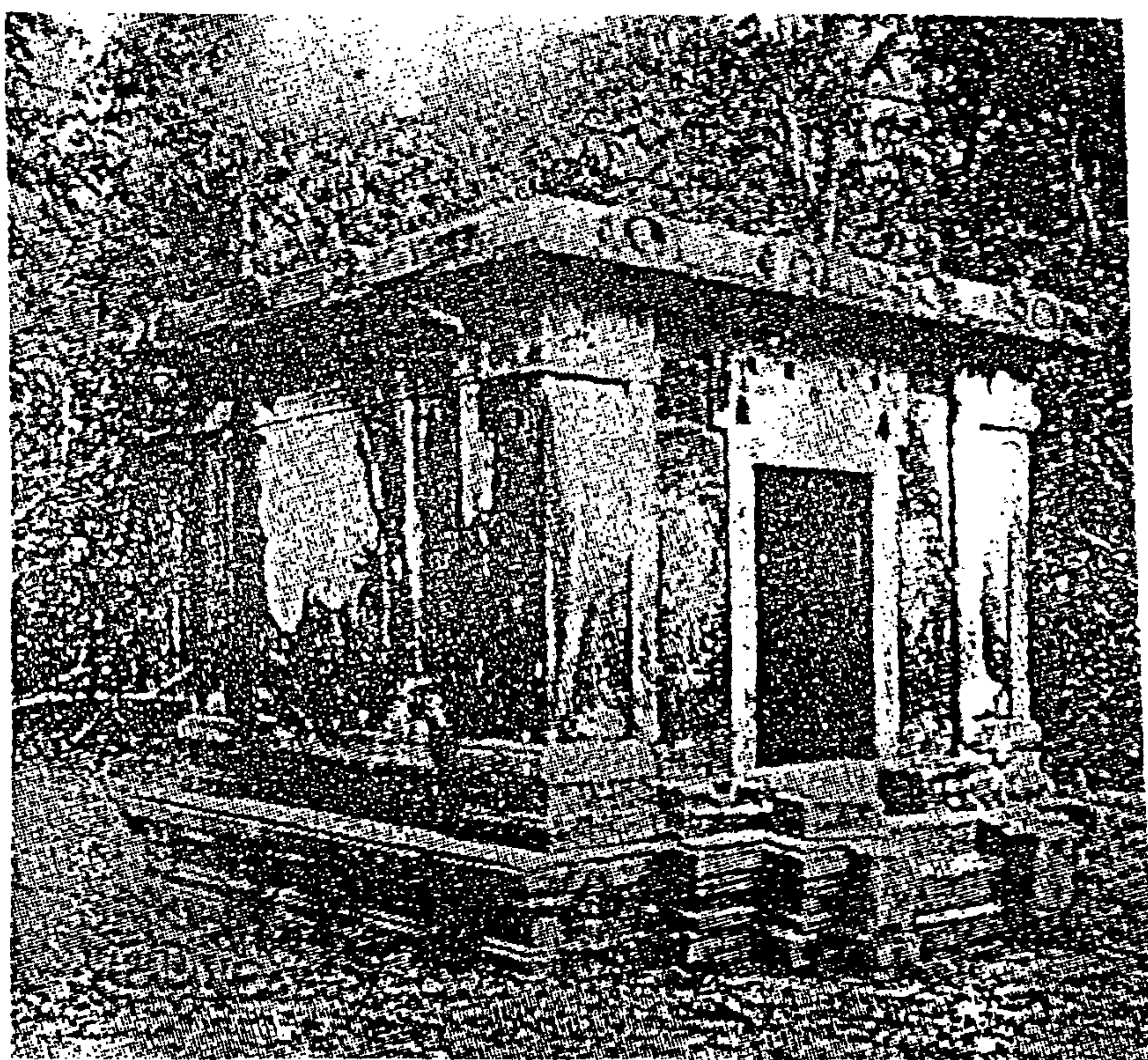
ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2532ข, สิงหาคม). "ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของ 'ขอม',"

ศิลปวัฒนธรรม. 10(10) : 62.

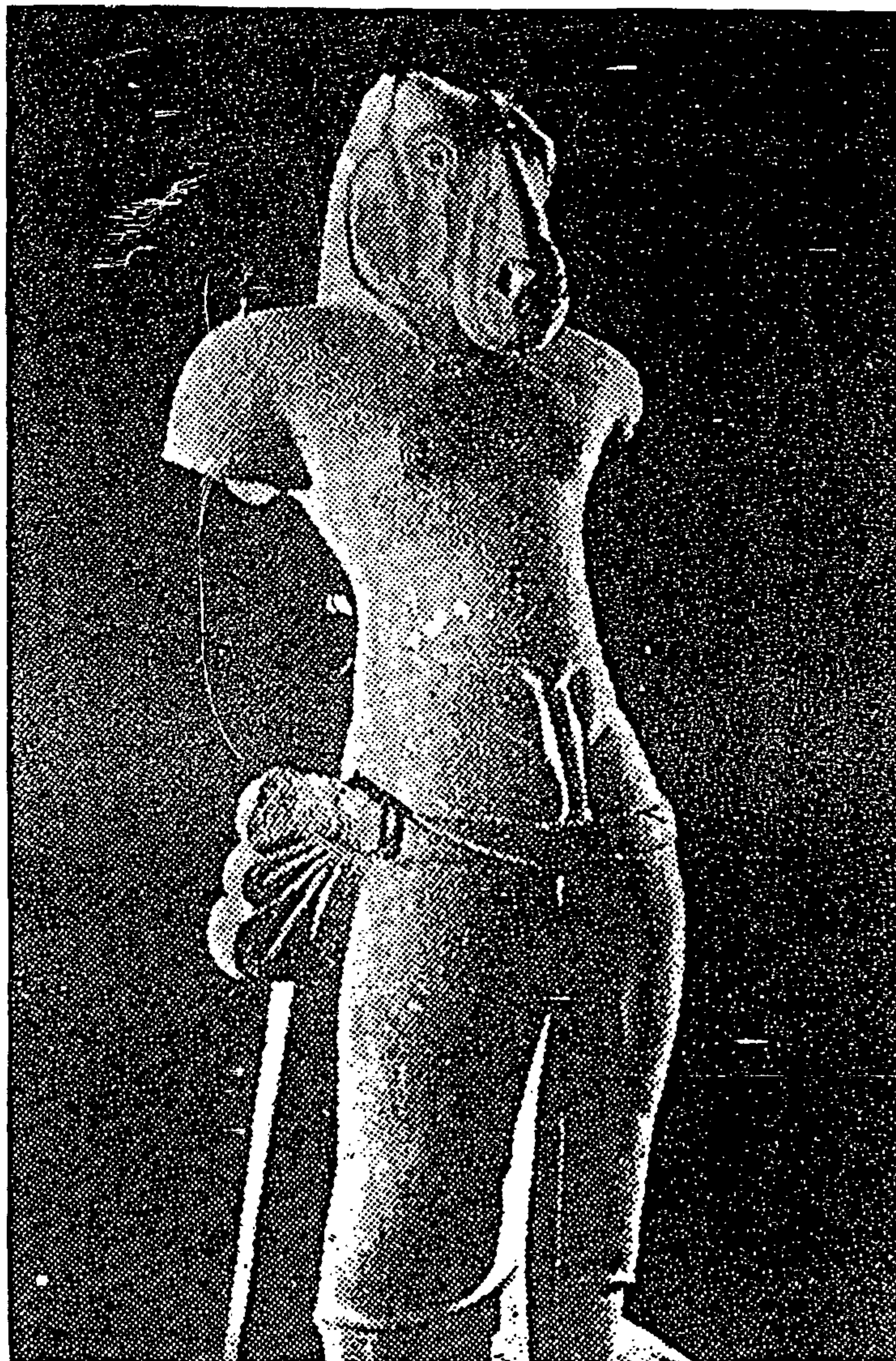
ภาพประกอบ 14 ปราสาทอาศรมมหาฤๅษี แคว้นตาแก้ว

ที่มา : Lawrence Palmer Briggs. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. p.74.

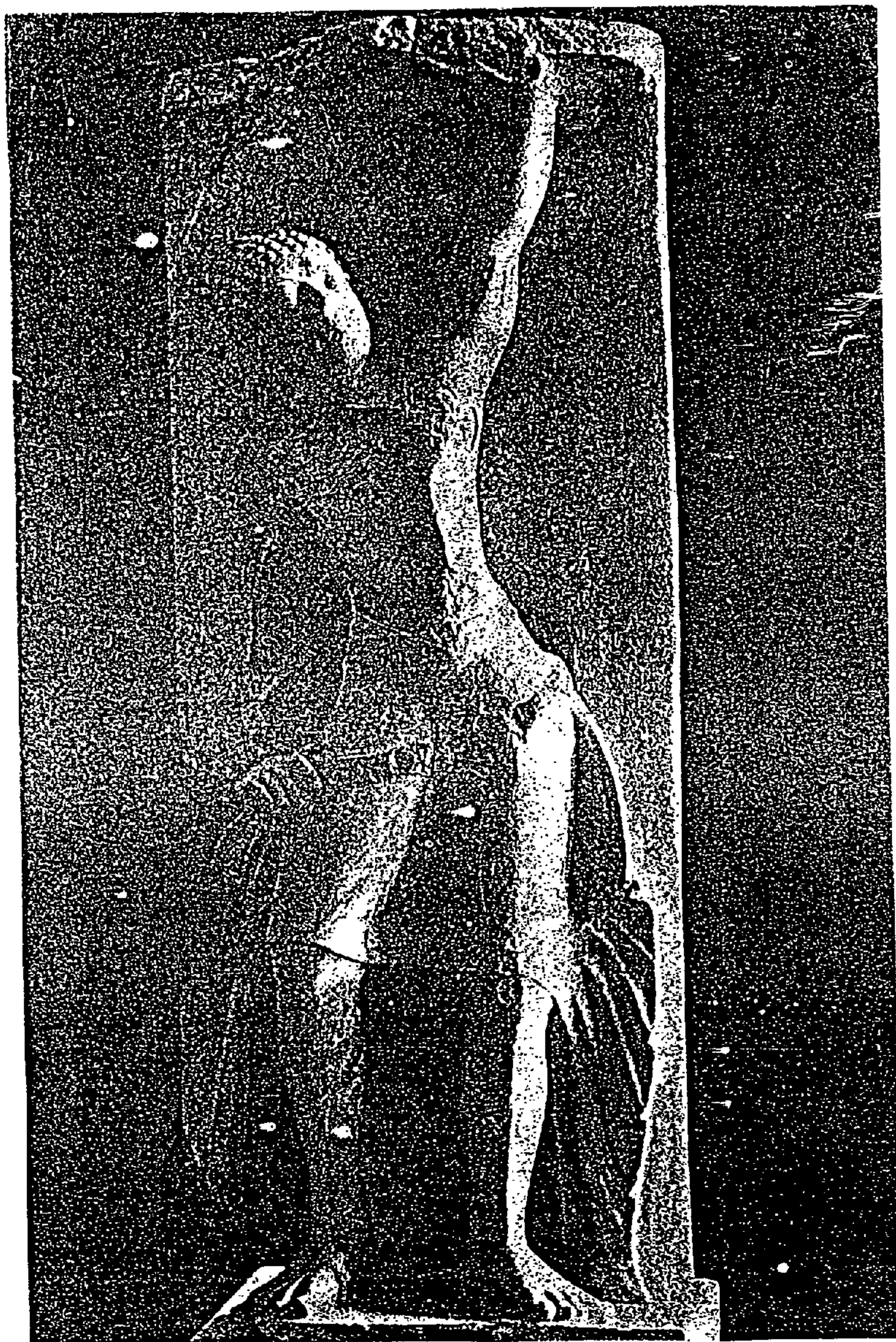

ภาพประกอบ 15 ปราสาทสมโบรีไพรกุกหมู่เหนือ หลังที่ 17

ที่มา : *Ibid.*

ภาพประกอบ 16 กัลยาวดารหรือพาชีมุข จากกุฎีร้าง แคว้นกันทล
ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2515). ประติมากรรมขอม. หน้า 191.

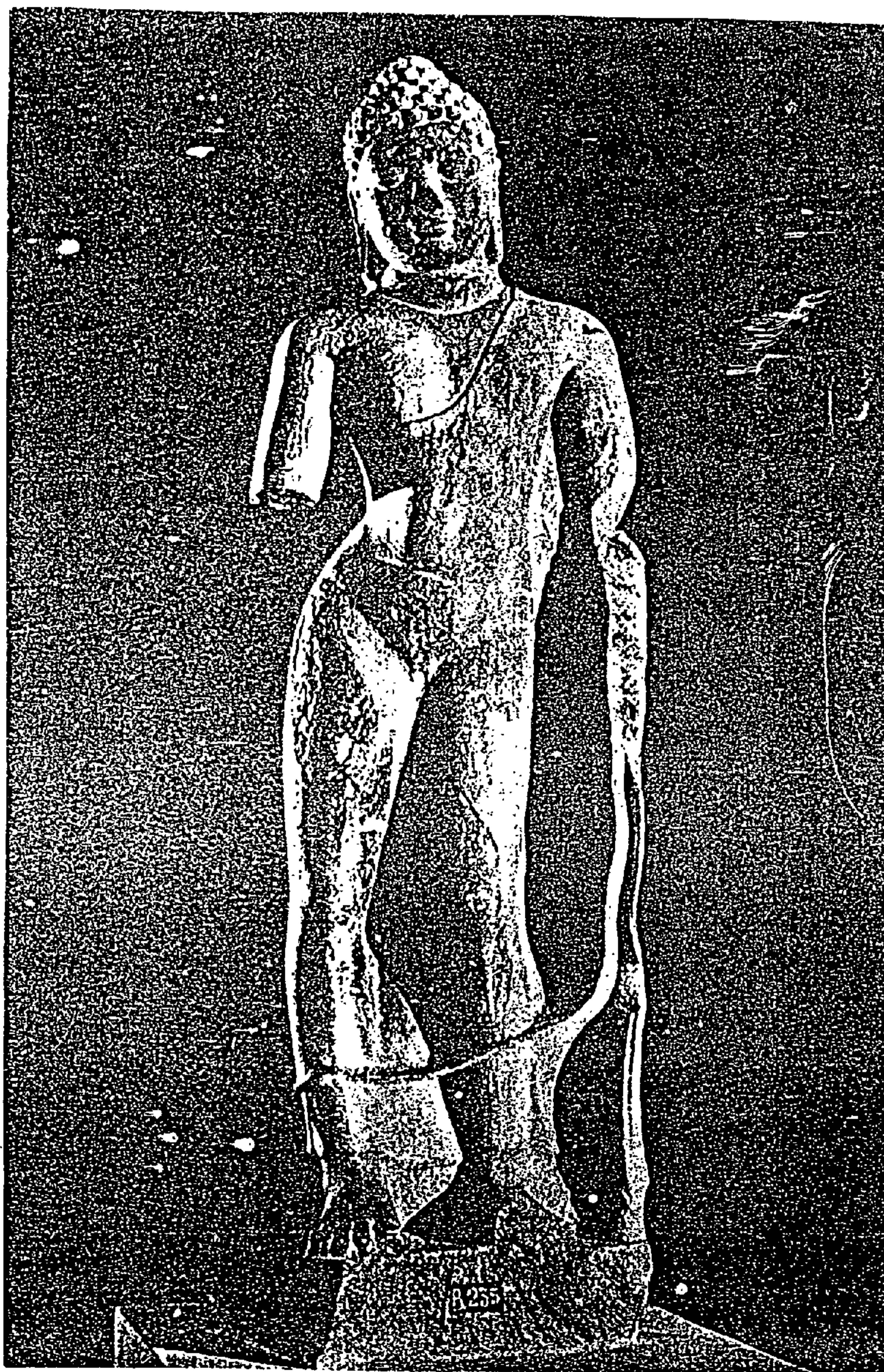
ภาพประกอบ 17 พระกฤษณะโควรรณะจากวัดเกาะ แคว้นดาแก้ว

ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). ศิลปะขอม. หน้า 255.

ภาพประกอบ 18 พระนารายณ์ 8 กร จากปราสาทพนมดา แคว้นตาแก้ว

ที่มา : แหล่งเดิม. หน้า 256.

ภาพประกอบ 19 พระพุทธรูปจากวัดรมโลก แคว้นตาแก้ว

ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2538). ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยใกล้เคียง อินเดีย, ลังกา, ชาว, จัมปา, ขอม, พม่า, ลาว. หน้า 280.

ภาพประกอบ 20 พระโพธิสัตว์ศรีอารียเมตไตรย

ที่มา : ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล. (2539). เล่มเดิม. หน้า 335.

บทที่ 4

การศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

จากหลักฐานดังกล่าวมาแล้วข้างต้น เป็นต้นว่าจากจดหมายเหตุของจีนในราชวงศ์ต่าง ๆ จารึกที่ค้นพบ รวมทั้งหลักฐานทางด้านศิลปกรรม ซึ่งออกมาในรูปของงานด้านสถาปัตยกรรม และประติมากรรมดังกล่าว ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหลักฐานทางโบราณคดีที่ดี งานจารึกต่าง ๆ ก็ดี หรือหลักฐานจากจดหมายเหตุของจีนก็ดีเป็นพยานแสดงให้เห็นว่าวัฒนธรรมในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ได้มีการพัฒนามาก่อนที่จะได้รับวัฒนธรรมอินเดีย ทั้งนี้คิดว่าชาวพื้นเมืองน่าจะมีวัฒนธรรมเป็นของตนเองอยู่ก่อนแล้วเป็นพื้นฐาน มิฉะนั้นคงไม่สามารถรับวัฒนธรรมอินเดียได้ และเมื่อรับเอาวัฒนธรรมอินเดียมาแล้วคงจะนำมาปรับเปลี่ยนหรือไม่ก็ผสมผสานกับวัฒนธรรมของชุมชนที่มีอยู่ ซึ่งกลายเป็นสิ่งที่มีบทบาทต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของประชากรในชุมชนนั้น ๆ เป็นอย่างมาก อันได้แก่

ก. ด้านการเมืองการปกครอง แต่เดิมนั้นจากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ได้กล่าวว่าเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร (ฟูนัน) ถูกปกครองโดยชนพื้นเมืองที่เป็นสตรี เมื่อได้รับวัฒนธรรมอินเดียเข้ามาใช้ จึงมีการเรียกกษัตริย์ในระยะแรกว่า ไศลราช หรือ บรรพตภูบาล เนื่องจากเป็นดินแดนซึ่งอยู่ใกล้เนินเขาที่ชื่อ “บาพนม” ฐานะของผู้ปกครองแตกต่างไปจากเดิมคือเป็นกษัตริย์อย่างสมบูรณ์ มีอำนาจเด็ดขาด เป็นจอมทัพ มีการออกว่าราชการ และเมื่อถึงเขมร สมัยก่อนเมืองพระนคร (เจนละ) จากการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าในช่วงนี้อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียโดยเฉพาะจากราชวงศ์ปัลลวะได้เข้ามามีบทบาทมากดังจะเห็นได้ว่ารูปแบบการปกครองมีลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ดังตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
1. แบบการสืบสันตติวงศ์ กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์แทบทุกพระองค์ส่วนใหญ่จะเป็นโอรส ดังหลักฐานที่ปรากฏคือ พระเจ้าสิงหวิษณุขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสิงหวรรณ หรือพระเจ้ามเหศวรวรรณทรงขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าสิงหวิษณุ เป็นต้น แต่ในบางครั้งอาจมีการเลือกกษัตริย์องค์ใหม่เนื่องจากกษัตริย์องค์เดิมไม่มีพระราชโอรส หรือไม่ได้รับสั่งอะไรก่อนสิ้นพระชนม์ บรรดา รัฐมนตรีหรือเทศมนตรีจะคัดเลือกกษัตริย์องค์ใหม่ขึ้นโดยเลือกจากบรรดาราชวงศ์ที่มีเชื้อสายต้น ๆ ให้เป็นกษัตริย์องค์ต่อมา ดังเช่น พระเจ้าปรมศวร วรรณที่ 2 สิ้นพระชนม์ บรรดารัฐมนตรีได้เลือกพระเจ้านันทิวรรณที่ 2 ขึ้นครองราชย์เป็นกษัตริย์องค์ต่อมา ในเรื่องที่เกี่ยวกับการขึ้นครองราชย์โดยโอรสนั้น จากหลักฐานที่ปรากฏไม่ระบุว่าต้องเกิดจากมเหสี อาจจะเป็นสนมรองลงมาก็เป็นไปได้	1. แบบการสืบสันตติวงศ์ กษัตริย์ที่ขึ้นครองราชย์ส่วนใหญ่จะเป็นโอรสที่เกิดจากมเหสี ดังเช่น พระเจ้าอิตานวรรณที่ 1 ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้ามเหศวรวรรณ ผู้เป็นพระราชบิดา หรือพระเจ้าภววรรณที่ 2 ขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าอิตานวรรณที่ 1 เป็นต้น บางครั้งเลือกจากพระญาติ ดังเช่น พระเจ้ามเหศวรวรรณขึ้นครองราชย์ต่อจากพระเจ้าภววรรณ (มีศักดิ์เป็นพระเชษฐา) จากการศึกษาพบว่า ในการขึ้นครองราชย์บางครั้ง วัฒนธรรมดั้งเดิมยังคงอยู่ นั่นคือการสืบเชื้อสายทางสตรี โดยการสมรส ดังเห็นได้จากพระเจ้าภววรรณผู้มีเชื้อสายทางพุนันได้อภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงกัมพูชาราชลักษมีฝ่ายเจนละ จึงได้ครอบครองเจนละ หรือในช่วงสมัยเจนละน้ำก็ยังพบหลักฐานลักษณะเดียวกัน คือ การที่เจ้าชายปุษกรากษแห่งแคว้นพาลาติดย ประอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงแห่งแคว้นคัมภุประแล้วได้ปกครองแคว้นคัมภุประด้วย นอกจากนี้โอรสที่เกิดจากมเหสีเท่านั้นที่จะขึ้นครองราชย์ได้ ดังปรากฏหลักฐานในสมัยพระเจ้าอิตานวรรณที่ 1 ว่า

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
2. แบ่งเขตการปกครอง จากหลักฐานที่ปรากฏ ดินแดนถูกแบ่งออกเป็นจังหวัดโดยมีสมาชิกในราชวงศ์ขุนนางหรือครอบครัวที่มีชื่อเสียงไปปกครอง มีการแต่งตั้งรัฐมนตรีหรือเทศมนตรีเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน คณะรัฐมนตรีประกอบด้วยสำนักงานมากมายซึ่งเรียกว่ามาตระ(Matras) ซึ่งมีหน้าที่คอยให้คำปรึกษาและรับคำสั่งจากกษัตริย์ โดยแบ่งหน้าที่ออกเป็นเลขาส่วนตัว เรียกว่า รหัสยาธิกรรตะ เจ้าหน้าที่ผู้ใกล้ชิด เรียกว่า วายิเกลพัน เจ้าหน้าที่ดูแลท้องพระคลัง เรียก โกษา - อัฐยักษะ ผู้ซึ่งถูกเรียกเป็น อัจฉนัปปติ เหล่านี้ เป็นต้น นอกจากนี้ ยังแบ่งเป็นระบบองค์กรตามลำดับชั้น โดยแบ่งเป็นพลเรือนและการทหาร ดังเช่น ผู้ปกครองอำเภอ เรียกว่า รัฐฎีกะ ข้าหลวงท้องถิ่น เรียกว่า เทศาธิกตะ ผู้มีสิทธิ์ถือครองที่ดิน เรียกว่า คามะ - คามโพชกะ เป็นต้น นอกจากนี้มีการแบ่งหัวเมืองย่อย ๆ ออกเป็นหมู่บ้านที่เรียกว่า โกฏฐัง และ นาหุ เมืองการค้าที่เป็นของตนเองคอยดูแล	“โอรสของมเหสีทำนั้นจึงจะมีสิทธิ์ในราชสมบัติ และในวันที่พี่น้องผู้หนึ่งขึ้นครองราชย์ บรรดาพี่น้องอื่น ๆ จะถูกตัดหู จมูก นิ้ว เพื่อป้องกันการกบฏแต่ยังคงได้รับการเลี้ยงดูเป็นอย่างดี โดยจัดวังให้ประทับเป็นของตนเอง แต่ไม่ยอมให้ออกมาช่วยว่าราชการเลย” 2. แบ่งเขตการปกครอง จากหลักฐานที่ปรากฏในจดหมายเหตุจีน สมัยราชวงศ์สุย กล่าวว่า “มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นเมืองประมาณ 30 เมือง แต่ละเมืองมีประมาณ 1,000 ครัวเรือน โดยมีข้าหลวงเป็นผู้ปกครอง” ในการปกครองบ้านเมืองมีการแต่งตั้งเสนาบดีเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ดังเช่นในรัชกาลของพระเจ้าภวรวรมัน มีการแต่งตั้งเสนาบดี นามว่า “ธรรมเทวะ” และ “สิงหเทวะ” ซึ่งทั้งสองได้รับราชการต่อมาในสมัยพระเจ้ามเหศวรมันด้วย นอกจากนี้ขุนนางชั้นผู้ใหญ่หรือเสนาบดีซึ่งเป็นที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ยังแบ่งออกเป็น 5 ท่าน เรียงตามลำดับตำแหน่ง คือ กุโลยู เขียงเกาปิง โพโฮโดลิง เชมาลิง และชันโลลู

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
3. การขยายอาณาเขต กษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะแทบทุกพระองค์ทรงทำสงครามเพื่อขยายอาณาเขต เริ่มจากพระเจ้าสิงหวิษณุ ขยายอาณาเขตลงมาทางใต้ถึงแม่น้ำกาเวรี ทรงรบชนะ โจพะ ปาณทยะ และมัลลวราช แม้แต่ในสมัยพระเจ้ามเหศวรมันที่ 1 ผู้เป็นพระราชโอรส ทรงขยายอาณาเขตไปทางตะวันออกของอาณาจักร และชายฝั่งโคโรมันเดล แต่ในการขยายอาณาเขตนั้น กษัตริย์ราชวงศ์ปัลลวะทรงถูกรุกรานจากราชวงศ์จาลุกยะ เกิดเป็นสงครามระหว่างกันเรื่อยมา ผลัดกันแพ้-ชนะ โดยทั้งสองมีจุดประสงค์เดียวกันคือ ต้องการดินแดนเป็นของตนเองนั่นเอง เห็นได้จากในสมัยพระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 1 ทรงทำสงครามและประสบผลสำเร็จในการต่อต้านการรุกรานของพระเจ้าปุลเกษีแห่งราชวงศ์จาลุกยะ จากเหตุการณ์นี้ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้ชาวอินเดียนได้เดินทางอพยพเข้ามาสู่เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครเพื่อหนีภัยสงคราม	3. การขยายอาณาเขต กษัตริย์ของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครก็เช่นเดียวกัน ทรงเป็นนักรบทำศึกสงครามเพื่อขยายอาณาเขตให้กว้างขวาง ดังเช่น พระเจ้าภวรวรมัน พระเจ้ามเหศวรมัน และพระเจ้าอิตานวรมันที่ 1 ทำให้อาณาเขตของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ครอบคลุมประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน รวมทั้งบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนกลางและตอนล่างของประเทศลาว ลุ่มแม่น้ำมูล-ชี ทิวเขาตงรัก แม่น้ำป่าสักจนถึงจันทบุรีในประเทศไทย
4. นโยบายต่างประเทศ จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า สมัยพระเจ้านรสิงหรวรมันที่ 1 ทรงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับเจ้าชายมานะวรมันแห่งศรีลังกา ทรงให้ความช่วยเหลือโดยการให้ที่หลบภัยแก่เจ้าชาย	4. นโยบายต่างประเทศ จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า สมัยพระเจ้ามเหศวรมันได้ส่งเสนาบดีนามว่า สิงหเทวะไปเจริญสัมพันธไมตรีกับกษัตริย์แห่งจามปา และต่อมาสมัยพระเจ้อิตานวรมันที่ 1 ได้รับความ

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
องค์นี้ และยังส่งกองทัพเรือเข้าไปช่วยรบในศรีลังกาด้วย ขณะเดียวกันเจ้าชายมานะวรมันแห่งศรีลังกาทรงช่วยพระเจ้านรสิงหวรมันที่ 1 ในการวางแผนทำสงครามต่อสู้กับจาลูกยะด้วย	สัมพันธไมตรีกับจามปาโดยให้พระราชธิดาชื่อว่า เจ้าหญิงศรี ศรวาณี อภิเษกสมรสกับเจ้าชายจักรธรรมแห่งจามปา
นอกจากนี้กษัตริย์ในราชวงศ์ปัลลวะทรงส่งเสริมให้ประชาชนในดินแดนของพระองค์ออกไปตั้งรกรากทำมาหากินในแหลมมลายู และในหมู่เกาะนอกฝั่งทะเลอินเดียออกไปด้วย	นอกจากนี้ยังมีการติดต่อสัมพันธ์กับอินเดีย ดังจารึก ได้กล่าวถึงการแต่งงานระหว่างพราหมณ์อินเดียชื่อว่า ทูระสวามินกับพระธิดาของพระเจ้าอิศานวรมันที่ 1 เป็นต้น

อาจกล่าวได้ว่า การเมืองการปกครองของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับอิทธิพลจากราชวงศ์ปัลลวะ แม้ว่าชื่อตำแหน่งทางราชการจะไม่เหมือนกัน แต่ได้แบ่งระบบการปกครองออกเป็นย่อย ๆ และส่งข้าหลวงไปปกครองดูแลเช่นเดียวกัน จึงอาจสันนิษฐานว่า ได้มีการติดต่อเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างกัน

✓ ข. ด้านศาสนา เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับวัฒนธรรมอินเดียได้อย่างเห็นเด่นชัด โดยเฉพาะในเรื่องการนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ ดังตารางเปรียบเทียบ

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
1. การบูชาอัญญ จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย ได้แบ่งเป็น 2 นิกายย่อย คือ กาลามุขะและปาศุปตะ ซึ่งนิกายนี้เป็นนิกายที่ป่าเถื่อนมีการบวงสรวงมนุษย์ เพื่อต้องการทำให้บริสุทธิ์ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า น่าจะเป็นการสละอุทิศเพื่อบูชา หรือที่เรียกว่า ภักติ (Bhakti) อาจหมายถึง	1. การบูชาอัญญ จากหลักฐานที่ปรากฏพบว่า บนภูเขาหิมาลัยมีศาสนสถานซึ่งสร้างถวายเทพเจ้านามว่า โพโตลิ (ภัทเรศวร) โดยทุกปีกษัตริย์ต้องเสด็จขึ้นไปเพื่อทรงกระทำการบูชาอัญญมนุษย์ถวาย ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า พิธีบูชาอัญญบนยอดเขานั้นเป็นพิธีของชนพื้นเมือง ซึ่งแต่เดิมชอบ

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
ว่าการกักตุนที่นั่นที่สามารถทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จได้	สร้างที่เคารพบูชาไว้ในที่สูง ส่วนการบูชาด้วยมนุษย์นั้น อาจได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียได้ เนื่องจากมีการบูชาเช่นเดียวกัน
2. การนับถือศาสนา	2. การนับถือศาสนา
ในสมัยนี้มีการนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ลัทธิไศวนิกายเข้าไปมีบทบาทสำคัญต่อกษัตริย์เกือบทุกพระองค์ ดังเช่น พระเจ้ามเหศวรที่ 1 ระยะแรกนับถือศาสนาไชนะ แต่ต่อมาทรงเปลี่ยนมานับถือไศวนิกาย หรือพระเจ้าปรเมศวรที่ 1 ทรงอุทิศพระองค์เพื่อไศวนิกายโดยการสร้างศาสนสถานหลายแห่งที่มวาลีปุรัม และสร้างหมู่บ้านนามว่า ปรมะศวรมังคลัม (Paramesvaramangalam) ที่ปรมะศวรฤหะ (Paramesvaragraha) ถวายแก่พราหมณ์ ยังมีกษัตริย์อีกหลายพระองค์ที่สร้างศาสนสถานเพื่อเป็นการอุทิศแด่พระศิวะ เช่น พระเจ้านรสิงหที่ 2 ทรงสร้างวัดไกรลาสนาถ ถวายแด่พระศิวะ เป็นต้น	ในสมัยนี้มีการนับถือศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ โดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายจะเข้าไปมีบทบาทสำคัญต่อกษัตริย์ทุกพระองค์ เห็นได้จากเมื่อพระเจ้ามเหศวรที่ 1 ทรงสร้างมณฑปมีชัฏชะ ณ ที่ใดจะทรงสร้างคิ่วลิ่งค์และรูปโคนนทิไว้ทุกครั้ง เพื่อบูชาพระอิศวรหรือแม้แต่จารึกในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 1 มีภาพสลักเป็นพระอิศวรทรงโคนนทิอยู่เบื้องล่างของจารึก
นอกจากนี้ศาสนาพราหมณ์ลัทธิไวษณพนิกายมีน้อย ดังเห็นได้ในรัชกาลพระเจ้าจันทรที่ 2 ทรงอุทิศตนเพื่อพระวิษณุ โดยการก่อสร้างวัดไวญญู เปรมาลขึ้น	ศาสนาพราหมณ์ยังเข้าไปมีบทบาทสำคัญในการทำให้กษัตริย์เป็นเสมือนสมมุติเทพ โดยมีพราหมณ์เป็นผู้ประกอบพิธี ดังเช่น พระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ทรงประกอบพิธีลัทธิเทวราชขึ้น
ในสมัยราชวงศ์ปัลลวะมีการปะทะกันระหว่างศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย และลัทธิไวษณพอยู่เป็นประจำ	นอกจากนี้ในสมัยเขมรก่อนเมืองพระนครยังมีการนับถือบูชาพระหริหระ ซึ่งเป็นการผสมกันระหว่างไวษณพนิกายและไศวนิกาย ดังเช่น สมัยพระเจ้าอโศกที่ 1 ส่วนพุทธศาสนานั้น เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครนับถือพุทธศาสนานิกายมหายานเป็นส่วนใหญ่ ดังปรากฏหลักฐานในรัชกาลพระเจ้าอโศกที่ 1 ซึ่งค้นพบเรื่องราวเกี่ยวกับการเคารพพญานาคมูจลินทร์ เป็นต้น

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
ส่วนพุทธศาสนามีเป็นส่วนน้อย ดังหลักฐานของหลวงจีนเหียนจั้งที่กล่าวว่า “ปลายสมัยพระเจ้ามเหศวรที่ 1 มีพระภิกษุจำนวน 100 รูป และนักบวช 10,000 คน ในนิกาเยรวาทหรือสถวีระ” แสดงว่าพุทธศาสนายังไม่เสื่อมเลยทีเดียว	

✓ จากหลักฐานดังที่ได้กล่าวมา อาจกล่าวได้ว่าศาสนาในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียได้ เนื่องจากการนับถือเทพเจ้า การสร้างรูปสัญลักษณ์แทนการเคารพบูชาพระอิศวรและพระนารายณ์ การประกอบพิธีกรรม เป็นต้น แต่การสร้างรูปสัญลักษณ์ไว้ในที่สูงนั้นยังแฝงไว้ด้วยวัฒนธรรมพื้นเมือง ซึ่งวัฒนธรรมลักษณะนี้ อาจเป็นวัฒนธรรมที่ทั้ง 2 ดินแดนมีเหมือนกัน กล่าวคือ สร้างขึ้นเพื่อให้แผ่นดินเกิดความอุดมสมบูรณ์ ดังนั้นเมื่อชาวอินเดียเดินทางมาพบจึงคิดว่าเป็นลัทธิบูชาพระศิวะหรือเทพเจ้าของอินเดีย ในขณะที่เดียวกันเมื่อชาวเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครไปอินเดียหรือได้ฟังเกี่ยวกับเรื่องนี้ ก็คิดว่าตนมีการเคารพบูชาเหมือนอย่างอินเดีย การประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสมัยราชวงศ์ปัลลวะหรือเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครก็ดี ล้วนแต่กษัตริย์เป็นผู้ประกอบพิธีทั้งสิ้น

✓ ค. ด้านอักษรศาสตร์ ได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียได้อย่างเห็นได้ชัดอีกด้านหนึ่งเกี่ยวกับเรื่องตัวอักษร ดังจะเห็นได้จากตารางเปรียบเทียบต่อไปนี้

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
1. ตัวอักษร ใช้ตัวอักษรคฤณฑ์หรือครนธ์หรือที่เรียกว่าอักษรปัลลวะ ได้แผ่เข้ามาในเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครในสมัยพระเจ้าศิวะสกันทวรมัน เนื้อความในจารึกช่วงแรกจะบันทึกเกี่ยวกับ	1. ตัวอักษร รับวัฒนธรรมอินเดียได้อย่างเด่นชัดในเรื่องตัวอักษร เนื่องจากพบหลักฐานทางจารึกเป็นจำนวนมาก ซึ่งบันทึกด้วยตัวอักษรปัลลวะและอ่านเป็นภาษาสันสกฤต เช่น

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร		
เหตุการณ์ต่าง ๆ ประวัติของกษัตริย์ การบำเพ็ญกุศล ฯลฯ ซึ่งให้ข้อมูลเกี่ยวกับด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในช่วงนั้น ๆ	อักษร ก ค ช ป ม	อักษรปัลลวะ 𑀓 𑀕 𑀲 𑀧 𑀭	จารึกเขารัง 𑀓 𑀕 𑀲 𑀧 𑀭
2. วรรณคดี เรื่องราวในวรรณคดี สมัยราชวงศ์ปัลลวะ เกี่ยวกับการปกครองและศาสนา มีการนำลิมาใช้ในการเปรียบเทียบ เช่น วรรณคดีนารายรัม (Nalayiram) ของไวณพนิกาย และเทวารัม (Tevaram) ของไศวนิกาย นอกจากนี้มีการแต่งมหากาพย์ เช่น ภารตัม (Bharatam) ของเปรณเทวนาร์ (Perundevanar) หรือการแต่งโคลงกลอนที่เรียกว่า โสลกถึง 1,000 โคลง 3. การนับวัน เดือน ปี ใช้แบบ สกะหรือสก (Saka) (เป็นศักราชที่ตั้งโดยพระเจ้ากนิษกะแห่งราชวงศ์กุษาณะในอินเดียภาคเหนือ	เนื้อความในจารึกเริ่มต้นด้วยการกล่าวสรรเสริญพระอิศวรหรือพระนารายณ์ การสร้างศาสนสถาน วิหาร บริจาคเงินบำรุงวัด ฯลฯ ซึ่งในจารึกจะรจนาเป็นร้อยกรอง ใช้คำสี่กประพันธ์ ถูกฉันทลักษณ์ เปรียบเทียบได้กับกาพย์ภาษาสันสกฤตที่แต่งในอินเดียร่วมสมัยเดียวกัน 2. วรรณคดี การศึกษาวรรณคดี เช่น รามายณะ มหภารตะ และปุราณะ จากหลักฐานทางจารึกพบว่า มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อ โสมาตะมัน (Somaṭaman) ได้อ่านวรรณคดีเหล่านี้ให้ผู้ฟังเป็นประจำทุกวัน 3. การนับวัน เดือน ปี นำมาจากอินเดียเช่นเดียวกันโดยใช้แบบสกะหรือสก		

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
4. การต่อท้ายพระนามว่า “วรมัน” กษัตริย์ทุกพระองค์มีคำว่า “วรมัน” ต่อท้ายพระนาม ซึ่งมีความหมายว่า “ผู้พิทักษ์คุ้มครอง” นอกจากนี้ท้ายพระนามกษัตริย์บางพระองค์ยังมีคำต่อท้าย เช่น พระเจ้านรสิงหวรมันที่ 1 มหามัลละ เป็นต้น เพื่อแสดงถึงชัยชนะอันยิ่งใหญ่	4. การต่อท้ายพระนามว่า “วรมัน” ปรากฏหลักฐานอย่างชัดเจนว่าได้รับอิทธิพลมาจากอินเดียได้ เนื่องจากมีคำว่า “วรมัน” ต่อท้ายพระนาม เช่น พระเจ้าภววรมัน พระเจ้าอีสานวรมันที่ 1 เป็นต้น นอกจากนี้ชื่อพระนามของกษัตริย์บางพระองค์เหมือนกัน เช่น พระนามของพระเจ้ามเหศวรวรมันของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ตรงกับพระนามของพระเจ้ามเหศวรวรมันที่ 1 ของราชวงศ์ปัลลวะ

✓ ดังนั้น จึงอาจวิเคราะห์ได้ว่าในด้านอักษรศาสตร์แล้ว เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับรูปแบบตัวอักษรปัลลวะอย่างเห็นได้ชัด ไม่ว่าจะเป็นการใช้บัพอักษร การใช้เครื่องหมายอนุสวาระ (Anusvara) ซึ่งมีลักษณะเป็นขีดไม่ยาวนักบนตัวอักษร ส่วนทางด้านวรรณคดีนั้นยังมีน้อย ส่วนใหญ่เป็นการศึกษาท่วงทำนอง โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน มากกว่า ซึ่งผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะมีมากในสมัยเมืองพระนคร

✓ ง. ด้านศิลปกรรม เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมอินเดีย ในระยะแรกได้รับอิทธิพลอินเดียทางภาคเหนือซึ่งส่วนใหญ่จะปรากฏในงานด้านสถาปัตยกรรม ส่วนงานด้านประติมากรรมจะเห็นได้ว่าได้รับอิทธิพลจากราชวงศ์ปัลลวะ } ดังจะกล่าวรายละเอียดได้ดังนี้

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
1. สถาปัตยกรรม ได้รับอิทธิพลจากดินแดนใกล้เคียง สถาปัตยกรรมในสมัยนี้แบ่งได้เป็น 3 แบบ คือ สถูป อาคารที่สร้างกลางแจ้ง และอาคารที่ขุดเข้าไปในภูเขา	1. สถาปัตยกรรม ระยะแรกก่อสร้างด้วยไม้ แต่ผู้พังไปหมดแล้ว ต่อมาก่อสร้างด้วยอิฐ ตั้งอยู่โดด ๆ แผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเป็นชั้นลดหลั่นกัน

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
ดังนั้น ลักษณะของงานสถาปัตยกรรมมีแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสและสี่เหลี่ยมผืนผ้า สลักจากศิลา มีหลังคาเป็นรูปโค้งแหลมมาทั้งสี่ด้าน ซึ่งเลียนแบบอาคารที่สร้างด้วยไม้ กับมีหลังคาซ้อนกันเป็นชั้น ๆ หลังคาแต่ละชั้นบางครั้งมีอาคารจำลองเป็นเครื่องประดับ แต่บางครั้งก็ไม่มี นอกจากนี้สถาปัตยกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับศาสนา เสาต่าง ๆ มีรูปร่างหนาใหญ่ขึ้น และบางครั้งก็มีบัวหัวเสารูปฝ่ามือหักขนาดใหญ่ รวมทั้งฐานของเสาที่สูงชันมามาก และสลักเป็นรูปสิงห์ เช่น เสาในถ้ำมหิษมรรตินี (Mahisamardini Cave) ที่มาวลิปุรัม นอกจากนี้มีศาสนสถานที่สลักจากศิลา เช่น ที่มาวลิปุรัม ซึ่งศาสนสถานเหล่านี้สร้างขึ้นกลางแจ้ง	และประดับด้วยรูปอาคารจำลอง ผนังชั้นนอกประดับด้วยเสาติดกับผนังสองข้าง เหนือบานประตูประดับด้วยทับหลังซึ่งสลักจากหินทราย มีวงโค้งเลียนแบบเครื่องไม้อยู่ตรงกลาง ภายใต้วงโค้งมีลายพวงมาลัยและอุบะ ปลายของวงโค้งสลักเป็นรูปมกร 2 ตัวกำลังคายสิงห์หันหน้าเข้าหากัน ต่อมาการพัฒนาวงโค้งได้เปลี่ยนเป็นเส้นตรง รูปมกรกลายเป็นรูปบุคคลในเทพนิยาย เป็นต้น อาจกล่าวได้ว่าสถาปัตยกรรมส่วนใหญ่เป็นแบบผสมระหว่างอินเดียเหนือและอินเดียใต้
2. ประติมากรรม เป็นภาพสลักซึ่งแบ่งเป็น 3 แบบ คือ พวกแรก สลักจากก้อนหินหรือโลหะ พวกที่สอง สลักบนผนังถ้ำ พวกที่สาม สลักบนหินก้อนใหญ่ที่กั้นทะเลสาบ ซึ่งภาพสลักทั้ง 3 แบบนี้ สลักเป็นรูปเทพเจ้า เช่น รูปพระนารายณ์ พระศิวะ หรือภาพธรรมชาติ เช่น ภาพป่ารวมกับช้าง แมวกับลิง น้ำตกกับฤาษี นอกจากนี้ยังมีรูปสิงโต โคนนทรี อีกด้วย	2. ประติมากรรม ส่วนใหญ่สลักเป็นรูปเทพเจ้า เช่น พระอิศวร พระนารายณ์ ยังมีการสลักพระพุทธรูป ซึ่งประติมากรรมส่วนใหญ่เป็นแบบลอยตัว ขนาดใหญ่ ลำตัวตรง ขาแยกจากกันและล้อมรอบด้วยวงโค้งใช้สำหรับยึด ลักษณะของรูปสลัก - ทำยืนตรีภังค์ - นุ่งผ้าโสร่ง (โชติ) - มีชายผ้ายาวห้อยอยู่ข้างหน้า - คาดเข็มขัดผ้ามีปม

ราชวงศ์ปัลลวะ	เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร
ลักษณะของรูปสลัก - ทำยืนตรีภักดิ์ (เอียงพระขงฆ์และพระโสณี) - การนุ่งผ้าทรง นุ่งผ้าโสร่ง (โชติ) - มีชายผ้ายาวห้อยอยู่ข้างหน้า - คาดเข็มขัด ผ้ามีปม นอกจากนี้ทรงเครื่องอาภรณ์ประดับ เช่น มงกุฏ กุณฑล กรองศอ พາหุรัด และทองกร	- ประดับด้วย มงกุฏ กุณฑล กรองศอ พาหุรัด และทองกร เป็นต้น นอกจากนี้ยังนิยมสวมหมวกทรงกระบอก ซึ่งขอบด้านหลังตัดเป็นเส้นตรง

✓ ดังนั้นจึงอาจสรุปได้ว่า ด้านสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลจากอินเดียเหนือก่อนที่จะได้รับจากอินเดียใต้ และแผ่ไ้ด้วยวัฒนธรรมพื้นเมืองของเขมรสมัยก่อนเมืองพระนครด้วย ส่วนด้านประติมากรรมเกี่ยวเนื่องด้วยศาสนา ได้รับรูปแบบมาจากอินเดียใต้อย่างมาก โดยเฉพาะการสลักรูปเคารพซึ่งเป็นที่ยอมรับทั้งในอินเดียใต้และเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

บทที่ 5

บทสรุป

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีอาจกล่าวสรุปได้ว่า วัฒนธรรมอินเดียเข้าสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาเป็นเวลานาน โดยเฉพาะในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 6 - 9 อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียได้จากราชวงศ์ปัลลวะได้แผ่เข้ามาในดินแดนเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งเป็นดินแดนหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ที่มีความโดดเด่นในเรื่องทรัพยากรธรรมชาติอันอุดมสมบูรณ์ จึงเป็นที่สนใจของกลุ่มพ่อค้าวาณิช กลุ่มคนที่อพยพหนีภัยสงคราม กลุ่มนักแสวงโชค เข้ามาติดต่อ ค้าขายและแลกเปลี่ยนสินค้าทำให้ปริมาณการค้าเพิ่มขึ้นในดินแดนแถบนี้ กลุ่มคนที่เดินทาง เข้ามานี้เป็นพื้นฐานผลักดันให้มีกลุ่มนักบวช อันได้แก่ พราหมณ์และพระภิกษุ เข้ามาทำการ เผยแผ่ศาสนาพราหมณ์และศาสนาพุทธ รวมทั้งเผยแผ่ศิลปวิทยาการต่าง ๆ กลุ่มคนที่เดินทางเข้ามาได้รับแรงบันดาลใจด้วยเหตุผลที่แตกต่างกัน แต่ทุกกลุ่มมีส่วนช่วยสร้างประวัติศาสตร์ที่สำคัญขึ้น ได้เผยแผ่และถ่ายทอดวัฒนธรรมนานา ซึ่งหลักฐานการถ่ายทอดทางวัฒนธรรมได้ปรากฏให้เห็นตามเส้นทางการค้าทางทะเลจากเมืองท่าในอินเดียได้ผ่านคาบสมุทรมลายู สู่ดินแดนเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร

วัฒนธรรมจากอินเดียได้ได้เข้ามาผสมผสานกับวัฒนธรรมดั้งเดิม ปรากฏหลักฐานบนดินแดนเขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร อาทิ ด้านการเมืองการปกครองที่ใช้รูปแบบการสืบสันตติวงศ์เป็นระบบตามแบบอินเดีย มีการแบ่งเขตการปกครองออกเป็นระบบย่อย โดยส่งข้าหลวงไปปกครอง

ด้านศาสนามีการนับถือศาสนาพราหมณ์ลัทธิไศวนิกาย (นับถือพระอิศวร) โดยพบหลักฐานต่าง ๆ ที่แสดงถึงความเชื่อในลัทธิ เช่น การสร้างศาสนสถานถวายแด่พระอิศวร หรือการสร้างคิ่วลิ่งค์ไว้ตามเนินเขาอันแสดงสัญลักษณ์แห่งชัยชนะ การสร้างรูปโคนนทีซึ่งเป็นสัตว์พาหนะของพระอิศวร ฯลฯ และลัทธิไวษณพนิกาย (นับถือพระนารายณ์) มีการสร้างศาสนสถานและรูปพระนารายณ์เพื่อเคารพบูชาเช่นเดียวกับลัทธิไศวนิกาย รวมทั้งมีการนับถือบูชาพระหริหระซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างไศวนิกายและไวษณพนิกาย ตลอดจนนับถือศาสนาพุทธนิกายมหายานด้วย

ด้านอักษรศาสตร์ มีการบันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ โดยจารึกด้วยตัวอักษร
คฤณฑ์ หรือที่เรียกว่า อักษรปัลลวะ อย่างเห็นได้ชัด และใช้หลักการอ่านแบบภาษาสันสกฤต
เนื้อหาของจารึกประกอบด้วยการกล่าวสรรเสริญพระอิศวรหรือพระนารายณ์ พระราชประวัติ
การบริจาคทาน ฯลฯ นอกจากนี้ยังใช้คำลงท้ายชื่อของกษัตริย์ว่า “วรมัน” ตามแบบกษัตริย์ของ
อินเดีย

ส่วนด้านศิลปะสะท้อนออกมาในรูปแบบของสถาปัตยกรรมและประติมากรรม ซึ่ง
เกี่ยวข้องกับศาสนาโดยเฉพาะศาสนาพราหมณ์ ออกมาในชื่อรูปแบบของตนเอง เช่น ศิลปะแบบ
พนมตา สมโบรีไพรกุก ไพรกเมง และกำพงพระ แต่สถาปัตยกรรมของเขมรสมัยก่อนเมือง
พระนคร โดยเฉพาะศาสนสถานส่วนใหญ่ได้รับการผสมผสานจากศิลปะทางอินเดียเหนือด้วย
มีการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมและประติมากรรมนูนต่ำและนูนสูงในรูปแบบต่าง ๆ เช่น
ทับหลัง เสาประดับกรอบประตู กรอบของหน้าบัน ฯลฯ เป็นเรื่องราวในศาสนาหรือการแกะสลัก
ประติมากรรมลอยตัว เป็นทั้งรูปมนุษย์และรูปสัตว์

การเผยแผ่วัฒนธรรมอินเดียต้องอาศัยเส้นทางการค้าทางทะเลเป็นตัวส่งผ่าน ซึ่ง
เส้นทางที่สำคัญที่สุด คือ เส้นทางที่ออกจากเมืองกาญจิปุรัม มามัลลปุรัม (มาวลีปุรัม) และ
นาคปฏิกูณัม ผ่านหมู่เกาะอันดามันและนิโคบาร์ เข้าสู่คาบสมุทรมลายูเพื่อออกอ่าวไทยไปยัง
เขมรสมัยก่อนเมืองพระนคร ซึ่งเส้นทางดังกล่าวพบหลักฐานทางด้านประวัติศาสตร์หลายอย่าง
ไม่ว่าจะเป็นจารึก โบราณวัตถุ โบราณสถาน อาทิ ประติมากรรมนารายณ์สวมหมวกทรง
กระบอก หรือตราประทับต่าง ๆ ซึ่งพบตามเมืองท่าโบราณ อาทิ คลองท่อม เวียงสระ พุนพิน
บนคาบสมุทรมลายู รวมทั้งเมืองท่าออกแก้ว ซึ่งอยู่ชายฝั่งทะเลตอนใต้ของเขมรสมัยก่อนเมือง
พระนคร

มีข้อน่าสังเกตว่า การเผยแผ่วัฒนธรรมอินเดียนั้นมาจากปัจจัยหลายด้าน อาทิ การ
ค้าขาย การแสวงหาโภคทรัพย์ การอพยพหนีภัยสงคราม และการเผยแผ่ศาสนา รวมทั้งสภาพ
ภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวยต่อการเดินเรือ ส่งผลให้เขมรสมัยก่อนเมืองพระนครเปิดกว้างรับ
วัฒนธรรมอินเดียอย่างเต็มที่

การรับวัฒนธรรมอินเดียผ่านเส้นทางการค้าทางทะเล ทำให้วัฒนธรรมในเขมรสมัย
ก่อนเมืองพระนครเปี่ยมไปด้วยสีสัน ซึ่งควรค่าแก่การศึกษาค้นคว้าให้ละเอียดต่อไปในมุมมองที่
กว้างขวางหลากหลาย เพื่อเป็นประโยชน์ในวงวิชาการสืบไป

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น (Primary Sources)

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

ก่องแก้ว วีระประจักษ์. (2529ก). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 1 อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14*. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

----- (2529ข). *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3 อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16*. กรุงเทพฯ : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร.

เอกสารชั้นรอง (Secondary Sources)

หนังสือทั่วไป

กมลเสาวร ภัตตาจารย์. (2516). *ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม = Les Religions Brahmaniques dans l' Ancien Cambodge d' apres l' Epigraphie et l' Iconographie*.

ม.จ. สุภัทรดิศ ดิศกุล แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิมพ์เกษตร.

กรมศิลปากร. (2531). *อดีตอีสาน*. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมฯ.

----- (2532). *อีสาน*. กรุงเทพฯ : ฝ่ายเผยแพร่และประชาสัมพันธ์ กรมฯ.

----- (2533ก). *ปราสาทเขาน้อย จังหวัดปราจีนบุรี*. กรุงเทพฯ : กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กรมฯ.

----- (2533ข). *แหล่งโบราณคดีประเทศไทย เล่ม 4 (ภาคตะวันออกเฉียงเหนือตอนล่าง)*. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมฯ.

----- (2535). *โบราณคดีเขื่อนปากมูล*. กรุงเทพฯ : ฝ่ายวิชาการ กองโบราณคดี กรมฯ.

กาญจณี ละอองศรี. (2539). "ความเจริญของดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนได้รับอิทธิพลอินเดียและจีน," ใน *อารยธรรมตะวันออก*. บรรณาธิการโดย ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. หน้า 133-151. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

เคตตี, จอห์น เอฟ. (2520). *ไทย พม่า ลาว และ กัมพูชา = Thailand, Burma, Laos & Cambodia*. แปลโดย ภรณ์ กาญจนันท์จิติ และ ชื่นจิตต์ อำไพพรรณ. กรุงเทพฯ : โครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

- จรัส พยัคฆราชศักดิ์. (2530). *อารยธรรมอินเดีย*. พิมพ์ครั้งที่ 2. มหาสารคาม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ✓ จ่านงค์ ทองประเสริฐ. (2534). *ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในเอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา. (หนังสือชุดภาษาไทยของคุรุสภา ชุดที่ 10)
- โจวต้ากวน. (2510). *บันทึกว่าด้วยชนบธรรมเนียมประเพณีของจีนละ*. เฉลิม ยงบุญเกิด แปล. พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.
- ✓ เฉลิม คำผาย. (2521). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์*. กรุงเทพฯ : อักษรบัณฑิต.
- ชัชวรินทร์ ไชยวัฒน์. (2541). *สุวรรณภูมิ เกมพระราช*. กรุงเทพฯ : สมาพันธ์.
- ชาค, โคลด. (2538). "พูนั่น เจนละ และศรีวิชัย," พีรพงษ์ เตชะกำธร และ เจราร์ด ฟูกेट แปล จากภาษาฝรั่งเศส. ใน *เอกสารการประชุมทางวิชาการระดับชาติ ฝรั่งเศส-ไทย ครั้งที่ 3 เรื่อง พัฒนาการของรัฐในประเทศไทย จากหลักฐานทางโบราณคดี*. หน้า 14-27. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ✓ ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2540). *วิถีไทย : การท่องเที่ยวทางวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : โครงการวิถีทรรศน์.
- แซนด์เลอร์, เดวิด. (2540). *ประวัติศาสตร์กัมพูชา = A History of Cambodia*. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร, สดใส ชันติวรพงศ์ และ วงเดือน นาราสัจจ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- เซาวลี จงประเสริฐ. (2528). *ประวัติศาสตร์อินเดีย*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ปทุมวัน.
- ซองโตนี, มารีแอลล์. (2535). *วัตถุ : กรณีตัวอย่างในการศึกษาประวัติศาสตร์ลาว โดยอาศัยวิธีการทางโบราณคดี = Approche Archeologique de l' Histoire du Laos : l' Exemple de Vat Phou*. สดชื่น ชัยประสาธน์ และ สุกัญญา ราชฤทธิ์ แปลและเรียบเรียง. กรุงเทพฯ : คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ✓ เซเดส์, ยอร์ช. (2521). *ชนชาติต่าง ๆ ในแหลมอินโดจีน = Les Peuples de la Péninsule Indochinoise*. แปลโดย ปัญญา บริสุทธิ์. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- (2540). *เมืองพระนคร นครวัด นครธม = Angkor : An Introduction*. ปราณี วงษ์เทศ แปล. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มติชน.

✓ ดนัย ไชยโยธา. (2527). ประวัติศาสตร์เอเชียใต้ยุคโบราณ. กรุงเทพฯ : สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย.

----- (2536). มนุษย์กับอารยธรรมในเอเชียใต้ เล่ม 1. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

✓ ทองสีบ สุภะมาร์ค. (2526). พระราชพงศาวดารเขมร. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.

✓ ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา. (2524). ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

✓ ทองเหลือง บุญพร้อม. (2536). ปราสาทภูมิโปน ปราสาทศิลปะแบบเขมรที่เก่าแก่ที่สุดในประเทศไทย. สุรินทร์ : โรงพิมพ์รุ่งชนเกียรติออฟเซ็ท.

ชนิด อยู่โพธิ์. (2510ก). เรื่องน่ารู้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ. พระนคร : กรมศิลปากร.

----- (2510ข). สุวรรณภูมิ. พระนคร : กรมศิลปากร.

----- (2512). "สามหลวงจีนมีชื่อจาริกไปอินเดีย," ใน อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นายจรูญ ชื่นรุ่งโรจน์ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันจันทร์ที่ 2 เดือนมิถุนายน พุทธศักราช 2512. หน้า 1-52. พระนคร : โรงพิมพ์ศิริพร.

ธรรมทาส พานิช. (2542). ไชยา ที่ตั้งนครหลวงของอาณาจักรศรีวิชัย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : อรุณวิทยา.

ธิดา สาระยา. (2536). เมืองอุบล : ธานีแห่งราชะศรีสง่าแห่งไพรพดกษ. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

✓ ----- (2538). อาณาจักรเจนละ : ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.

✓ น.ณ ปากน้ำ. (2517). ศาสนาและศิลปในสยามประเทศ และแหลมอินโดจีนสมัยโบราณ. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

----- (2524). ศิลปกรรมโบราณในสยามประเทศ. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ.

----- (2529). ศิลปะคุปตะและปาละในอินเดีย. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

✓ นิคม มุสิกคามะ. (2536). ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา. กรุงเทพฯ : กองโบราณคดี กรมศิลปากร.

✓ บังอร ปิยะพันธุ์. (2537). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

ประจักษ์ วัฒนานุสิทธิ์. (2539). "ศิลปะอินเดีย," ใน อารยธรรมตะวันออก. บรรณาธิการโดย ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. หน้า 88-108. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ประเสริฐ วิทยารัฐ. (2528). "สภาพภูมิศาสตร์ของคาบสมุทรสทิงพระ," ใน ประวัติศาสตร์และโบราณคดีคาบสมุทรสทิงพระ. บรรณาธิการโดย สถาพร ศรีสัจจัง. หน้า 12-21.
สงขลา : สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- ผาสุข อินทรารุช. (2522). ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ. กรุงเทพฯ : ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ✓ พงศ์ โสโน. (2534). บ้านข้างเมืองเคียง ประวัติศาสตร์จีน พม่า ญวน เขมร จามปา และ น่านเจ้า. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรสยาม.
- พระครูอินทปัญญาจารย์ (พุทธทาส อินทปญฺโญ). (2540). แนวสังเขปของโบราณคดีรอบอ่าว บ้านดอน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : อรุณวิทยา.
- ✓ พระเทพเวที (ประยุทธ์ ปยุตฺโต). (2531). พระพุทธศาสนาในเอเชีย. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- ✓ พระมหาอุทัย ธรรมสาโร. (2516). พระพุทธศาสนาและโบราณคดีในทวีปเอเชีย. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรดดิ้ง.
- พิริยะ ไกรฤกษ์. (2523). ศิลปทักษิณก่อนพุทธศตวรรษที่ 19. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.
- ✓ พุทธศาสนบัณฑิตยสถาน. (2514). พระพุทธศาสนาในกัมพูชา. กรุงเทพฯ : สภาวิจัยแห่งชาติ. (งานแปลของสภาวิจัยแห่งชาติ อันดับที่ 27)
- เพ็ชรี สุมิตร. (2520). ประวัติอารยธรรมอินเดีย. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ✓ ไพฑูรย์ มีกุล. (2532). เอกสารคำสอนประวัติศาสตร์อารยธรรมอีสาน. มหาสารคาม : คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม.
- ✓ ไพโรจน์ โพธิ์ไทร. (2515). ภูมิหลังของเอเชียอาคเนย์. กรุงเทพฯ : บรรณกิจ เทรดดิ้ง.
- ✓ รายงานฉบับสมบูรณ์ การศึกษาเส้นทางวัฒนธรรมขอมเพื่อการท่องเที่ยว. (2535). กรุงเทพฯ : มรดกโลก.
- ไรท์, ไมเคิล. (2542). "อินเดียใต้ (อีกแล้ว)," ใน ศิลปวัฒนธรรม ฉบับพิเศษ ฝรั่งอุษาคเนย์. บรรณาธิการโดย สัจจิตต์ วงษ์เทศ. หน้า 175-181. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ✓ วิไลเลขา บุณศิริ และ สิริรัตน์ เรืองวงศ์วาร. (2521). ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนการเข้ามาของชาวตะวันตก. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ✓ ศรีศักร วัลลิโภดม. (2540). แอ่งอารยธรรมอีสาน. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มติชน.

- ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. (2539). "อารยธรรมอินเดีย," ใน *อารยธรรมตะวันออก*. หน้า 3-25.
กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ✓ศิริ ผาสุก, อัจฉรา ภาณุรัตน์ และ เครือจิต ศรีบุญนาถ. (2536). *สุรินทร์ : มรดกโลกทางวัฒนธรรมในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ : เคล็ดไทย.
- ศิริวัฒนอาณาทร, ขุน. (2515). "สุวรรณภูมิ หรือ เมืองทอง," ใน *อนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ คุณพ่อเอี้ยวยี่ เจริญสถาพร ณ เมรุวัดพระงาม วันอังคารที่ 25 เดือนเมษายน พุทธศักราช 2515*. หน้า 1-260. พระนคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์.
- ✓สำเร็จ สัมพันธ์รักษ์. (2529). *เปิดโลกโบราณอาณาจักรขอมและปราสาทหิน*. กรุงเทพฯ : พุทธบูชาการพิมพ์.
- สิริวัฒน์ คำวันสา. (2522). *อิทธิพลวัฒนธรรมอินเดียในเอเชียอาคเนย์ (เน้นประเทศไทย)*.
กรุงเทพฯ : อักษรเจริญทัศน์.
- (2539). "ศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) ในประเทศไทย," ใน *อารยธรรมตะวันออก*.
บรรณาธิการโดย ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์. หน้า 152-169. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัย
ธรรมศาสตร์.
- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2511). *วิวัฒนาการของศิลปอินเดียแบบอมราวดี*. พระนคร : โรงพิมพ์
กรุงสยามการพิมพ์.
- ✓----- (2515). *ประติมากรรมขอม*. พระนคร : กรุงสยามการพิมพ์.
- ✓----- (2535). *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000*. กรุงเทพฯ : สมาคมประวัติศาสตร์
ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี.
- ✓----- (2538). *ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศใกล้เคียง อินเดีย, ลังกา, ชวา, จัมปา, ขอม, พม่า,
ลาว*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ✓----- (2539). *ศิลปะขอม*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- ✓อนุমানราชธน, พระยา. (2532). *แหลมอินโดจีนสมัยโบราณ*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา
ลาดพร้าว. (หมวดประวัติศาสตร์ - โบราณคดี เล่มที่ 3)
- ✓อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2524). *แบบโครงสร้างและระเบียบการก่ออิฐสถาปัตยกรรมสกุลช่าง
เขมรและศรีวิชัย = The Structure Types and pattern Bonds of Khmer and
Srivijayan Brick Architecture in Thailand*. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

อมรา ขันติสิทธิ และ ธารพงศ์ ศรีสุชาติ. (2539). "ชุมชนสมัยแรกเริ่มประวัติศาสตร์ในภาคใต้,"
ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคใต้ ฉบับต้นแบบ*. หน้า 144-186. กรุงเทพฯ :
มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

✓ ุไรศรี วรสระริน. (2536). *ภาษา-จารึก ฉบับที่ 4 : ไปเที่ยวเมืองเขมร*. กรุงเทพฯ : ภาควิชา
ภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

✓ ฮอลล์, ดี.จี.อี. (2526). *ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เล่ม 1 = A History of South-East Asia*. แปลโดย คุณวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่น ๆ. พิมพ์ครั้งที่ 2.
กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.

วิทยานิพนธ์

ประทุม ชุ่มเพ็งพันธ์ุ. (2523). *ตามพรลิงค์. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้)*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

วิโรจน์ หีบแก้ว. (2529). *ประวัติศาสตร์อีสานบริเวณลุ่มน้ำชีตอนกลาง ระหว่าง พ.ศ. 2325-2443. ปรินิพนธ์ กศ.ม. (ประวัติศาสตร์)*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.

สายหยุด กระเวณกิจ. (2524). *อักษรสมัยก่อนพระนคร. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (จารึกภาษาไทย)*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

หนังสือภาษาอังกฤษ

Audric, John. (1972). *Angkor and the Khmer Empire*. London : Robert Hale.

Beri, Kailash K. (1994). *History and Culture of South-East Asia : Ancient & Medieval*.
New Delhi : Sterling.

Briggs, Lawrence Palmer. (1951). *The Ancient Khmer Empire*. Philadelphia : The
American Philosophical Society.

Cady, John F. (1964). *Southeast Asia : Its Historical Development*. New York :
McGraw-Hill Book.

----- (1966). *Thailand, Burma, Laos, & Cambodia*. Englewood Cliffs, N.J. : Prentice-Hall.

Chatterji, Bijan Raj. (1928). *Indian Cultural Influence in Cambodia*. Calcutta : University
of Calcutta.

- Chatterji, Bijan Raj. (1965). *Southeast Asia in Transition*. Meerut : Meenakshi Prakashan.
- Chopra, P.N., Ravindran, T.K. & Subrahmanian, N. (1979). *History of South India : Vol. I : Ancient Period*. New Delhi : S. Chand.
- Chou Ta-Kuan. (1992). *The Customs of Cambodia*. translated by J.Gilman d' Arcy Paul. 2nd ed. Bangkok : The Siam Society.
- Coedès, G. (1966). *The Making of South East Asia = Les Peuples de la Péninsule Indochinoise*. translated by H.M. Wright. London : Routledge & Kegan Paul.
- (1968). *The Indianized States of Southeast Asia = Les États hindouisés d'Indochine et d'Indonésie*. translated by Susan Brown Cowing. Honolulu : East-West Center Press.
- Craven, Roy C. (1994). *Indian Art : A Concise History*. London : Thames and Hudson.
- Dani, Ahmad Hasan. (1963). *Indian Palaeography*. Oxford : The Clarendon Press.
- Ghosh, Manomohan. (1960). *A History of Cambodia from the earliest time to the end of the French Protectorate*. Saigon : J.K. Gupta.
- Giteau, Madeleine. (1965). *Khmer Sculpture and the Angkor Civilization*. translated by Diana Imber. New York : Harry N. Abrams.
- Groslier, Bernard & Arthaud, Jacques. (1957). *The Arts and Civilization of Angkor = Angkor, Hommes et pierres*. translated by Eric Ernshaw Smith. New York : Frederick A. Praeger.
- Hall, D.G.E. (1981). *A History of South-East Asia*. 4th ed. London and Basingstoke : The Macmillan Press.
- Harrison, Brian. (1963). *South-East Asia : A Short History*. 2nd ed. London : Macmillan.
- Jacques, Claude. (1979). " 'Funan', 'Zhenla' : The Reality Concealed by these Chinese Views of Indochina," in *Early South East Asia : Essays in Archaeology, History and Historical Geography*. Edited by R.B. Smith & W. Watson. P. 371-379. New York : Oxford University Press.

- Kulke, Hermann. (1978). *The Devaraja Cult*. translated by I.W. Mabbett. Ithaca, N.Y. : Cornell University Southeast Asia Program.
- Le May, Reginald. (1954). *The Culture of South-East Asia : the Heritage of India*. London : George Allen & Unwin.
- Longhurst, A.H. (1982). *Pallava Architecture Part I (Early Period)* New Delhi : Cosmo.
- Mabbett, Ian & Chandler, David. (1995). *The Khmers*. Oxford UK : Blackwell.
- MacDonald, Malcolm. (1987). *Angkor and the Khmers*. Singapore : Oxford University Press.
- Maity, S. K. (1982). *Masterpieces of Pallava Art*. Bombay : D. B. Taraporevala Sons.
- Majumdar, R.C. (1953). *Inscriptions of Kambuja*. Calcutta : The Asiatic Society. (The Asiatic Society Monograph Series ; Vol.8)
- (1977). *Ancient India*. 8th ed. Delhi : Motilal Banarsidass.
- (1980). *Kambuja - Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. Philadelphia : Institute for the Study of Human Issues.
- Majumdar, R.C., Raychaudhuri, H.C. & Datta, Kalikinkar. (1978). *An Advanced History of India*. 4th ed. Madras : Macmillan India.
- Royal Thai Embassy. (1995). *Khmer - Thai Cultures : The Inseparable Ties*. Phnom Penh : Rama Printing International.
- Sastri, K.A. Nilakanta. (1949). *South Indian Influences in the Far East*. Bombay : Hind Kitabs.
- (1955). *A History of South India : from Prehistoric Times to the Fall of Vijayanagar*. London : Oxford University Press.
- Sharan, Mahesh Kumar. (1974). *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*. New Delhi : Abhinav.
- Sharma, L.P. (1981). *Ancient History of India (Pre - historic Age to 1200 A.D.)*. New Delhi : Vikas Publishing House.
- Simkin, C. G. F. (1968). *The Traditional Trade of Asia*. London : Oxford University Press.

Tripathi, Rama Shankar. (1942). *History of Ancient India*. Delhi : Motilal Banarsidass.

Wales, H.G. Quaritch. (1952). *Ancient South-East Asian Warfare*. London : Bernard Quaritch.

----- (1961). *The Making of Greater India*. 2nd ed. London : Bernard Quaritch.

Wheatley, Paul. (1961). *The Golden Khersonese*. Kuala Lumpur : University of Malaya Press.

Wolters, O.W. (1967). *Early Indonesian Commerce*. New York : Ithaca.

----- (1979). "Khmer 'Hinduism' in the Seventh Century," in *Early South East Asia : Essays in Archaeology, History and Historical Geography*. Edited by R.B. Smith & W. Watson. p. 427-442. New York : Oxford University Press.

วารสาร

✓ ก้องแก้ว วีระประจักษ์. (2531, กรกฎาคม-สิงหาคม). "อารยธรรมอีสาน สมัยพระเจ้ามเหศวรธรรมัน," *ศิลปากร*. 32(3) : 13-25.

เคนเนดี, วิคเตอร์. (2521-2522, ธันวาคม-มกราคม). "ลังกาสุกะ และ ปัตตานี," *เมืองโบราณ*. 5(2) : 113-117.

จำเนียร แก้วกู่. (2537, สิงหาคม). "สุวรรณภูมิ ข้อมูลที่ต้องทบทวนใหม่ในประวัติศาสตร์พุทธศาสนา," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(10) : 140-145.

ชะเอม แก้วคล้าย. (2524, กรกฎาคม). "ศิลาจารึกวัดสุปฏิหาราม ศิลาจารึกปากน้ำมูล," *ศิลปากร*. 25(3) : 47-53.

ชะเอม แก้วคล้าย. (2530 ก, พฤศจิกายน-ธันวาคม). "จารึกพระเจ้าภวธรรมันที่ 2 อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12," *ศิลปากร*. 31(5) : 73-78.

----- (2530 ข, พฤศจิกายน-ธันวาคม). "ศิลาจารึกพระเจ้ามเหศวรธรรมัน อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต ประมาณพุทธศตวรรษที่ 12-13," *ศิลปากร*. 31(5) : 79-84.

✓ ----- (2531, กรกฎาคม-สิงหาคม). "จารึกปราสาทภูมิโปน อักษรปัลลวะ ภาษาสันสกฤต," *ศิลปากร*. 32(3) : 26-29.

ธราพงศ์ ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม-กุมภาพันธ์). "ประเทศไทยกับเส้นทางสายแพรไหมทางทะเล : บทบาทของเมืองท่าโบราณในประเทศไทย," *ศิลปากร*. 33(6) : 4-23.

ธิดา สาระยา. (2530, ตุลาคม-ธันวาคม). "แคว้นเศรษฐปุระ," *เมืองโบราณ*. 13(4) : 65-74.

- ✓ ธิดา สาระยา. (2531, กันยายน). "ย้อนหลังดูอีสานโบราณ," ศิลปวัฒนธรรม. 9(11) : 120-124.
- (2533, มกราคม-มีนาคม). "เจนละ ที่อุบลราชธานี," เมืองโบราณ. 16(1) : 59-72
- (2535, กรกฎาคม). "อุบลราชธานี หัวใจของอาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ," ศิลปวัฒนธรรม. 13(9) : 122-125.
- น.ณ ปากน้ำ. (2518, ตุลาคม-ธันวาคม). "ศิลปก่อนขอมที่ภาคตะวันออกของสยาม," เมืองโบราณ. 2(1) : 55-66.
- (2519 ก, มกราคม-มีนาคม). "ศิลปในอาณาจักรภาคใต้ของไทย," เมืองโบราณ. 2(2) : 44-64.
- (2519 ข, ตุลาคม-ธันวาคม). "ศิลปพูนัน เจนละในสยาม," เมืองโบราณ. 3(1) : 22-33.
- ✓ ----- (2520, มกราคม-มีนาคม). "ศิลปแบบขอมในภาคอีสาน," เมืองโบราณ. 3(2) : 22-39.
- (2527 ก, มกราคม-มีนาคม). "ศิลปะโบราณที่สุราษฎร์ธานี," เมืองโบราณ. 10(1) : 47-52.
- (2527 ข, มกราคม-มีนาคม). "ศิลปกรรมเก่าแก่ที่สุราษฎร์ธานี," เมืองโบราณ. 10(1) : 53-66.
- (2527 ค, เมษายน-มิถุนายน). "ศิลปะที่เข้ามาพร้อมกับการค้า," เมืองโบราณ. 10(2) : 87-94.
- (2533, มกราคม-มีนาคม). "ศิลปะที่อุบลราชธานี," เมืองโบราณ. 16(1) : 76-83.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2522, มีนาคม-พฤษภาคม). "เส้นทางเดินบกข้ามเขาสกกแต่โบราณ," ศิลปากร. 23(1-2) : 110-117.
- ประทุม ชุ่มเพ็งพันธุ์. (2524, กรกฎาคม). "เมืองท่าสำคัญบนแหลมมลายู," ศิลปากร. 25(3) : 61-108.
- ปรีชา นุ่นสุข. (2527, มกราคม-มีนาคม). "ศิขล : อู่อารยธรรมอิทธิพลศาสนาพราหมณ์," เมืองโบราณ. 10(1) : 33-41.
- ✓ ปิยนาท บุณนาค. (2529, พฤษภาคม-สิงหาคม). "วัฒนธรรมกระแสหลักในเอเชียอาคเนย์-อินเดีย," เอเชียปริทัศน์. 7(2) : 45-52.
- ปิยะพร (นามแฝง). (2519, มกราคม-มีนาคม). "มหाराชาบาละ," เมืองโบราณ. 2(2) : 41-43.

- ผาสข อินทราวุธ. (2527, มกราคม-มีนาคม). "หม้อกุงทีในคาบสมุทรภาคใต้ของไทย," *เมืองโบราณ*. 10(1) : 103-111.
- พจน์ เกื้อกุล. (2518, ตุลาคม-ธันวาคม). "ปอพันชั้น," *เมืองโบราณ*. 2(1) : 72-80.
- ✓ พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์. (2519, มกราคม-มีนาคม). "ศิวลึงค์," *เมืองโบราณ*. 2(2) : 34-38.
- พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. (2520, มกราคม-มีนาคม). "แคว้นวัดภู," *เมืองโบราณ*. 3(2) : 14-20.
- พีรพน พิสนุพงศ์ และ สิทธิชัย ทวีผล. (2532, มิถุนายน). "ปราสาทเขาน้อย ที่อรัญประเทศ ปราจีนบุรี," *ศิลปวัฒนธรรม*. 10(8) : 32-36.
- มยุรี วีระประเสริฐ. (2527, มกราคม-มีนาคม). "บทวิจัยและวิทยานิพนธ์ที่น่าสนใจ แห่ง โบราณคดีที่ควนลูกปัด อ.คลองท่อม จ.กระบี่," *เมืองโบราณ*. 10(1) : 133-137.
- มานิต วลลิโกดม. (2522, กรกฎาคม). "เส้นทางคมนาคมทางบกในประเทศไทยสมัยโบราณ ที่มีความสัมพันธ์กับการคมนาคมทางทะเล," *ศิลปากร*. 23(3) : 1-5.
- ✓ เมธา วิจักขณะ. (2529, กุมภาพันธ์). "เมืองโบราณกับผู้นำคันดินในแอ่งโคราช : แง่คิดใหม่," *ศิลปวัฒนธรรม*. 7(4) : 96-103.
- ไรท์, ไมเคิล. (2538, พฤษภาคม). "ต้นราชตระกูลขอม นางนาคกับพราหมณ์โกณฑินยะ," *ศิลปวัฒนธรรม*. 16(7) : 74-76.
- (2539ก, พฤษภาคม). "จีนกับอินเดีย หลักฐานที่พบใหม่," *ศิลปวัฒนธรรม*. 17(7) : 62-66.
- (2539ข, กันยายน). "ภูมิศาสตร์อุษาคเนย์ ในเอกสารจีนโบราณ ความเข้าใจใหม่," *ศิลปวัฒนธรรม*. 17(11) : 53-57.
- (2539ค, ตุลาคม). "ปริศนาพระนารายณ์ทรงหมวกกระบอง," *ศิลปวัฒนธรรม*. 17(12) : 54-57.
- ไรท์, ไมเคิล. (2540, มกราคม). "พ่อค้าและทองคำ หลักฐานใหม่สำหรับ "สุวรรณภูมิ"," *ศิลปวัฒนธรรม*. 18(3) : 62-63.
- ศรีศักร วลลิโกดม. (2518, ตุลาคม-ธันวาคม). "นารายณ์สวมหมวกแขก," *เมืองโบราณ*. 2(1) : 40-46.
- (2519 ก, มกราคม-มีนาคม). "จากท่าชนะถึงสงขลา," *เมืองโบราณ*. 2(2) : 65-77.
- ✓ ----- (2519 ข, ตุลาคม-ธันวาคม). "อีสานระหว่างพุทธศตวรรษ 12-16," *เมืองโบราณ*. 3(1) : 34-56.

ศรีศักร วัลลิโภดม. (2521-2522, ธันวาคม-มกราคม). "ชุมชนโบราณในสี่จังหวัดภาคใต้,"
เมืองโบราณ. 5(2) : 42-61.

----- (2527ก, มกราคม-มีนาคม). "สทิงพระและลังกาสุกะ," เมืองโบราณ. 10(1) : 23-32.

----- (2527ข, เมษายน-มิถุนายน). "การค้ากับการเกิดของรัฐในประเทศไทย," เมืองโบราณ.
10(2) : 7-14.

✓----- (2529, พฤศจิกายน). "อีสาน : ความสัมพันธ์ของชุมชนที่มีคูน้ำคันดิน กับการเกิดของ
รัฐในประเทศไทย," ศิลปวัฒนธรรม. 8 (1) : 130-140.

----- (2533ก, มกราคม-มีนาคม). "อุบลราชธานีกับความเป็นที่สุดแห่งวัฒนธรรมอีสาน,"
เมืองโบราณ. 16(1) : 12-58.

----- (2533ข, กรกฎาคม-กันยายน). "จันทบุรี-ปราจีน กับการเป็นแหล่งอารยธรรมภาคตะวันออก," เมืองโบราณ. 16(3) : 27-66.

ศิริพงษ์ บุญยสมภพ. (2537, พฤษภาคม). "ฟูนัน ฉบับนอกคอก," ศิลปวัฒนธรรม. 15(7) :
92-94.

ศิลปชัย ชื่นประเสริฐ. (2527, มกราคม-มีนาคม). "เวียงสระ," เมืองโบราณ. 10(1) : 42-46.

สามก๊ก (นามแฝง). (2537, พฤศจิกายน). "สามก๊กฉบับสามก๊ก : ชุนกวนกับฟูนัน
(แหลมทอง)," ศิลปวัฒนธรรม. 16(1) : 171-173.

สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2532, กันยายน). "คลานขึ้นไปถึงลึงคบรรพต แล้วไหว้พระที่ปราสาทวัดภู
แคว้นจำปาสัก," ศิลปวัฒนธรรม. 10(11) : 96-109.

✓----- (2535, มกราคม). "เขมร เป็นใคร? มาจากไหน?," ศิลปวัฒนธรรม. 13(3) : 208-217.

✓สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2512, มกราคม). "ประวัติอาณาจักรขอม," แดงงานประวัติศาสตร์
เอกสาร โบราณคดี. 3(1) : 1-24.

✓สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2519, ตุลาคม-ธันวาคม). "อาณาจักรเจนละ," เมืองโบราณ. 3(1) :
14-21.

----- (2521, กรกฎาคม-ธันวาคม). "จารึกใหม่ที่ศรีเทพ," แดงงานประวัติศาสตร์เอกสาร
โบราณคดี. 12(2) : 92-95.

----- (2522, ตุลาคม-พฤศจิกายน). "โบราณวัตถุที่ถูกลักลอบจากเมืองศรีเทพ," เมืองโบราณ.
6(1) : 41-50.

----- (2530, กรกฎาคม). "พิพิธภัณฑวังสวนผักกาด," ศิลปวัฒนธรรม. 8(9) : 54.

- สุภัทรดิศ ดิศกุล, ม.จ. (2532ก, มีนาคม). "ประเทศกัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนคร," *ศิลปวัฒนธรรม*. 10(5) : 86-94.
- (2532ข, สิงหาคม). "ศิลปะสมัยก่อนเมืองพระนครของ 'ขอม'," *ศิลปวัฒนธรรม*. 10(10) : 60-67.
- สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, ม.ล. (2533, เมษายน-มิถุนายน). "อุษาคเนย์กับการรับอารยธรรมอินเดีย," *เมืองโบราณ*. 16(2) : 134-139.
- ✓ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2536ก, พฤศจิกายน). "เขียนเขมร : ชนชั้นวรรณะ จากอินเดียสู่ กัมพูชา," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(1) : 182.
- ✓ ----- (2536ข, ธันวาคม). "เขียนเขมร : ฟูนัน เกิดและดับ," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(2) : 186-187.
- ✓ ----- (2537ก, มกราคม). "เขียนเขมร : อารยธรรมของอาณาจักรฟูนัน," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(3) : 69.
- ✓ ----- (2537ข, กุมภาพันธ์). "เขียนเขมร : เจนละชนะฟูนัน," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(4) : 56-57.
- ✓ ----- (2537ค, มีนาคม). "เขียนเขมร : เจนละ-แตก แยกเป็น 2 แคว้น," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(5) : 53.
- ✓ ----- (2537ง, เมษายน). "เขียนเขมร : ความแตกแยกของอาณาจักรเจนละ," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(6) : 55.
- ✓ ----- (2537จ, พฤษภาคม). "เขียนเขมร : กำเนิดราชอาณาจักรเขมร," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(7) : 55.
- ✓ สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์, ม.ร.ว. (2537ฉ, มิถุนายน). "เขียนเขมร : พระราชกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2," *ศิลปวัฒนธรรม*. 15(8) : 56-57.
- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2522, เมษายน-พฤษภาคม). "การกำหนดอายุปรากฏที่เมืองศรีเทพ," *เมืองโบราณ*. 5(4) : 85-104.
- อนุวิทย์ เจริญศุภกุล. (2529, เมษายน-มิถุนายน). "การศึกษาข้อมูล ศิลปะ และสถาปัตยกรรมแบบเขมรก่อนพระนครหลวง ที่วัดสระแก้ว อุดมราชธานี," *เมืองโบราณ*. 12(2) : 33-46.
- อมรา ศรีสุชาติ. (2533, มกราคม-กุมภาพันธ์). "หลักฐานโบราณคดีเกี่ยวกับสินค้าสำคัญในการค้าทางทะเล," *ศิลปากร*. 33(6) : 24-34.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ	นางสาวเพียรพิทย์ เกิดสมบูรณ์
วันเดือนปีเกิด	12 พฤษภาคม 2506
สถานที่เกิด	เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร
สถานที่อยู่ปัจจุบัน	151 หมู่บ้านกฤษดานคร 18 ซอยอัญมณี 13 ถนนพุทธมณฑล สาย 3 แขวงศาลาธรรมสพน์ เขตทวีวัฒนา กรุงเทพมหานคร 10170
ตำแหน่งหน้าที่การงาน	ธุรกิจส่วนตัว
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	18/911 บ้านพระราม 4 เขตปทุมวัน กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	
พ.ศ. 2523	มัธยมศึกษาปีที่ 5 จากโรงเรียนวัดบวรมงคล
พ.ศ. 2527	ค.บ. (ภาษาอังกฤษ) จาก สถาบันราชภัฏบ้านสมเด็จเจ้าพระยา
พ.ศ. 2542	ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์เอเชีย) จาก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร